

АГРОСВІТ

№ 22 листопад 2020

Науково-практичний журнал

ISSN 2306-6792

9 772306 679204

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР:

Васильєва Наталя Костянтинівна, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри інформаційних систем і технологій, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

ЗАСТУПНИК ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА:

Вініченко Ігор Іванович, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економіки, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

ВІДПОВІДАЛЬНИЙ СЕКРЕТАР: Кучеренко Г. Б.

ЧЛЕНИ РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ:

Андрющенко Катерина Анатоліївна, доктор економічних наук, доцент, професор кафедри економіки та підприємництва, ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»

Безус Роман Миколайович, доктор економічних наук, професор, професор кафедри маркетингу, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Гончаренко Оксана Володимирівна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри економіки, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Катан Людмила Ігорівна, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри фінансів, банківської справи та страхування, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Козловський Сергій Володимирович, доктор економічних наук, професор, професор кафедри підприємництва, корпоративної та просторової економіки, Донецький національний університет імені Василя Стуса (м. Вінниця)

Кураташвілі Альфред Анзоревич (Тбілісі, Грузія), доктор економічних, філософських і юридичних наук, професор в галузі суспільних наук, професор Грузинського технічного університету в області Публічного права (Факультет Права і Міжнародних відносин), науковий керівник Інституту Бізнесу і Права факультетів Права і Міжнародних відносин і Бізнестехнологій ГТУ, завідувач відділом економічної теорії Інституту економіки імені П.Гуґушвілі Тбіліського державного університету імені Іване Джавахішвілі

Лозинський Дмитро Леонідович, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри обліку і аудиту, Державний університет «Житомирська політехніка»

Павлова Галина Євгенівна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри обліку, оподаткування та управління фінансово-економічною безпекою, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Самойленко Алла Олександрівна, кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту та туристичного бізнесу, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Сардак Сергій Едуардович, доктор економічних наук, доцент, в.о. завідувача кафедри економіки, підприємництва та управління підприємствами, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Пантелеєва Наталія Миколаївна, доктор економічних наук, кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів та банківської справи, Черкаський навчально-науковий інститут Державного вищого навчального закладу «Університет банківської справи»

Трусова Наталя Вікторівна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри фінансів, банківської справи та страхування Таврійського державного агротехнологічного університету, Таврійський державний агротехнологічний університет

Федоренко Станіслав Валентинович, кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри охорони праці і навколишнього середовища КНУБА, академік академії будівництва України

Халатур Світлана Миколаївна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри фінансів, банківської справи та страхування, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Череп Олександр Григорович, доктор економічних наук, доцент, професор кафедри економіки, Запорізький національний університет

Чирва Ольга Григорівна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри маркетингу, менеджменту та управління бізнесом, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

Шабатура Тетяна Сергіївна, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економічної теорії і економіки підприємства, Одеський державний аграрний університет

Журнал засновано у січні 2001 року. Виходить 2 рази на місяць.

№ 22 листопад 2020 р.

Журнал включено до Переліку наукових фахових видань України з **ЕКОНОМІЧНИХ НАУК** (Категорія «Б»).
Наказ Міністерства освіти і науки України
№ 975 від 11.07.2019 р.

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

ІНДЕКСАЦІЯ ВИДАННЯ В НАУКОМЕТРИЧНИХ БАЗАХ:

- Index Copernicus (IC);
- SIS;
- Google Scholar.

Свідоцтво KB № 23728-13568ПП від 27.12.2018 року
ISSN 2306-6792

Передплатний індекс: 21847

Адреса редакції:

04112, м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29

Поштова адреса:

04112, м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29

Телефон: (044) 223-26-28, 537-14-33

Тел./факс: (044) 458-10-73

E-mail: economy_2008@ukr.net

www.agrosvit.info

Засновники:
**Дніпровський державний
аграрно-економічний університет,
ТОВ "ДКС Центр"**

Видавець:
ТОВ "ДКС Центр"

Передрукування дозволяється лише за згодою редакції.

Відповідальність за добір і викладення фактів несуть автори. Редакція не завжди поділяє позицію авторів публікацій.

За зміст та достовірність реклами несе відповідальність рекламодавець.

Рекомендовано до друку Вченою Радою Дніпровського державного аграрно-економічного університету 26.11.20 р.

Підписано до друку 26.11.20 р.

Формат 60x84 1/8, Ум. друк. арк. 13,8.

Наклад — 1000 прим.

Папір крейдований, друк офсетний.

Замовлення №2611/3.

Віддруковано у ТОВ «ДКС Центр»

м. Київ, пров. Куренівський, 17

Тел. (044) 537-14-34

© АгроСвіт, 2020

У НОМЕРІ:

<i>Іртишчева І. О., Рогатіна А. П., Ільницька О. С.</i> Продовольча безпека — важливий елемент економічної та національної безпеки	3
<i>Лаврук О. В., Лаврук Н. А.</i> Тваринництво: стан та перспективи розвитку	9
<i>Дребот О. І., Комарова Н. В., Тарнавський В. А., Комаров Д. Ю.</i> Науково-практичні аспекти розроблення проєктів землеустрою щодо встановлення (зміни) меж адміністративно-територіальних одиниць, у розрізі фіскального регулювання	16
<i>Назаренко І. М.</i> Діагностично-управлінські аспекти в системі розвитку інвестиційно-інноваційного потенціалу підприємства	23
<i>Кравчук І. І.</i> Формування системи екологічного менеджменту лісгосподарських підприємств	29
<i>Меліхова Т. О., Штепа В. В.</i> Удосконалення оподаткування, обліку та аудиту податку на додану вартість для поліпшення податкового планування	34
<i>Халатур С. М., Головань Є. В.</i> Вдосконалення управління грошовими потоками сільськогосподарського підприємства в умовах фінансової нестабільності	43
<i>Токарчук Д. М., Пришляк Н. В., Паламаренко Я. В.</i> Перспективи використання відходів рослинництва на виробництво біогазу в Україні	51
<i>Бойко В. О.</i> Сільський зелений туризм в Україні: проблеми та перспективи	58
<i>Овечкіна О. А., Захарова О. І.</i> Стан сучасної державної власності в Україні: ознаки посилення системних деформаційних змін	66
<i>Лесь А. В., Ращенко А. В., Вигівська О. І., Майкун Є. І.</i> Складові забезпечення енергоефективності	72
<i>Місевич М. А., Залужна О. О.</i> Удосконалення якості продукції за рахунок факторів виробництва	78
<i>Рощина Н. В., Борданова А. С., Старовойт А. І.</i> Зростаюча складність економічних криз	86
<i>Подмешальська Ю. В., Парнюк О. В.</i> Документальне забезпечення обліку товарних запасів на підприємстві	97
<i>Фатюха Н. Г., Малахов В. В.</i> Оцінка промислової та сільськогосподарської продукції підприємств Запорізької області	105

CONTENTS:

<i>Irtysheva I., Rogatina A., Ilynska O.</i> FOOD SECURITY — AN IMPORTANT ELEMENT OF ECONOMIC AND NATIONAL SECURITY	3
<i>Lavruk A., Lavruk N.</i> ANIMAL HUSBANDRY: STATE AND PROSPECTS OF DEVELOPMENT	9
<i>Drebot O., Komarova N., Tarnavskyi V., Komarov D.</i> SCIENTIFIC AND PRACTICAL ASPECTS OF LAND MANAGEMENT PROJECT DEVELOPMENT REGARDING THE ESTABLISHMENT OF BORDERS OF ADMINISTRATIVE-TERRITORIAL UNITS IN THE FIELD OF FISCAL REGULATION	16
<i>Nazarenko I.</i> DIAGNOSTIC AND MANAGEMENT ASPECTS IN THE SYSTEM OF DEVELOPMENT OF THE INVESTMENT AND INNOVATIVE POTENTIAL OF THE ENTERPRISE	23
<i>Kravchuk I.</i> FORMATION OF THE SYSTEM OF ECOLOGICAL MANAGEMENT OF FORESTRY ENTERPRISES	29
<i>Melikhova T., Shtepa V.</i> IMPROVING TAXATION, ACCOUNTING AND AUDITING OF VALUE ADDED TAX TO IMPROVE TAX PLANNING	34
<i>Khalatur S., Golovan' Ye.</i> IMPROVEMENT OF CASH FLOW MANAGEMENT OF AGRICULTURAL ENTERPRISE IN CONDITIONS OF FINANCIAL INSTABILITY	43
<i>Tokarchuk D., Prishlyak N., Palamarenko Y.</i> PROSPECTS FOR USE OF CROP WASTE FOR BIOGAS PRODUCTION IN UKRAINE	51
<i>Boiko V.</i> RURAL GREEN TOURISM IN UKRAINE: PROBLEMS AND PROSPECTS	58
<i>Ovechkina O., Zakharova O.</i> THE STATE OF MODERN GOVERNMENT PROPERTY IN UKRAINE: SIGNS OF STRENGTHENING SYSTEM DEFORMATION CHANGES	66
<i>Les A., Rashchenko A., Vyhivska O., Maikun E.</i> COMPONENTS OF ENERGY EFFICIENCY	72
<i>Mysevych M., Zaluzhna O.</i> IMPROVING PRODUCT QUALITY THROUGH FACTORS OF PRODUCTION	78
<i>Roshchina N., Bordanova L., Starovoi A.</i> THE GROWING COMPLEXITY OF ECONOMIC CRISES	86
<i>Podmeshalska Yu., Parniuk O.</i> DOCUMENTARY ACCOUNTING OF INVENTORIES AT THE ENTERPRISE	97
<i>Fatiukha N., Malakhov V.</i> EVALUATION OF INDUSTRIAL AND AGRICULTURAL PRODUCTS OF ENTERPRISES OF ZAPOROZHIA REGION	105

УДК 339.9+338.43

І. О. Іртишева,

д. е. н., професор, завідувач кафедри менеджменту,

Національний університет кораблебудування імені адмірала Макарова

ORCID ID: 0000-0002-7025-9857

Л. П. Рогатіна,

д. е. н., доцент, завідувач кафедри економічної теорії

та фінансово-економічної безпеки, Одеська академія харчових технологій

ORCID ID: 0000-0002-1055-810X

О. С. Ільницька,

Головний юрисконсульт відділу претензійної та позовної роботи

юридичного департаменту АТ "Укртрансфаста"

ORCID ID: 0000-0001-8275-4719

DOI: 10.32702/2306-6792.2020.22.3

ПРОДОВОЛЬЧА БЕЗПЕКА — ВАЖЛИВИЙ ЕЛЕМЕНТ ЕКОНОМІЧНОЇ ТА НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

I. Irtyshcheva,

Doctor of Economic Sciences, Professor, Head of the Department of Management,

National University of Shipbuilding named after Admiral Makarov

L. Rogatina,

Doctor of Economic Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Economic Theory

and Financial and Economic Security, Odessa National Academy of Food Technologies

O. Ilnytska,

Chief Legal Adviser of the Claims and Claims Department of the Legal Department of JSC Ukrtransafta

FOOD SECURITY — AN IMPORTANT ELEMENT OF ECONOMIC AND NATIONAL SECURITY

Метою статті є аналіз продовольчої безпеки як важливого елементу економічної та національної безпеки, визначення головних напрямів їх становлення. Теоретичною і методологічною основою дослідження є наукові праці вчених у дослідженні продовольчої та економічної безпеки країни. Визначено, що для оцінки продовольчої безпеки країни використовують Глобальний індекс продовольчої безпеки (Global Food Security Index). Аналіз показав, що рейтинг перших десяти країн за Глобальним Індексом продовольчої безпеки (Global Food Security Index) формується так: 1-й Сінгапур, 2-а Ірландія, 3-й США, 4-а Швейцарія, 5-а Фінляндія, 6-а Норвегія, 7-ма Швеція, 8-а Канада, 9-та Нідерланди, 10-та Австрія. Україна у Глобальному Індексі продовольчої безпеки (Global Food Security Index) у 2019 році займає 76 місце. Здійснено аналіз середньорічного споживання основних продуктів харчування за останні 20 років, який свідчить про порушення структури харчування через недостатнє фактичне споживання населенням висококалорійних видів продовольства — молока та молочних, хлібних, олійних продуктів, середньорічний рівень споживання яких на одну особу є набагато нижчим від науково обґрунтованих фізіологічних нормативів. Розраховані індикатори достатності споживання за цими продуктами харчування (співвідношення між фактичним споживанням і раціональними нормами споживання) доволі низькі, зокрема: молоко та молочні продукти — 0,96; хлібні продукти (у перерахунку на борошно; крупи, рис, бобові) — 0,97; олія — 0,98; цукор — 0,86; картопля — 0,97. Обґрунтовано, що для формування продовольчої безпеки необхідно розробити ряд стратегічних документів, це в подальшому забезпечать як економічну, так і національну безпеку. Обов'язково стратегічні цілі продовольчої безпеки повинні відображати сучасні цілі сталого розвитку на період до 2030 року. Наведено напрями забезпечення продовольчої безпеки країни, що можуть бути використанні виконавчою владою, суб'єктами господарювання. Вибір оптимальної моделі управління продовольчою безпекою як однією із базових умов для забезпечення економічної та національної безпеки.

The purpose of the article is to analyze food security as an important element of economic and national security, to determine the main directions of their formation. Undoubtedly, the state of physical health also depends on the proper level of nutrition of the population. Therefore, providing the population with high quality food is the main strategic goal of each country. This will increase the demographic situation and ensure the socio-economic development of the country. Accordingly, the analysis of food security as an important element of economic and national security in modern economic conditions is quite relevant. The theoretical and methodological basis of the study are the scientific works of scientists in the study of food and economic security of the country. It is determined that the Global Food Security Index is used to assess the food security of the country. The analysis showed that the ranking of the top ten countries according to the Global Food Security Index is formed as follows: 1st Singapore, 2nd Ireland, 3rd USA, 4th Switzerland, 5th Finland, 6— and Norway, 7th Sweden, 8th Canada, 9th Netherlands, 10th Austria. Ukraine ranks 76th in the Global Food Security Index in 2019. An analysis of the average annual consumption of basic food products over the past 20 years, which indicates a violation of the food structure due to insufficient actual consumption of high-calorie foods — milk and dairy, bread, oil products, the average annual consumption of which is much lower than scientifically sound standards. The calculated indicators of adequacy of consumption for these foods (the ratio between actual consumption and rational consumption norms) are quite low, in particular: milk and dairy products — 0.96; bread products (in terms of flour; cereals, rice, legumes) — 0.97; oil — 0.98; sugar — 0.86; potatoes — 0.97. It is substantiated that for the formation of food security it is necessary to develop a number of strategic documents, which will further ensure both economic and national security. The strategic goals of food security must reflect the current goals of sustainable development for the period up to 2030. The directions of ensuring food security of the country, which can be used by the executive power, business entities, are given. Choosing the optimal model of food security management as one of the basic conditions for ensuring economic and national security.

Ключові слова: продовольча, економічна, національна безпека, споживання продуктів харчування населенням, Глобальний Індекс продовольчої безпеки.

Key words: food, economic, national security, food consumption by the population, Global Food Security Index.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Безперечно від належного рівня харчування населення залежить і стан фізичного здоров'я. А тому забезпечення населення продуктами харчування високої якості є головною стратегічною метою кожної країни. Це призведе до підвищення рівня демографічної ситуації та забезпечить соціально-економічний розвиток країни. Відповідно аналіз продовольчої безпеки як важливого елементу економічної та національної безпеки в сучасних умовах господарювання є досить актуальним.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ З ПРОБЛЕМИ

Дослідженню проблем формування продовольчої безпеки як складової економічної та національної безпеки значну увагу приділяли вітчизняні вчені, зокрема: Бокова С., Боков О., Попко О., Дудар В., Нестеренко С., Бочарова Н., Григор'єв Є., Скидан О., Гринишин В., Попадинець Н., Іртищева І., Крамаренко І., Данило С., Журавель Ю., Рудніченко Є., Гавловсь-

ка Н. та інші. Однак складність та багатогранність даного дослідження вимагає постійного аналізу проблем формування продовольчої безпеки як важливої складової економічної та національної.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є аналіз продовольчої безпеки як важливого елементу економічної та національної безпеки.

ВИКЛАД ОСНОВНИХ РЕЗУЛЬТАТІВ ТА ЇХ ОБГРУНТУВАННЯ

Бокова С.А. та Боков О.В. вважають, що у напрямі досягнення продовольчої безпеки необхідно виокремити три її основні складові: підвищення ефективності підприємств АПК; зовнішньоекономічна політика розвитку АПК; державна політика України щодо забезпечення повноцінного харчування населення, які тісно пов'язані між собою і повинні забезпечити стає зростання рівня суспільного добробуту. Продовольча безпека країни є важливою складовою економічної безпеки держави. Крім того, національна продовольча безпека є елементом міжнародної продовольчої безпеки [1].

Таблиця 1. Рейтинг країн за Глобальним Індексом продовольчої безпеки (Global Food Security Index) та місце України серед них у 2019 році

Global ranking	Country	Overall score	Affordability	Availability	Quality and Safety
1st	Singapore	87.4	95.4	83.0	79.4
2nd	Ireland	84.0	90.5	76.8	87.7
3rd	United States	83.7	87.4	78.3	89.1
4th	Switzerland	83.1	83.8	84.3	78.2
=5th	Finland	82.9	84.1	78.6	91.8
=5th	Norway	82.9	81.9	81.0	90.5
7th	Sweden	82.7	85.0	78.1	89.4
8th	Canada	82.4	83.3	80.0	86.7
9th	Netherlands	82.0	85.6	76.2	88.9
10th	Austria	81.7	85.4	78.6	81.1
76th	Ukraine	57.1	63.9	50.0	59.6

Джерело: складено авторами: [1].

Для оцінки продовольчої безпеки кожної країни застосовують Глобальний індекс продовольчої безпеки (Global Food Security Index), що розглядає основні питання доступності, доступності та якості у наборі з 113 країн. Індекс — це динамічна кількісна та якісна модель порівняльного аналізу, побудована з 34 унікальних показників, що вимірює ці фактори продовольчої безпеки як у країнах, що розвиваються, так і в розвинених. Цей показник є першим, який всебічно вивчає продовольчу безпеку за трьома міжнародно визнаними вимірами.

Більше того, дослідження не стосується голоду основних факторів, що впливають на продовольчу безпеку. GFSI тепер включає коригуючий коефіцієнт щодо природних ресурсів та стійкості. Ця категорія оцінює вплив країни на вплив змін клімату; його сприйнятливість до природних ресурсних ризиків; і як країна адаптується до цих ризиків.

Рейтинг перших десяти країн за Глобальним Індексом продовольчої безпеки (Global Food Security Index) формується наступним чином: 1-й Сінгапур, 2-а Ірландія, 3-й США, 4-а Швейцарія, 5-а Фінляндія, 6-а Норвегія, 7-ма Швеція, 8-а Канада, 9-та Нідерланди, 10-та Австрія (табл. 1).

Результати глобального індексу продовольчої безпеки 2019 року показують, що світові ціни на продовольство зростають у всьому світі. Двадцять шість країн за індексом повідомляють про інфляцію цін на продукти харчування за останній рік 5% або вище. Поточні хаоси спостерігають найбільш різке зростання цін на продукти харчування у Венесуелі та Сирії. За останні п'ять років ціни на продовольство загалом зросли і втричі збільшились в Анголі та Єгипті та вдвічі збільшились у шести інших країнах цього індексу. Аргентина зафіксувала найвищу інфляцію цін на продовольство за останній рік (51%), за нею слідують Туреччина (25%) та Єгипет (19%). Україна у Глобальному

Таблиця 2. Розрахунок індикатора достатності споживання продуктів харчування населенням України, 2010–2019 рр.

Продукти харчування	Норми споживання, кг		Фактичне споживання, кг			Індикатор достатності споживання		
	Фізіологічний мінімум	Науково обґрунтовані	2010	2015	2019	2010	2015	2019
М'ясо та м'ясні продукти вкл. субпродукти і жир-сирець	52	80	52,0	50,9	53,6	0,65	0,98	1,05
Молоко та молочні продукти	341	380	206,4	209,9	200,5	0,54	1,02	0,96
Яйця, шт	231	290	290	280	282	1,00	0,97	1,01
Хлібні продукти (у перерахунку на борошно; крупи, рис, бобові)	94	101	111,3	101,0	97,6	1,10	0,91	0,97
Картопля	96	124	137,5	139,8	135,7	1,11	1,02	0,97
Овочі та баштанні продовольчі культури	105	161	163,7	159,7	164,7	1,02	0,98	1,03
Плоди, ягоди та виноград (без переробки на вино)	68	90	48,0	50,9	58,7	0,53	1,06	1,15
Риба та рибні продукти	12	20	8,6	9,9	12,5	0,43	1,15	1,26
Цукор	32	38	35,7	33,3	28,8	0,94	0,93	0,86
Олія	8	13	14,8	12,3	12,0	1,14	0,83	0,98

Джерело: розраховано авторами за даними [5].

Індекс продовольчої безпеки (Global Food Security Index) у 2019 році займає 76 місце.

Необхідно погодитися з думкою О.В. Попко, що аграрний сектор і харчова промисловість України безперечно спроможні задовольнити потреби як внутрішнього ринку, так і забезпечити провідні позиції на світовому ринку сільськогосподарської продукції та продовольства, здійснивши вагомий внесок у вирішення глобальної продовольчої проблеми. Водночас входження України до світового економічного простору, посилення процесів глобалізації, лібералізації торгівлі потребують адаптації до нових та постійно змінних умов з подальшим удосконаленням продовольчих стандартів, розвитком сільськогосподарської інфраструктури, забезпеченням доступності до фінансових ресурсів для фермерських господарств тощо. [3].

Дудар В. зазначає, що оптимальною вважається ситуація, коли фактичне споживання продуктів харчування особою впродовж року відповідає раціональній нормі (орієнтовний набір основної продовольчої сировини і харчових продуктів забезпечення у середньому на одну особу в Україні на 2010—2019 рр.), тобто коефіцієнт співвідношення між фактичним і раціональним споживанням дорівнює одиниці [4].

Аналіз середньорічного споживання основних продуктів харчування за останні 20 років свідчить про порушення структури харчування через недостатнє фактичне споживання населенням висококалорійних видів продовольства — молока та молочних, хлібних, олійних продуктів, середньорічний рівень споживання яких на одну особу є набагато нижчим від науково обґрунтованих фізіологічних нормативів (табл. 2).

Розраховані індикатори достатності споживання за цими продуктами харчування (співвідношення між фактичним споживанням і раціональними нормами споживання) доволі низькі, зокрема: молоко та молочні продукти — 0,96; хлібні продукти (у перерахунку на борошно; крупи, рис, бобові) — 0,97; олія — 0,98; цукор — 0,86; картопля — 0,97.

Встановлено, що внутрішній споживчий ринок цукру близький до насичення, але дещо перевищує науково обґрунтовані норми споживання м'яса та м'ясних продуктів, яєць, плодів, ягід, винограду, овочів, баштанів продовольчих культури. Наведені індикатори достатності споживання окремих видів продовольчих продуктів є свідченням незбалансованості раціону харчування населення, яке намагається за-

безпечити власні енергетичні потреби за рахунок більш економічно доступних продуктів (яєць, овочів, м'яса).

Загалом необхідно зазначити, що за даними Державної служби статистики України у 2019 році виробництво до внутрішнього використання на території України має самозабезпечення.

Так, у 2019 році наша країна забезпечена для споживання на 341,3% зерном, на 125,9% яйцями, на 110,2% м'ясом та м'ясними продуктами, на 104,0% овочами та продовольчими баштанами, на 103,1 % молоком та молочними продуктами, на 100% картоплею власним вирощуванням та виробництвом. Не забезпечена власним вирощуванням плодів, ягід та винограду.

Григорьев Є.О. вважає, що важливою умовою забезпечення продовольчої безпеки є послідовне здійснення комплексу взаємопов'язаних скоординованих організаційно-економічних, законодавчих, адміністративних і соціальних заходів управління нею як на державному, так і регіональному рівнях. Поєднання державного регулювання агропромислового виробництва з використанням його внутрішніх резервів на основі їх адаптації до швидкозмінних економічних умов господарювання призведуть до суттєвого підвищення рівня продовольчої безпеки окремих регіонів та країни у цілому. Слід звернути увагу на розвиток регіональних чинників та механізмів формування продовольчої безпеки, а також на оцінку ефективності формування продовольчої безпеки на регіональному рівні. Саме у цих напрямках отримає розвиток тема продовольчої безпеки та особливостей її формування на рівні регіонів у подальших наукових дослідженнях [6].

Забезпечення продовольчої безпеки — об'єктивна необхідність розвитку людства в умовах світового цивілізаційного поступу та агропродовольчої глобалізації. Мінливість вітчизняних умов господарювання вимагає посиленої уваги до продовольчої безпеки, яку необхідно розглядати у фокусі її економічної значимості, зважаючи на те, що остання локалізує можливості та стратегічні імперативи соціально-економічного зростання для уможливлення суспільного добробуту. Забезпечення продовольчої безпеки України передбачає розробку та імплементацію соціально-економічних, організаційних, правових, науково-інноваційних, інформаційних, екологічних та інших заходів, спрямованих на захищеність життєво важливих інтересів людини, громади, регіону і держави у частині забезпечення фізич-

ної, економічної та соціальної доступності, безпечності та якості продуктів харчування, стабільності продовольчого забезпечення населення і продовольчого суверенітету [7].

Колектив авторів вважають, що в сучасних умовах світової економічної кризи постає нагальна необхідність у створенні необхідного стратегічного забезпечення як товаро-виробників, так і споживачів. На жаль, затверджена Концепція розвитку внутрішньої торгівлі України сьогодні не вповні відповідає сучасним цілям сталого розвитку на період до 2030 року, що потребує вдосконалення її основних завдань. Так, зараз важливим є те, щоб у концепції закладалися основи державної політики щодо підтримки належного рівня внутрішнього ринку споживчих товарів, а саме: сукупність цілей розвитку стимулювання внутрішнього виробництва, система національних інтересів у цій сфері і пріоритети державної політики щодо забезпечення продовольчої безпеки країни. Водночас Стратегія розвитку внутрішнього ринку споживчих товарів має конкретизувати і визначити стратегію щодо реалізації основних положень Концепції розвитку внутрішнього ринку споживчих товарів на відповідний період як основ державної політики щодо забезпечення продовольчої безпеки країни та належного функціонування внутрішньої торгівлі споживчими товарами [8].

Продовольча безпека є невід'ємним елементом економічної безпеки національного масштабу. На її рівень впливає безліч факторів різної природи походження. Значна частина таких факторів має глобалізаційний характер, що потребує відповідної реакції на макrorівні. Стан продовольчої безпеки України за останні п'ять років суттєво погіршився, тому є потреба у дієвих заходах які б дозволили забезпечити населення продуктами харчування належної якості у достатньому обсязі. Тому доцільно розробити стратегію збереження здоров'я нації і гарантування продовольчої безпеки з відповідним нормативним її забезпеченням [9].

Практично головними ж напрямками державної політики в області національної безпеки України в економічній сфері є:

- 1) недопущення, щоб бюджетні кошти і державні ресурси переходили у тіньову економіку і так само використовувалися поза законом;
- 2) контролювання експортно-імпоротної діяльності у зв'язку зі збереженням важливих для України пріоритетів;
- 3) захист вітчизняного виробника;
- 4) протиправна економічна діяльність та боротьба з нею;

5) протидія неконтрольованому відтоку національних фінансів, інтелектуальних, інформаційних, матеріальних та інших ресурсів з країни [10].

Отже, для формування продовольчої безпеки необхідно розробити ряд стратегічних документів, що в подальшому забезпечать як економічну, так і національну безпеку.

ВИСНОВКИ

Визначено, що для оцінки продовольчої безпеки країни використовують Глобальний індекс продовольчої безпеки (Global Food Security Index). Аналіз показав, що рейтинг перших десяти країн за Глобальним Індексом продовольчої безпеки (Global Food Security Index) формується наступним чином: 1-й Сінгапур, 2-а Ірландія, 3-й США, 4-а Швейцарія, 5-а Фінляндія, 6-а Норвегія, 7-ма Швеція, 8-а Канада, 9-та Нідерланди, 10-та Австрія. Україна у Глобальному Індексі продовольчої безпеки (Global Food Security Index) у 2019 році займає 76 місце.

Здійснено аналіз середньорічного споживання основних продуктів харчування за останні 20 років, який свідчить про порушення структури харчування через недостатнє фактичне споживання населенням висококалорійних видів продовольства — молока та молочних, хлібних, олійних продуктів, середньорічний рівень споживання яких на одну особу є набагато нижчим від науково обґрунтованих фізіологічних нормативів. Розраховані індикатори достатності споживання за цими продуктами харчування (співвідношення між фактичним споживанням і раціональними нормами споживання) доволі низькі, зокрема: молоко та молочні продукти — 0,96; хлібні продукти (у перерахунку на борошно; крупи, рис, бобові) — 0,97; олія — 0,98; цукор — 0,86; картопля — 0,97.

Доведено що у 2019 році наша країна забезпечена для споживання на 341,3% зерном, на 125,9% яйцями, на 110,2% м'ясом та м'ясними продуктами, на 104,0% овочами та продовольчими баштанами, на 103,1 % молоком та молочними продуктами, на 100% картоплею власним вирощуванням та виробництвом. Не забезпечена власним вирощуванням плодів, ягід та винограду.

Обґрунтовано, що для формування продовольчої безпеки необхідно розробити ряд стратегічних документів, це в подальшому забезпечать як економічну, так і національну безпеку. Обов'язково стратегічні цілі продовольчої без-

пеки повинні відображати сучасні цілі сталого розвитку на період до 2030 року.

Література:

1. Бокова С.А. Боков О.В. Продовольча безпека держави в умовах глобалізації. 2016. URL: <http://journals.nubip.edu.ua/index.php/Economica/article/download/7334/709> (дата звернення 04.10.2020 року).

2. Global Food Security Index (2019). URL: <https://foodsecurityindex.eiu.com/Index> (дата звернення 04.10.2020 року).

3. Попко О.В. Важливість глобальної продовольчої проблеми для України. ВІСНИК ЖДТУ. 2019. № 2 (88). С. 46—51.

4. Дудар В. Продовольча безпека України та складові її забезпечення у контексті економічної безпеки держави. Вісник ТНЕУ. 2016. № 2. С. 20—32.

5. Статистичний збірник "Баланси та споживання основних продуктів харчування населенням України" за 2019 р. Державна служба статистики України; під заг. кер. О.М. Прокопенка. К., 2020. 61 с.

6. Григорьев Є.О. Продовольча безпека та особливості її формування на рівні регіонів. Економіка харчової промисловості. 2015. № 1 (25). С. 13—18.

7. Skydan O., Hrynyshyn V. Food security governance: modern view and hierarchical levels. Scientific Horizons. 2020. № 06 (91). pp. 68—77. doi: 10.33249/2663-2144-2020-91-6-68-77

8. Попадинець Н.М., Іртищева І.О., Крамаренко І.С., Данило С.І., Журавель Ю.В. Стратегічні орієнтири державного регулювання розвитку внутрішнього ринку споживчих товарів. Регіональна економіка. 2020. № 2 (96). С. 131—143.

9. Рудніченко Є.М., Гавловська Н.І. Продовольча безпека та здоров'я населення як елемент економічної безпеки макrorівня. Вісник Хмельницького національного університету. 2017. № 4. С. 54—57.

10. Нестеренко С.А., Бочарова Н.О. Економічна безпека підприємств в системі національної безпеки країни. Науковий Вісник Херсонського державного університету. 2015. Вип. 13, Ч. 3, С. 88—91.

11. Рогатина А.П., Іртищева І.О., Крамаренко І.С., Андрющенко Є.Г., Білан В.В. Інвестиційна складова економічної безпеки: мікро-, мезо-, макrorівні. Ефективна економіка. 2020. № 5. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7871> (дата звернення 04.10.2020 року).

12. Крамаренко І.С., Широков М.А., Нікон Д.Є., Білоус О.А. Роль інвестиційного по-

тенціалу у контексті продовольчої безпеки. Вісник ХНАУ. 2018. № 3. С. 433—444.

References:

1. Bokova, S. L. and Bokov, O. V. (2016), "Food security of the state in the context of globalization", available at: <http://journals.nubip.edu.ua/index.php/Economica/article/download/7334/709> (Accessed 4 October 2020).

2. Global Food Security Index (2019), available at: <https://foodsecurityindex.eiu.com/Index> (Accessed 4 October 2020).

3. Popko, O. V. (2019), "The importance of the global food problem for Ukraine", VISNYK ZHDTU, vol. 2 (88), pp. 46—51.

4. Dudar, V. (2016), "Food security of Ukraine and its components in the context of economic security of the state", Visnyk TNEU, vol. 2, pp. 20—32.

5. Prokopenko, O. M. (2020), Balansy ta spozhyvannia osnovnykh produktiv kharchuvannia naselenniam Ukrainy [Balansy ta spozhyvannia osnovnykh produktiv kharchuvannia naselenniam Ukrainy], State Statistics Service of Ukraine, Kyiv, Ukraine

6. Grigoriev, E. A. (2015), "Food security and features of its formation at the regional level", Economics of the food industry, vol. 1 (25), pp. 13—18.

7. Skydan, O. and Hrynyshyn, V. (2020), "Food security governance: modern view and hierarchical levels", Scientific Horizons, vol. 06 (91), pp. 68—77.

8. Popadynets, N. M., Irtysheva, I. O., Kramarenko, I. S., Danilo, S. I. and Zhuravel, Yu. V. (2020), "Strategic guidelines for state regulation of the domestic market of consumer goods", Regional economy, vol. 2 (96), pp. 131—143.

9. Rudnichenko, E. M. and Gavlovskaya, N. I. (2017), "Food security and public health as an element of economic security at the macro level", Bulletin of Khmelnytsky National University, vol. 4, pp. 54—57.

10. Nesterenko, S. A. and Bocharova, N. O. (2015), "Economic security of enterprises in the national security system of the country", Scientific Bulletin of Kherson State University. vol. 13, no. 3, pp. 88—91.

11. Rogatina, L. P., Irtysheva, I. O., Kramarenko, I. S., Andryushchenko, E. G. and Bilan, V. V. (2020), "Investment component of economic security: micro-, meso-, macro-levels", Efficient economy, [Online], vol. 5, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7871> (Accessed 4 October 2020)

12. Kramarenko, I. S., Shirokov, M. A., Nikon, D. E. and Belous, O. A. (2018), "The role of investment potential in the context of food security", Bulletin of KhNAU, vol. 3, pp. 433—444.

Стаття надійшла до редакції 03.11.2020 р.

УДК 636 "71" (477)

О. В. Лаврук,

д. держ. упр., к. е. н., заступник директора з питань ліцензування та акредитації,
Подільський спеціальний навчально-реабілітаційний соціально-економічний коледж
ORCID ID: 0000-0002-7932-0036

Н. А. Лаврук,

к. е. н., викладач кафедри фінансів, економіки та економічної кібернетики,
Подільський спеціальний навчально-реабілітаційний соціально-економічний коледж
ORCID ID: 0000-0003-4724-8460

DOI: 10.32702/2306-6792.2020.22.9

ТВАРИННИЦТВО: СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

A. Lavruk,

Doctor of Science in Public Administration, PhD in Economics, Deputy Director for Licensing
and Accreditation, Podolsky Special Educational and Rehabilitation Socio-Economic College
ORCID ID: 0000-0002-7932-0036

N. Lavruk,

PhD in Economics, lecturer of the Department of Finance, Economics and Economic
Cybernetics, Podolsky Special Educational and Rehabilitation Socio-Economic College
ORCID ID: 0000-0003-4724-8460

ANIMAL HUSBANDRY: STATE AND PROSPECTS OF DEVELOPMENT

У статті розглядається стан розвитку такої стратегічно важливої галузі як тваринництво, котра є важливим чинником забезпечення населення повноцінними і калорійними продуктами харчування, робочими місцями сільських мешканців, прибутковості, розв'язання соціальних проблем села. Акцентується увага на існуванні негативних тенденцій у розвитку тваринництва, котрі обумовлені недостатністю продовольчого забезпечення у якісній м'ясо-молочній продукції, масовому насиченні внутрішнього ринку імпортною м'ясною продукцією та заміниками молочної сировини. Виявлено характерні зміни у поголів'ї сільськогосподарських тварин та обсягах виробництва основних продуктів тваринництва. Стверджується, що нині складний стан у розвитку тваринництва країни потребує дієвого втручання держави для подолання деструктивних процесів у його виробничо-господарській діяльності з метою призупинення руйнування галузі та нарощування обсягів конкурентоспроможної тваринницької продукції. Запропоновано для досягнення ефективного відродження і інтенсивного розвитку галузі забезпечити відкритість виконуваних дій органами державної і виконавчої влади та активізувати участь громадян при вирішенні комплексу проблем, що накопичилися у галузі тваринництва.

The article examines the state of development of such a strategically important industry as animal husbandry, which is an important factor in providing the population with full-fledged and high-calorie food, jobs for rural residents, profitability, and solving social problems in the village. Attention is focused on the existence of negative trends in the development of animal husbandry, which are caused by insufficient food supply in high-quality meat and dairy products, mass saturation of the domestic market with imported meat products and substitutes for dairy raw materials. Characteristic changes in the number of farm animals and the volume of production of basic animal products, especially milk, beef, and pork, were revealed. It is established that the obstacle to the reproduction of the production and economic potential of livestock enterprises and the stable development of animal husbandry was the lack and lack of an effective mechanism for attracting monetary resources from various sources for the full restoration, effective maintenance and use of the genetic potential of animals, which led to the appearance of destructive processes in this previously profitable industry. It is argued that the current difficult state in the development of animal husbandry in the country requires effective state intervention to overcome destructive processes in its production and economic activities in order to stop the destruction of the industry and increase the volume of competitive livestock products. At the same time, it is important to develop a system of scientific support and justification for the further development of reformation and transformation

processes, the optimal combination and prioritization of their common parameters, which will directly affect the effectiveness of functional changes in animal husbandry. In order to achieve effective revival and intensive development of the industry, it is proposed to ensure the openness of actions performed by state and executive authorities and to increase the participation of citizens in solving a complex of problems accumulated in the livestock industry.

Ключові слова: тваринництво, відродження, підприємства, виробництво, тваринницька продукція, державна політика.

Keywords: animal husbandry, revival, enterprises, production, livestock products, state policy.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Структурні трансформаційні зрушення в економіці України загострили кризові явища в аграрній сфері та зумовили суттєві зміни внутрішніх і зовнішніх факторів діяльності суб'єктів господарювання тваринницького спрямування. Тваринництво на сучасному етапі розвитку аграрного сектору, як одного із важливих сфер економіки України, визначає його місце серед провідних країн-експортерів за окремими видами тваринницької продукції. Однак нині спостерігається складний стан у розвитку тваринництва країни (викликаний тяжкими воєнними діями, пандемією та тривалою кризою), котрий потребує дієвого втручання держави для подолання деструктивних процесів у виробничо-господарській діяльності з метою призупинення руйнування галузі та нарощування обсягів конкурентоспроможної тваринницької продукції. А тому без відродження і забезпечення стійкого розвитку тваринництва практично важко уявити позитивні зміни в рівні життя населення України. Нате-пер ці питання є досить актуальними, оскільки виникає необхідність здійснення відродження раніше досягнутих виробничо-технологічних позицій тваринництва, котра покликана ринковими умовами та сучасними вимогами сільсько-господарського виробництва суб'єктів господарювання більшості регіонів України.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Науково-теоретичні і методологічні питання сучасного стану, підвищення ефективності розвитку тваринництва та виробництва конкурентоспроможної продукції тваринництва на підприємствах знайшли відображення в наукових працях П.С. Березівського, І.Ф. Баланюка, В.І. Бойка, В.П. Долинського, М.В. Зубця, І.В. Коналової, О.В. Крисального, В.В. Липчука, М.Й. Маліка, В.Я. Месель-Веселяка, М.В. Місюка, П.Р. Пуцентейла, П.Т. Саблука, І.В. Свиноуса, І.Н. Топіхи, О.М. Шпичака, О.В. Шубравської, І.Б. Яціва та інших.

Попри значимість висловлених теоретичних положень, висновків і практичних рекомен-

дацій у наукових розробках зазначених вчених до цих пір недостатньо висвітлені питання визначення напрямів підвищення економічної ефективності виробництва конкурентоспроможної тваринницької продукції у господарствах в умовах стабілізації складних ринкових взаємовідносин. Успішне розв'язання вказаних питань потребує розширення наукових досліджень щодо забезпечення подальшого розвитку галузі тваринництва.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Мета дослідження полягає у вивченні сучасного стану і перспектив розвитку тваринництва, виробництва тваринницької продукції та визначенні основних шляхів підвищення її ефективності.

МАТЕРІАЛИ І МЕТОДИКА ДОСЛІДЖЕННЯ

Теоретичною та методологічною основою дослідження є наукові розробки провідних вітчизняних вчених з питань розвитку тваринництва, законодавчі та нормативні акти України, матеріали конференцій, періодичні видання. В процесі дослідження використано загальнонаукові методи, зокрема порівняльного, економіко-статистичного і абстрактно-логічного аналізу.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Встановлено, що складна політична і економічна ситуація та реформаційні зміни практично в усіх сферах суспільної діяльності України негативно відображаються на відродженні і розвитку галузі тваринництва та підвищенні рівня ефективності його основних підгалузей. Водночас тваринництво є тією важливою галуззю, котра забезпечує зміцнення економіки країни, постачання різноманітних дієтичних, вітамінізованих і висококалорійних (містять 30% калорій і 60% білку) продуктів харчування для населення, сировини для консервної, м'ясної, текстильної, маслосироварної, шкіряної галузей промисловості, органічних добрив для рослинництва та сприяє рівномірному використанню засобів виробництва, трудових ресурсів, постійному надходженню грошових

коштів товаровиробникам тваринницької продукції.

На жаль, в останні роки стратегічні можливості тваринництва щорічно обмежуються. Скоротилися обсяги виробництва тваринницької продукції, збільшилися витрати на утримання тварин, зросла собівартість одиниці продукції, оскільки не перекривалася ціною її реалізації, а тому підприємства постійно отримували збитки. Натомість така ситуація спонукає до необхідності подальшого теоретико-методологічного дослідження існуючих проблем, обґрунтування можливостей відродження і налагодження ефективних виробничих процесів у тваринництві та розробки заходів державної політики, де знайшли би місце вагомі пропозиції по забезпеченню його ефективного розвитку.

У кінцевому підсумку ефективне функціонування галузі тваринництва повинно стати рушійною силою розвитку інших основних галузей сільського господарства та ряду суміжних галузей (комбікормової промисловості, виробництва фермських машин і обладнання, модернізації виробничих процесів, налагодження селекційно-плеємної роботи).

Встановлено, що трансформаційні зміни, котрі відбулися у сільськогосподарському виробництві внаслідок непередбаченої аграрної політики і недосконалої організації її здійснення [3], обумовлені тим, що на початку трансформаційного періоду чітко не були визначені мета та завдання такого роду перетворень. У результаті поведінка тваринницьких підприємств тривалий час направлялася в основному на виживання і очікування чергових змін у сільськогосподарському виробництві. У результаті "...на відміну від очікувань економічного піднесення та швидкого зростання ситуація змінилася на кризову" [2, с. 229].

Варто зазначити, що уже досить тривалий період розвиток більшості підгалузей (молочне скотарство, вівчарство, конярство, козівництво, звірівництво, кролівництво) тваринництва мають обмежені можливості щодо максимального повного використання наявного генетичного потенціалу. Означене віддзеркалює також ряд не повністю вирішених до цих пір проблем, що гальмують розвиток тваринництва:

- складність політичної ситуації та реалізації державної політики в країні;
- недосконалість діючого законодавства щодо відродження і розвитку плеємного генетичного потенціалу сільськогосподарських тварин;
- відсутність пріоритетності державної підтримки тваринницьких підприємств;

— сировинне спрямування експорту тваринницької продукції;

— недостатній рівень ефективного господарювання;

— не урегульована цінова політика на продукцію тваринництва;

— неналагодженість ринків збуту тваринницької продукції;

— відсутність державних і комерційних інвестицій у розвиток галузі тваринництва.

Визначене коло проблем призводить до того, що Україна значно уступає провідним державам Європи і світу за рівнем розвитку тваринництва [12, с. 68], за винятком робочої худоби, котра користується попитом у мусульманських країнах Азії, свинини і птиці, що постачається у країни колишнього СНД та інші країни. А тому украй важливим аспектом є надання державної допомоги виробникам тваринницької продукції та необхідність застосування комплексу законодавчих, цінових, фінансово-кредитних, бюджетно-дотаційних організаційно-економічних методів впливу на стан розвитку галузі тваринництва.

Зазвичай аграрні трансформації, що здійснюються спонтанно, не завжди досягають бажаних і вмотивованих результатів, у більшості випадків вони руйнують організаційну, матеріально-виробничу структуру тваринництва, не спонукають до проведення модернізації його галузей, не створюють можливості для відтворення і розвитку виробничого потенціалу. Більше того, запроваджені у свій час методи штучного підтримування тваринництва (адміністративне забезпечення галузі виробничими ресурсами, незбалансовані і малоефективні дотації та різні доплати, адміністративне регулювання цін на тваринницьку продукцію, необґрунтоване списання боргів і ін.) за низької продуктивності генетичного потенціалу і праці та підприємницької активності, не дали позитивних результатів.

У цьому контексті важливе значення має розробка системи наукового забезпечення і обґрунтування подальшого розвитку реформаційних та трансформаційних процесів, оптимальне поєднання і визначення пріоритетності їхніх спільних параметрів, що безпосередньо впливатиме на ефективність функціональних змін у тваринництві.

Натепер галузь тваринництва знаходиться у вкрай складному становищі, оскільки спостерігається щорічне скорочення кількості поголів'я сільськогосподарських тварин у всіх категоріях господарств України (табл. 1).

Встановлено, що за досліджуваний період спостерігається різке зменшення сільськогосподарських тварин, а за 2015—2019 рр. ситуація у тваринництві України ще більше загострилася і залишалася надзвичайно складною, оскільки у господарствах усіх категорій продовжувало зменшуватися поголів'я худоби. Зокрема за цей період поголів'я великої рогатої худоби скоротилося на 17,6% (корів — на 17,5%), свиней — на 19,1%, овець і кіз — на 9,1%. За результатами прогнозування передбачається незначний ріст поголів'я тварин в основному за рахунок дієвості програми відродження і інтенсивного розвитку галузі тваринництва у середніх підприємствах і малих господарствах сімейного типу.

Вважаємо, що основними причинами появи негативних ситуацій у тваринництві, особливо у скотарстві, є:

— значне скорочення кількості великих і середніх тваринницьких підприємств із великою концентрацією поголів'я високопродуктивних тварин та високим рівнем технологічного забезпечення виробництва якісної тваринницької продукції;

— зниження рівня інвестиційної привабливості основних підгалузей тваринництва;

— труднощі отримання кредитів для реконструкції, будівництва тваринницьких ферм та модернізації їхніх машин і обладнання;

— слабка кормова база та незбалансованість за поживністю кормових раціонів на більшості тваринницьких підприємств країни;

— низький рівень закупівельних цін на телятину, яловичину і молоко, що безпосередньо вплинуло на забезпечення стійкої прибутковості виробництва продукції;

— надання переваг, за відсутності дієвого механізму державного регулювання, завезенню за низькими цінами імпортової тваринницької продукції, що викликало звуження обсягів виробництва вітчизняної продукції на підприємствах;

— зосередження обсягів виробництва тваринницької продукції у індивідуальних господарствах населення, що обмежило можливість застосування тут сучасних індустріальних технологій та викликало

Таблиця 1. Кількість сільськогосподарських тварин в усіх категоріях господарств України, тисяч голів

Роки	Велика рогата худоба	У т.ч. корови	Свині	Вівці та кози	Птиця
1990	24623,4	8378,2	19426,9	8418,7	246104,2
2000	9423,7	4958,3	7652,3	1875	123722,0
2001-2005	7931,7	4295,7	7682,7	1838,4	148281,4
2006-2010	5213,3	2933,3	7427,6	1717,4	181732,7
2011-2015	4248,0	2414,9	7460,4	1581,8	212488,6
2015	3750,3	2166,6	7079,0	1325,3	203986,2
2016	3682,3	2108,9	6669,1	1314,8	201668,0
2017	3530,8	2017,8	6109,9	1309,3	204830,9
2018	3332,9	1919,4	6025,3	1268,6	211654,4
2019	3092,0	1788,5	5727,4	1204,5	220485,8
2025 (прогноз)	3275,3	1823,4	5965,6	1232,2	228668,1
2019 до 1990, %	12,6	21,3	29,5	14,3	89,6
2025 до 2019, %	105,9	102,0	104,2	102,3	103,7

Джерело: [7, с. 128; 8, с. 123; 10, с. 10].

збільшення рівня її собівартості і трудомісткості;

— неналагодженість стабільної роботи спеціалізованих підприємств по інтегруванню виробництва, переробки і реалізації молочної та м'ясної продукції.

За результатами дослідження завадою для відтворення виробничо-економічного потенціалу тваринницьких підприємств і стабільного розвитку тваринництва в Україні стала відсутність та неналагодженість дієвого механізму залучення із різних джерел грошових ресурсів для повного відновлення, ефективного обслуговування і використання генетичного потенціалу тварин, що спричинило появу руйнівних процесів у цій, раніше прибутковій галузі. У результаті кількість поголів'я сільськогосподарських тварин почало різко скорочуватися практично в усіх суб'єктах господарювання (табл. 2).

Таблиця 2. Кількість сільськогосподарських тварин за категоріями господарств, тисяч голів

Види тварин	2000 р.	2005 р.	2010 р.	2015 р.	2019 р.	2025 р. (прогноз)	2025 р. до 2019 р., %
Підприємства							
Велика рогата худоба	5037,3	2491,8	1526,4	1270,5	1049,5	1152,1	109,8
у т.ч. корови	1851,0	866,2	589,1	505,1	438,6	475,3	108,4
Свині	2414,4	2602,4	3625,2	3704,0	3300,1	3449,3	104,5
Вівці та кози	413,3	270,9	298,4	186,9	168,6	143,8	85,3
Коні	249,8	98,1	41,6	21,2	12,4	13,7	110,5
Птиця	25352,9	66625,3	110561,3	112008,7	127773,2	135126,9	105,6
Господарства населення							
Велика рогата худоба	4386,4	4022,3	2968,0	2479,8	2042,5	2123,2	104,0
у т.ч. корови	3107,3	2768,9	2042,1	1661,5	1349,9	1348,1	99,8
Свині	5237,9	4450,4	4335,2	3375,0	2427,3	2516,3	103,7
Вівці та кози	1461,7	1358,6	1433,3	1138,4	1035,9	1088,4	105,1
Коні	451,4	456,7	372,6	284,6	212,0	232,3	109,6
Птиця	98369,1	95368,2	93278,5	91977,5	92712,6	93541,2	100,9

Джерело: [7, с. 128; 8, с. 129; 10, с. 10].

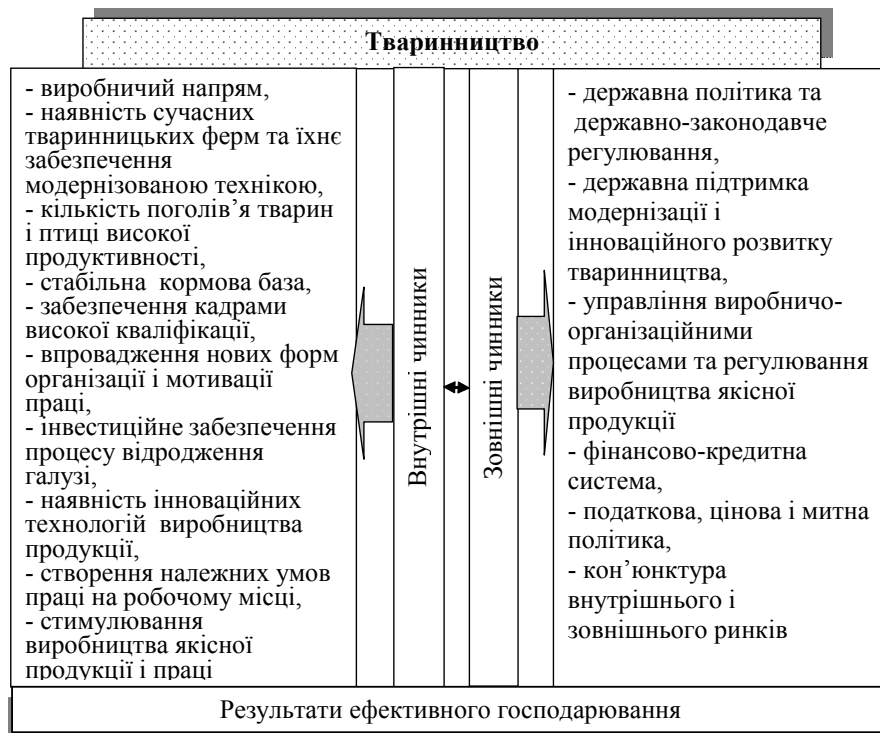

Рис. 1. Чинники впливу на відродження і ефективний розвиток тваринництва

Джерело: власна розробка.

За досліджуваний період більш різке скорочення овець і кіз та іншого поголів'я тварин спостерігається на підприємствах порівняно з господарствами населення, де до цих пір проблематично утримувати дійних корів. Доречно зазначити, що такі зміни спричинили складну ситуацію, котра у кінцевому підсумку породила безліч проблем, що викликали зменшення (на 72,6%) площі кормових культур, котрі використовувалися для випасання і повноцінної годівлі тварин з метою забезпечення високого рівня їхньої продуктивності і обсягів виробництва тваринницької продукції. За результатами проведених розрахунків вбачається, що поступово буде зростати поголів'я різних груп тварин, особливо коней у господарствах населення, оскільки процес самостійного господарювання на розпайованих (придбаних при запровадженні ринку землі) земельних ресурсів потребує мати в наявності індивідуальні засоби для транспортування (з мінімальними затратами) виробленої власної продукції.

Важливість цих проблем підтвердили матеріали проведеного (літньо-осінній період 2019 р.) вибіркового опитування на підприємствах різних регіонів України, оскільки 68% респондентів висловили думку про необхідність відродження галузі тваринництва з метою створення додаткових робочих місць для працівників сільської місцевості. Відповідно дер-

жава повинна більше уваги надавати встановленню оптимальних і економічно обґрунтованих закупівельних цін на тваринницьку продукцію (відмітили 33,6% опитованих), модернізації виробничих потужностей і процесів при утриманні, обслуговуванні та годівлі тварин (27,4%), державній підтримці (18,1%), розвитку виробничої інфраструктури (12,4%) і соціальній сфері села (8,5%).

Передбачається, що процес відродження повинен зберегти територіальні традиції, запозичити кращий вітчизняний досвід [5] та опиратися на інноваційно-генетичний потенціал сільськогосподарських тварин сільських територій регіонів країни. Водночас відродження і розвиток конкурентоспроможного тваринництва в

усіх сферах його діяльності пропонується здійснювати з широким використанням іноземної практики і досвіду [4, с. 168; 11, с. 281], а також урахувати при цьому вплив низки різного роду чинників (рис. 1).

Можна побачити, що найбільш впливовими чинниками є ті, що здатні забезпечити кардинальні зрушення у відродженні галузі тваринництва і структурі виробництва тваринницької продукції, оскільки супроводжуються інноваційними процесами (сучасні технології, органічні тваринницькі продукти, забезпечення кваліфікованими кадрами, сучасними фермськими машинами і обладнанням) та кінцевими результатами (зниження виробничих витрат і собівартості продукції, покращення її якості, зростання продуктивності праці і прибутковості виробництва).

Вважаємо, що за сьогоднішній стан справ у тваринництві та подальший його розвиток повинні відповідати не тільки працівники аграрного сектору, але й усі гілки влади та відповідні державні органи. У цьому випадку Міністерство аграрної політики України спільно з міністерствами і відомствами, органами виконавчої влади країни повинні забезпечити здійснення заходів із стабілізації розвитку тваринництва. Однак урядовці різних владних структур, монополізуючи владу, передусім переслідують свої власні інтереси, оскільки

відсутній належний контроль держави і суспільства за процесом організації виробничих процесів у тваринництві та виробництвом конкурентоспроможної тваринницької продукції, окремі види котрої мають тенденцію до щорічного скорочення (табл. 3).

Можна побачити, що загальний обсяг м'ясної продукції незначно збільшиться в основному за рахунок росту виробництва свинини та кролятини. У загальному обсязі м'ясної продукції м'ясо птиці усіх видів складало 55,4%, свинина — 28,4, яловичина і телятина — 14,8%. Якщо ж порівняти ці показники із 2000 роком, то можна спостерігати їхнє зменшення по яловичині і телятині, молоку, вовні, тобто галузь тваринництва лише частково відновлюється. Водночас на підприємствах у 2019 р. частка виробленого м'яса усіх видів у загальному обсязі усіх категорій господарств складала 68,1%, молока — 28,2, яєць — 56,1%. Значна частка м'ясо-молочної продукції виробляється господарствами населення, у котрих утримується у більшості випадків до п'яти голів худоби. Зокрема, питома вага господарств населення у загальному виробництві молока за цей час складала 71,8%, м'яса — 31,9%. Зростання у послідовні роки обсягів виробництва окремих видів тваринницької продукції сприятиме збільшенню загальної вартості продукції тваринництва.

Нині сучасний стан тваринництва і надалі продовжує залишатися під впливом негативних тенденцій (глобалізація, кризові явища, слабе фінансово-економічне становище, низька інвестиційна привабливість, відсутність належної державної підтримки, нестабільність вітчизняної економіки), котрі потребують термінового переосмислення і надання їм належної уваги державними органами влади.

Вважається, що складний стан функціонування тваринництва, породжений тривалими кризовими процесами, диспаритетом цінових відносин, недосконалістю бюджетних, податкових, фінансових, зовнішньоекономічних механізмів [1] спонукає до розробки і здійснення державними органами влади невідкладних і дієвих заходів, котрі спроможні подолати деструктивні процеси у виробничо-господарській діяльності та забезпечити збільшення обсягів якісної тваринницької продукції. Достеменно для подальшого забезпечення досягнення ви-

Таблиця 3. Обсяги виробництва тваринницької продукції в господарствах усіх категорій, тис. т

Види продукції	2000 р.	2010 р.	2015 р.	2019 р.	2025 р. (прогноз)	2025 р. до 2019 р., %
М'ясо (у забійній масі):	1662,8	2059,0	2322,6	2492,4	2535,9	101,7
яловичина і телятина	754,3	427,7	384,0	369,5	371,3	100,5
свинина	675,9	631,2	759,7	708,3	725,4	102,4
Баранина та козлятина	17,2	21,0	13,7	13,9	14,1	101,4
м'ясо птиці свійської	193,2	953,5	1143,7	1381,4	1405,1	101,7
кролятина	13,9	13,5	13,3	11,6	12,2	105,2
конина	8,3	12,1	8,2	7,7	7,8	101,3
Молоко усіх видів	12657,9	11248,5	10615,1	9663,2	9918,3	102,6
Яйця від птиці усіх видів, млн шт	8808,6	17052,3	16781,2	16677,5	17132,4	102,7
Вовна, т	3400	4192	2270	1734	1805	104,1
Продукція тваринництва (у постійних цінах 2016 р.), млн грн	34316,4*	137828,4	143815,9	142276,8	144637,5	101,7

Примітка: * — у порівняльних цінах 2005 р.

Джерело: [6, с. 44, 148; 8, с. 44, 148; 9, с. 6; 10, с. 16, 20].

сокого рівня розвитку тваринництва в країні необхідно сприяти широкому впровадженню державно-політичних рішень глибоко продуманої, професійної, цілеспрямованої і науково обгрунтованої державної політики. Водночас сформована державна політика повинна сприяти такому рівню розвитку тваринництва, котрий стане результативним поштовхом для інших галузей сільськогосподарського виробництва, що займаються виробництвом і переробкою продукції тваринництва.

ВИСНОВКИ

Результати дослідження показали, що розвиток тваринництва в Україні характеризується щорічним скороченням розмірів виробництва і поголів'я сільськогосподарських тварин, плачевним фінансово-економічним становищем тваринницьких підприємств, зниженням їхньої інвестиційної привабливості, постійним загостренням конкурентної боротьби, порушенням виробничих відносин між виробниками, переробниками тваринницької продукції та торговельними структурами. Безперечно, зараз держава зовсім мало допомоги надає такому напрямку аграрної діяльності, а тому наявність належної і цілеспрямованої державної політики країни не привела б до такого плачевного стану галузь тваринництва.

Зазначимо, що до цих пір має місце недосконалість нормативно-правової бази тваринництва, що є результатом слабкого рівня адаптації тваринників до ринкових відносин, приватної власності і бізнесової діяльності. У зв'язку з цим виникає необхідність передбачення у нових законодавчих матеріалах положення, котрі би гарантували галузі тваринництва, що забезпечує населення дієтичними і високопо-

живними продуктами харчування, а промисловість — цінною сировиною, необхідний комплекс взаємопов'язаних організаційно-господарських, соціально-економічних, фінансових, нормативно-правових і інших заходів.

Вважаємо, що одним із головних заходів у подальшому довготривалому і ефективному функціонуванні тваринництва має бути відродження високопродуктивного поголів'я худоби за рахунок поліпшення його породного складу, системи утримання і годівлі тварин, підвищення їхньої продуктивності, зміцнення і урізноманітнення кормової бази, нарощування потужностей тваринницьких підприємств та забезпечення їх висококваліфікованими спеціалістами, здатними забезпечити інноваційний шлях розвитку тваринництва.

Література:

1. Бондаревська К.В. Тенденції розвитку аграрного сектору економіки України. Економіка АПК. 2014. № 11. С. 36—42.
2. Лопатинський Ю.М. Трансформація сільського господарства та села: ювілейний збірник наукових статей. За ред. Ю.Е. Губені. Л.: ЛНАУ. 2010. 420 с.
3. Онищенко О.М., Юрчишин В.В. Сільське господарство, село і селянство України у дзеркалі пострадянської аграрної політики. Економіка України. 2006. № 1. С. 4—14.
4. Palei T. Assessing the Impact of Infrastructure on Economic Growth and Global Competitiveness. In: Procedia Economics and Finance. 2015. 23. P. 168—175.
5. Степанюк О. Тваринництво в Україні — відродження чи занепад? Агробізнес сьогодні. 2012. № 11. С. 40—43.
6. Сільське господарство України 2010: статистичний збірник. К.: Державна служба статистики України, 2011. 384 с.
7. Сільське господарство України 2018: статистичний збірник. К.: Державна служба статистики України, 2019. 235 с.
8. Сільське господарство України 2019: статистичний збірник. К.: Державна служба статистики України, 2020. 221 с. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2020/zb/05/zb_tvarynyu_2019.pdf
9. Стан тваринництва в Україні у 2010 році: статистичний бюлетень. К.: Державна служба статистики України, 2011. 33 с.
10. Тваринництво України 2019: статистичний збірник. К.: Державна служба статистики України, 2020. 157 с.
11. Tilman D, Fargione J, et al. (2001). Forecasting agriculturally driven global environmental change. Science. 292: 281—284.
12. Тульчинська С.О., Кириченко С.О. Дослідження методичних підходів оцінки розвитку соціальної інфраструктури в регіонах. Економічний вісник НТУУ "КПІ". Вип. 14. К.: Видавництво "Політехніка", 2017. С. 67—74.

References:

1. Bondarevskaya, K.V. (2014), "Trends in the development of the agricultural sector of the Ukrainian economy", *Ekonomika APK*, vol. 11, pp. 36—42.
2. Lopatinsky, Yu. M. (2010), *Transformatsiia silskoho hospodarstva ta sela: yuvileinyi zbirnyk naukovykh statei* [Transformation of Agriculture and rural areas: Jubilee collection of scientific articles], LNAU, Lviv, Ukraine.
3. Onishchenko, O.M. and Yurchishin, V.V. (2006), "Agriculture, rural areas and peasantry of Ukraine in the mirror of post-Soviet Agrarian Policy", *Ekonomika Ukrainy*, vol. 1, pp. 4—14.
4. Palei, T. (2015), "Assessing the Impact of Infrastructure on Economic Growth and Global Competitiveness", *Procedia Economics and Finance*, vol. 23, pp. 168—175.
5. Stepanyuk, O. (2012), "Animal husbandry in Ukraine — revival or decline?", *Ahrobiznes sohodni*, vol. 11, pp. 40—43.
6. State Statistics Service of Ukraine (2011), *Silke hospodarstvo Ukrainy 2010: statystychnyi zbirnyk* [Agriculture of Ukraine 2010: statistical compendium], Derzhkomstat, Kyiv, Ukraine.
7. State Statistics Service of Ukraine (2019), *Silke hospodarstvo Ukrainy 2018: statystychnyi zbirnyk* [Agriculture of Ukraine 2018: statistical compendium], Derzhkomstat, Kyiv, Ukraine.
8. State Statistics Service of Ukraine (2020), *Silke hospodarstvo Ukrainy 2019: statystychnyi zbirnyk* [Agriculture of Ukraine 2019: statistical compendium], Derzhkomstat, Kyiv, Ukraine.
9. State Statistics Service of Ukraine (2011), *Stan tvarynnytstva v Ukraini u 2010 rotsi: statystychnyi biuleten* [State of animal husbandry in Ukraine in 2010: statistical bulletin], Derzhkomstat, Kyiv, Ukraine.
10. State Statistics Service of Ukraine (2020), *Tvarynnytstvo Ukrainy 2019: statystychnyi zbirnyk* [Animal husbandry of Ukraine 2019: statistical collection], Derzhkomstat, Kyiv, Ukraine.
11. Tilman, D. and Fargione, J. (2001), "Forecasting agriculturally driven global environmental change", *Science*, vol. 292, pp. 281—284.
12. Tulchynska, S.O. and Kirichenko, S.O. (2017), "Research of methodological approaches for assessing the development of social infrastructure in the regions", *Ekonomichniy visnyk NTUU KPI*, vol. 14, pp. 67—74.

Стаття надійшла до редакції 04.11.2020 р.

УДК 332.2-025.12:336.22:352

О. І. Дребот,

д. е. н., професор, член-кореспондент НААН,
Інститут агроекології і природокористування НААН
ORCID ID: 0000-0003-2681-1074

Н. В. Комарова,

д-р філософії з економіки, Білоцерківський національний аграрний університет
ORCID ID: 0000-0002-9347-455X

В. А. Тарнавський,

аспірант, Інститут агроекології і природокористування НААН
ORCID ID: 0000-0002-2321-6352

Д. Ю. Комаров,

асистент кафедри управління земельними ресурсами та земельного кадастру,
Білоцерківський національний аграрний університет.
ORCID ID: 0000-0002-3996-5294

DOI: 10.32702/2306-6792.2020.22.16

НАУКОВО-ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ РОЗРОБЛЕННЯ ПРОЄКТІВ ЗЕМЛЕУСТРОЮ ЩОДО ВСТАНОВЛЕННЯ (ЗМІНИ) МЕЖ АДМІНІСТРАТИВНО- ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ОДИНИЦЬ, У РОЗРІЗІ ФІСКАЛЬНОГО РЕГУЛЮВАННЯ

O. Drebot,

Doctor of Economic Sciences, Professor, corresponding Member of NAAS, Head of the department for institutional support of environmental management, Institute of Agroecology and Nature Management of NAAS

N. Komarova,

PhD in Economics, Bila Tserkva National Agrarian University

V. Tarnavskiy,

Postgraduate student, Institute of Agroecology and Nature Management of NAAS

D. Komarov,

Assistant of the Department of land resources management and land cadastre, Bila Tserkva National Agrarian University

SCIENTIFIC AND PRACTICAL ASPECTS OF LAND MANAGEMENT PROJECT DEVELOPMENT REGARDING THE ESTABLISHMENT OF BORDERS OF ADMINISTRATIVE-TERRITORIAL UNITS IN THE FIELD OF FISCAL REGULATION

Проведено аналіз стану розроблення проєктів землеустрою щодо зміни меж адміністративно-територіальних одиниць. Розглянуто чинне земельне законодавство України, нормативно-правове забезпечення містобудівної діяльності та їх взаємозв'язок як запорука стабільного соціально-економічного розвитку територій. Виявлено ряд неточностей та недоліків при поєднанні землевпорядної та містобудівної документації. Встановлено структуру земельного фонду міста Пирятин. Надано інформацію, як переводилися геодезичні координати в систему координат УСК-2000. Зіставлено проєктну межу міста з генеральним планом, де чітко видно, які ділянки будуть входити в проєкту межу міста. Визначено структурний склад територій, за рахунок яких збільшується площа адміністративно-територіальної одиниці. Обґрунтовано важливість проведення ефективного фіскального регулювання територій для створення повноцінного життєвого середовища та сприятливих умов економічного зростання територіально-адміністративної одиниці.

An analysis of the state of development of land management projects to change the boundaries of administrative-territorial units. The current land legislation of Ukraine, normative-legal provision of town-planning activity are considered and their relationship, as a guarantee of stable socio-economic development of territories. A number of

inaccuracies have been identified and shortcomings in the combination of land management and urban planning documentation. The structure of the land fund of the city of Pyriatyn is established. Information is provided on how geodetic coordinates were translated into the USK-2000 coordinate system. The project boundary of the city is compared with the general plan, where it is clear which areas will be included in the project city limits. The structural composition of the territories is determined, due to which the area of the administrative-territorial unit increases. The importance of effective fiscal regulation of territories is substantiated to create a full-fledged living environment and favorable conditions for economic growth of the territorial-administrative unit.

The lack of established networks of administrative-territorial entities leads to the transformation of their own powers of executive authorities and local governments when adopting administrative documents on the use of land.

During the development process, a discrepancy was found between the area of the existing boundaries of the settlement according to the explanatory note to the general plan, which amounted to 1188.1 hectares and calculated by coordinates during the pre-design works -1806.37.

To eliminate inaccuracies and shortcomings in the development of city-forming documentation, there is a need to include in the author's composition the development of the general plan of a certified land surveyor, which would significantly improve the quality of work and ensure the unification of the results.

Thus, the boundaries of administrative-territorial units affect the possibility of establishing a regulatory and monetary valuation of land, the formation of land tax, so hence the filling of local budgets. Because the land tax is paid to the budget of the territorial community on which the land is located. And this is the future development of the infrastructure of settlements, and many other pressing issues that are solved at the expense of the budget.

Ключові слова: адміністративно-територіальна одиниця, фінансове регулювання, сільсько-господарське землекористування, населений пункт, проєкт землеустрою, встановлення (зміни) меж населеного пункту.

Key words: administrative-territorial unit, fiscal regulation, agricultural land use, settlement, land management project, establishment (changes) of settlement boundaries.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

В умовах децентралізації та створення нових адміністративно-територіальних утворень, змін у фінансовій політиці, щодо місцевих органів самоврядування, з новою силою набуває актуальності питання встановлення меж (зміни) адміністративно-територіальних одиниць, зокрема населених пунктів. Встановлення (зміна меж населеного пункту) обґрунтовується необхідністю вирішення актуальних містобудівних питань, зокрема внесення існуючих промислових потужностей та господарських будівель і споруд, формування резервів житлових та виробничих територій, розташування комунальних об'єктів, рекреаційних територій, резервування територій та середніх виробництв з метою залучення інвестицій у виробництво.

АНАЛІЗ ПОПЕРЕДНІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідження питань теоретико-методичних засад та практичних проблем, що стосуються встановлення (зміни) меж адміністративно-територіальних утворень були висвітлені у працях Й.М. Дороша, О.С. Дорош, О.В. Краснолуцького, А.Г. Мартина, А.П. Павлюка,

А.М. Третяка, А.Д. Юрченка. У зв'язку проведенням реформ децентралізації в Україні (формування об'єднаних територіальних громад), запровадження територіального (просторового) планування проблематика встановлення (зміни) меж адміністративно-територіальних одиниць потребує нових наукових досліджень та їх апробації у практичних напрацюваннях.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є проведення аналізу науково-практичних аспектів розроблення проєктів землеустрою щодо встановлення (зміни) меж адміністративно-територіальних одиниць, впливу фінансового регулювання на соціально-економічний розвиток територій як передумови створення повноцінного життєвого середовища.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Метою формування територій і встановлення меж адміністративно-територіальних одиниць є створення територіальних умов для самостійного вирішення органами місцевого самоврядування усіх питань місцевого життя. Необхідна умова цього процесу — врахування інтересів населення, яке проживає на цій території.

Межі адміністративно-територіальних утворень не є постійними. Вони можуть змінюватися залежно від економічних, географічних, демографічних, екологічних та інших факторів.

Нормативно-правовою базою для виконання для виконання робіт по проєкту землеустрою щодо встановлення (зміни) меж адміністративно-територіальних одиниць є:

- Конституція України;
- Земельний кодекс України;
- Закон України "Про землеустрій";
- Закон України "Про Державний земельний кадастр";
- Закон України "Про місцеве самоврядування в Україні";
- Закон України "Про основи містобудування";
- Державні стандарти, норми і правила у сфері землеустрою тощо.

У відповідності до Земельного кодексу України (глава 29, ст. 173) [2, с. 65] межі району, села, селища, міста, району в місті встановлюються і змінюються за проєктами землеустрою щодо встановлення (зміни) меж адміністративно-територіальних одиниць.

Межі адміністративно-територіальних одиниць визначаються як по суші, так і по водних об'єктах.

Проєкт землеустрою щодо встановлення (зміни) меж адміністративно-територіальних одиниць включає:

- а) пояснювальну записку;
- б) завдання на виконання робіт;
- в) рішення про розроблення проєкту землеустрою щодо встановлення або зміни меж адміністративно-територіальних одиниць;
- г) посвідчені в установленому порядку копії генерального плану населеного пункту, рішень про його затвердження (у разі зміни меж населеного пункту);
- г) викопіювання із схеми землеустрою і техніко-економічного обґрунтування використання та охорони земель адміністративно-територіальної одиниці (утворення), а у разі її відсутності — викопіювання із проєкту формування територій сільських, селищних рад;
- д) викопіювання із кадастрових карт (планів) з відображенням існуючих (за їх наявності) та проєктних меж адміністративно-територіальної одиниці;
- е) експлікація земель в існуючих (за їх наявності) та проєктних межах адміністративно-територіальної одиниці;

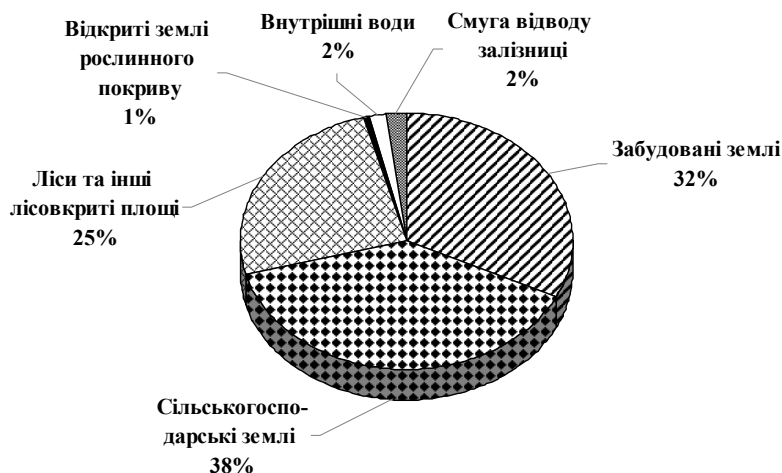

Рис. 1. Структура земельного фонду м. Пирятин, Полтавської області

е) опис меж адміністративно-територіальних одиниць;

ж) матеріали погодження проєкту;

з) матеріали виносу меж адміністративно-територіальних одиниць в натуру (на місцевість) з каталогом координат їх поворотних точок [3, с. 10].

Межі адміністративно-територіальних одиниць встановлюються та змінюються за проєктами землеустрою, які розробляються відповідно до:

- техніко-економічного обґрунтування;
- генеральної схеми планування території України;
- схем планування території областей, районів;
- генеральних планів населених пунктів.

Слід відмітити, що землевпорядна документація, яка необхідна для розробки проєкту землеустрою щодо встановлення (зміни) меж адміністративно-територіальної одиниці є застарілою, і не відповідає чинному законодавству, нормам та стандартам.

Перелік документів, що включає даний проєкт землеустрою, регламентує Закон України "Про Землеустрій" (розділ IV ст. 46) [3, с. 13]. Проєкти землеустрою щодо встановлення (зміни) меж сіл, селищ, міст розробляються за рішенням відповідної сільської, селищної, міської ради. Такий вид проєктної документації підлягає погодженню сільськими, селищними, міськими, районними радами, районними державними адміністраціями, за рахунок території яких планується здійснити розширення її меж. У разі розширення меж населеного пункту за рахунок території, яка не входить до складу відповідного району, або якщо районна рада не утворена, проєкт погод-

- проектна межа населеного пункту.
— межа Генерального плану.

Рис. 2. Уточнена проектна межа м. Пирятин, Пирятинського району, Полтавської області

жується з Радою міністрів Автономної Республіки Крим, обласною державною адміністрацією [3, с. 13].

Рішення про встановлення (зміни) меж адміністративно-територіальних одиниць є одночасно рішенням про затвердження проєктів землеустрою щодо їх встановлення (зміни). Проєкт землеустрою про встановлення меж складається в паперовій та електронній формах.

Відсутність встановлених меж адміністративно-територіальних утворень призводить до перевищення власних повноважень органів виконавчої влади та місцевого самоврядування при прийнятті розпорядчих документів щодо використання земельних ділянок.

За даними Держгеокадастру станом на 01.01.2020 р. в Україні налічується 28 299 населених пунктів (без урахування АР Крим та тимчасово окупованих територій Донецької та Луганської областей), з них встановлено межі у 21 702 населених пунктах, що становить 76,7 % від їх загальної кількості [1].

Об'єктом дослідження цієї статті є встановлення (зміна) меж м. Пирятин Полтавської області. Підставою для розробки проєкту землеустрою встановлення (зміна) меж м. Пирятин є:

- клопотання Пирятинської міської ради Пирятинського району Полтавської області від 10.09.2020 року;
- технічне завдання на виконання робіт;
- рішення Пирятинської міської ради Пирятинського району Полтавської області "Про надання дозволу на розроблення проєкту землеустрою щодо встановлення меж (зміни) населеного пункту м. Пирятин Полтавської області" № 27-182 від 09.08.2020 року;
- договір № 179 від 03 квітня 2020 р.

Потреба у розробленні проєкту землеустрою щодо встановлення (зміни) меж м. Пирятин, Пирятинської міської ради Пирятинського району Полтавської області обумовлена вимогами норм Земельного кодексу України, Закону України "Про землеустрій", Закону України "Про Державний земельний кадастр", Інструкції про встановлення (зміни) меж, затвердженої Наказом Держкомзему України від 18.05.2010 року № 376 та інших нормативно-правових актів [4; 5].

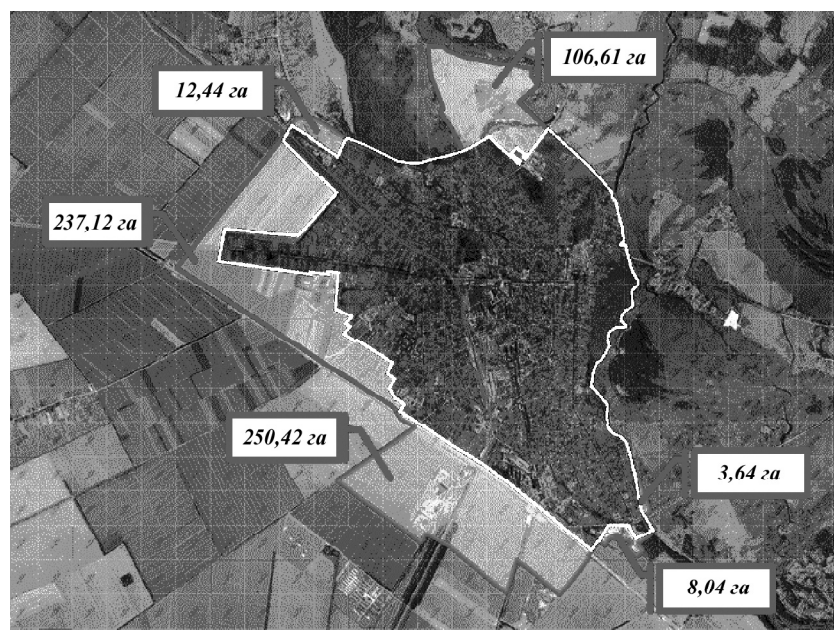

Рис. 3. Схема територій, за рахунок яких збільшуються адміністративні межі м. Пирятин, Пирятинського району, Полтавської області

Джерело: [7].

— При розробці проєкту землеустрою, на етапі проведення підготовчих робіт було використано:

— Схеми перерозподілу земель між землекористувачами і землеволодільцями (1993).

— Генеральний план м. Пирятин Полтавської області розроблений ДП "НДП містобудування" у 2017 році;

— Державна статистична звітність.

Пирятин — районний центр Пирятинського району Полтавської області.

Місто Пирятин у системі адміністративно-територіального устрою виконує функції адміністративного центру Пирятинського району — тут розташовані органи влади міста та району.

Це значний економічний центр Полтавської області, який має розвинуту промисловість, транспортну, фінансову і соціальну інфраструктуру.

Територія міста в існуючих межах складає 1188,1 га, чисельність населення на 2014 р. складає 15,968 тис. чоловік.

Згідно з проєктними рішеннями Генерального плану м. Пирятин до меж населеного пункту були внесені території промисловості, що мають визначальну роль у формуванні та наповненні місцевих бюджетів, що значно покращить соціальну та економічну ситуацію в адміністративно-територіальному утворенні та матиме визначальну роль у подальшому розвитку м. Пирятин Полтавської області.

Проєктні рішення приймалися відповідно до Генерального плану м. Пирятин Полтавської області розробленого ДП "НДП МІСТОБУДУВАННЯ" у 2017 році року та затверджений Рішенням Пирятинської міської ради "Про затвердження Генерального плану розвитку міста Пирятин Полтавської області" №2 від 24 січня 2018 року. Враховуючи умови

подальшого розвитку населеного пункту згідно з містобудівною документацією попередня площа населеного пункту міста Пирятин становить 1806.37 га.

Під час проведення підготовчого етапу щодо розробки проєкту землеустрою було вивчено і проаналізовано правоустановчі документи, планові матеріали, уточнені назви, місцезнаходження всіх землекористувачів, земель загального користування, земель громадського призначення, земель інших підприємств, організацій та установ [6, с. 72].

У ході вивчення вищезгаданих матеріалів, формування і уточнення існуючих меж населеного пункту було виявлено, що ряд геометричних неточностей межі сформованої містобудівною документацією міста Пирятин.

Для внесення відомостей про встановлення (зміну) меж населеного пункту, провели роботи щодо встановлення цих меж в натурі (на місцевості). Для виконання зазначених робіт необхідно проведено топографо-геодезичні

Таблиця 1. Цільове призначення земель, за рахунок яких збільшилася межа міста

Цільове призначення земель	Площа, га
Землі транспорту	23,2920
Землі промисловості	13,4240
Землі комерційного використання	0,9070
Землі під господарськими будівлями та дворами	3,0920
Особисті селянські господарства	110,2500
Для ведення товарного с/г виробництва	216,0000
Землі запасу	247,6650
Землі природо-охоронного призначення	3,6400

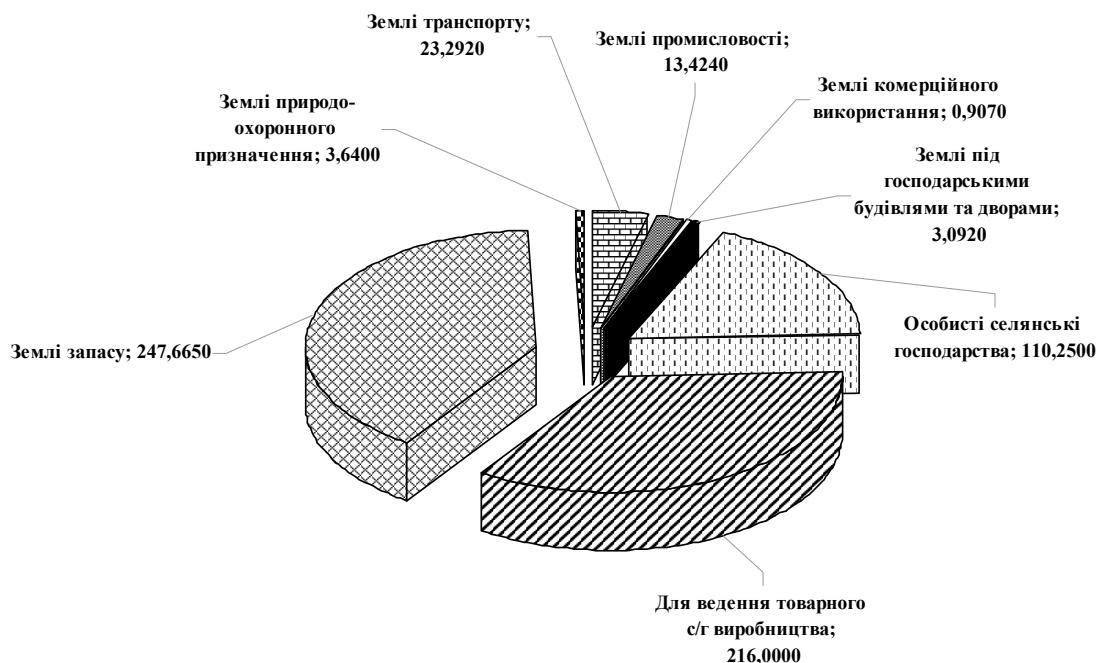

Рис. 4. Структура земель територій, що вносяться в адміністративні межі м. Пирятин, Пирятинського району, Полтавської області

роботи. Вирахування координат меж населеного пункту проводяться в системі координат "СК-63", з можливістю перерахування в систему координат УСК-2000. За результатами проведених робіт складається каталог координат меж населеного пункту м. Пирятин.

У процесі розробки було виявлено неспівпадіння площі існуючих меж населеного пункту за даними пояснювальної записки до генерального плану, що становила 1188,1 га та обрахованої за координатами під час передпроектних робіт -1806,37.

Згідно з відомостями Державного земельного кадастру, за рахунок яких збільшилася межа, міста — це землі сільськогосподарського призначення, тому саме фіскальне регулювання сільськогосподарського землекористування відіграє вирішальну роль у наповненні місцевого бюджету, а як і наслідок, економічному розвитку території.

Згідно зі ст. 46 Закону України "Про землеустрій", відомості про встановлення (зміну) меж вносяться до Державного земельного кадастру, водночас відомості про встановлені (змінені) межі зазначаються у витязі з Державного земельного кадастру, який безоплатно видається відповідній сільській, селищній, міській, районній, обласній раді [3].

Таким чином, для усунення неточностей та недоліків при розробленні містоформуючих документів, є потреба в обов'язковому включенні до авторського складу розроблення Генерального плану сертифікованого інженера-землевпорядника, що значно покращило б

якість робіт і забезпечило б уніфікацію отриманих результатів.

Тому що межі адміністративно-територіальних одиниць впливають на можливість встановлення нормативно-грошової оцінки земель, формування земельного податку, а отже — наповнення місцевих бюджетів. Оскільки земельний податок сплачується у бюджет територіальної громади, на якій розташована земельна ділянка. А це і майбутній розвиток інфраструктури населених пунктів, і безліч інших актуальних проблем, які вирішуються за бюджетний кошт.

Для невеликих населених пунктів потрібно змінити сам підхід до розробки містобудівної документації для майбутнього розвитку їх території та перейти до планування більших територій як просторове (територіальне) планування. Такий вид робіт показав свою дієвість та ефективність у країнах Заходу.

Аналізуючи приклад конкретного міста Пирятин Полтавської області, виділимо головні проблеми при розробленні проектів, серед яких є:

1. Недостатнє інформаційне та картографічне забезпечення минулих років.
2. Відсутність стратегічного планування невеликих населених пунктів.
3. Неврахування при розробці містобудівної документації норм земельного законодавства та інформації Державного земельного кадастру.
4. Погодження розширення територій за рахунок інших адміністративно територіальних одиниць.

5. Відсутність чітко прописаного механізму вирішення земельних спорів, механізму відшкодування територій різних інших адміністративно-територіальних одиниць.

6. Неточності та технічні помилки Державного земельного кадастру при розробленні індексних кадастрових карт та проведення інвентаризації земель.

Містобудівна документація на місцевому рівні має розроблятися з урахуванням відомостей Державного земельного кадастру на актуалізованій картографічній основі у цифровій формі в державній системі координат у формі електронних документів, що містять базові і тематичні геопросторові дані.

Має бути налагоджений обмін інформацією між містобудівним кадастром та Державним земельним кадастром встановлюється Кабінетом Міністрів України.

Пропонуємо поєднати містобудівну документацію, а саме: генеральний план із землеувною (проекту землеустрою щодо встановлення (зміни) меж адміністративно-територіальних одиниць) в єдину систему просторового (територіального) планування.

Запропонований підхід стане ефективним інструментом у розв'язанні проблем, пов'язаних із формуванням та встановленням меж об'єднаних територіальних громад.

ВИСНОВКИ

Встановлення (зміна) меж адміністративно-територіальної одиниць, має вирішальне значення у проведенні ефективної земельної політики. Головними проблемами виконання таких проєктів є відсутність або застарілість планово-картографічних матеріалів. На сьогодні такі проєкти землеустрою мають стати інструментом усунення численних суперечок між органами місцевого самоврядування та органами влади з приводу рішень щодо перерозподілу земельних ділянок.

Література:

1. Державна служба з питань геодезії картографії та кадастру. Офіційний сайт. URL: <https://land.gov.ua> (дата звернення: 11.10.2020).

2. Земельний кодекс України. Глава 29 "Встановлення та зміна меж адміністративно-територіальних одиниць". URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14> (дата звернення: 17.10.2020).

3. Про землеустрій: закон України. Стаття 46 "Проекти землеустрою щодо встановлення (зміни) меж адміністративно-територіальних утворень. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/858-15> (дата звернення: 10.10.2020).

4. Про державний земельний кадастр: Закон України від 07.07.2011 р. № 3613-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3613-17> (дата звернення: 13.10.2020).

5. Про порядок ведення державного земельного кадастру: Постанова Кабінету Міністрів України від 17.10.2012 р. № 10516-2012-п. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1051%D0%B1-2012-%D0%BF> (дата звернення: 10.10.2020).

6. Дорош О.С., Ібатулін Ш.І., Тарнопольський Є.А., Харитоненко Р.А. Практичні аспекти встановлення (зміни) меж адміністративно-територіальних одиниць. Землеустрій, кадастр і моніторинг земель. 2019. № 1.С. 68—76. DOI: <https://doi.org/10.31548/zemleustriy2019.01.08>. URL: <http://journals.nubip.edu.ua/index.php/Zemleustriy/article/view/12702> (дата звернення 10.10.2020).

7. Публічна кадастрова карта України. Державний земельний кадастр. URL: <http://map.land.gov.ua/kadastrova-karta> (дата звернення 05.10.2020).

References:

1. Public Service on geodesy cartography and cadastre. Official site (2020), available at: <https://land.gov.ua> (Accessed 11 October 2020).

2. The Verkhovna Rada of Ukraine (2013), "Land Code of Ukraine "Establishing and changing the boundaries of administrative-territorial units", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14> (Accessed 17 October 2020).

3. The Verkhovna Rada of Ukraine (2003), The Law of Ukraine "On land management", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/858-15> (Accessed 10 October 2020).

4. The Verkhovna Rada of Ukraine (2011), The Law of Ukraine "On state land cadastre", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3613-17> (Accessed 13 October 2020).

5. Cabinet of Ministers of Ukraine (2012), Resolution "On the procedure for maintaining the state land cadastre", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1051%D0%B1-2012-%D0%BF> (Accessed 10 October 2020).

6. Dorosh, O.S. Ibatullin, Sh.I. Tarnopol's'kyj, Ye.A. and Kharytonenko, R.A. (2019), "Practical aspects of establishing (changing) the boundaries of administrative and territorial entities", Land management, cadastre and land monitoring, vol. 1, pp. 68—76.

7. State land cadastre (2020), "Public cadastral map of Ukraine", available at: <http://map.land.gov.ua/kadastrova-karta> (Accessed 05 October 2020).

Стаття надійшла до редакції 05.11.2020 р.

УДК 330.3

І. М. Назаренко,
д. е. н., професор кафедри обліку і оподаткування,
Сумський національний аграрний університет, м. Суми
ORCID ID: 0000-0003-0874-199X

DOI: 10.32702/2306-6792.2020.22.23

ДІАГНОСТИЧНО-УПРАВЛІНСЬКІ АСПЕКТИ В СИСТЕМІ РОЗВИТКУ ІНВЕСТИЦІЙНО-ІННОВАЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПІДПРИЄМСТВА

I. Nazarenko,
Doctor of Economic Sciences, Professor of the Department of accounting
and taxation, Sumy National Agrarian University, Sumy

DIAGNOSTIC AND MANAGEMENT ASPECTS IN THE SYSTEM OF DEVELOPMENT OF THE INVESTMENT AND INNOVATIVE POTENTIAL OF THE ENTERPRISE

Діяльність, розвиток, розширення стратегічних можливостей в сучасних динамічних умовах значною мірою залежать від потенціалу підприємства. У практичній площині формування потенціалу суб'єктів господарювання характеризується певною складністю, нестабільністю, оскільки транзитивність економіки, недостатність фінансових ресурсів, відсутність належної підтримки бізнес-суб'єктів з боку держави, недоліки в системі управління на макрорівні ускладнюють, мінімізують можливості та деструктивно впливають. Метою написання наукової статті є обґрунтування діагностично-управлінських аспектів у системі розвитку інвестиційно-інноваційного потенціалу підприємства, конститутивний базис яких сформовано з урахуванням реалістичної оцінки результативних показників. Обґрунтовано, що інвестиційно-інноваційний потенціал є важливою складовою потенціалу підприємства та забезпечує в практичному аспекті можливість розширеного відтворення, підвищення конкурентоспроможності, економічної безпеки бізнес-суб'єктів.

У науковій праці проаналізовано індикатори, які характеризують ресурсне забезпечення, результати діяльності суб'єктів агробізнесу України та масштаби інвестиційної діяльності. Автором ідентифіковано комплекс завдань, які доцільно імплементувати на різних ієрархічних рівнях управління суб'єктами агробізнесу, що в практичній площині сприятиме розвитку інвестиційно-інноваційного потенціалу та створить фундаментальний базис для зміцнення потенціалу підприємства.

Доведено, що для комплексної оцінки фінансово-господарської діяльності, ризиків інвестиційно-інноваційної діяльності доцільно використовувати діагностику в якості інструментарію менеджменту, результати якої забезпечать формування інформаційного масиву проблематичних напрямів діяльності підприємства. Для забезпечення репрезентативності та об'єктивності результатів діагностики узагальнено перелік оціночних індикаторів.

Activities, development, expansion of strategic opportunities in the modern dynamic conditions largely depend on the potential of the enterprise. The formation of the potential of economic entities is characterized by a certain complexity, instability, since the transitivity of the economy, insufficient financial resources, lack of proper support for business entities from the state, shortcomings in the management system at the macro level complicate, minimize opportunities and have a destructive effect in practical terms. The purpose of writing a scientific article is to substantiate treatment and management aspects in the system of development of investment and innovation potential of enterprises, the constitutive basis of which is formed taking into account a realistic assessment of performance indicators. It has been substantiated that investment and innovation potential is an important component of an enterprise's activity and provides, in a practical aspect, the possibility of expanded reproduction, increasing competitiveness, and economic security of business entities.

The scientific work analyzes the indicators characterizing the resource provision, the results of the activities of Ukrainian agribusiness entities and the scale of investment activities. The author identified a set of tasks that are advisable to implement at various hierarchical levels of management of agribusiness entities, which in practical terms will contribute to the development of investment and innovation potential and create a fundamental basis for strengthening the potential of an enterprise.

It is proved that for a comprehensive assessment of financial and economic activities, risks of investment and innovation activities, it is advisable to use diagnostics as a management tool, the results of which will provide the formation of an information array of problem areas of the enterprise. To ensure the representativeness and objectivity of the diagnostic results, a list of evaluation indicators has been generalized.

Ключові слова: потенціал, діагностика, управління, інвестиційно-інноваційний потенціал, суб'єкти агробізнесу.

Key words: potential, diagnostics, management, investment and innovation potential, agribusiness subjects.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Діяльність, розвиток, розширення стратегічних можливостей у сучасних динамічних умовах значною мірою залежать від потенціалу підприємства. У практичній площині формування потенціалу суб'єктів господарювання характеризується певною складністю, нестабільністю, оскільки транзитивність економіки, недостатність фінансових ресурсів, відсутність належної підтримки бізнес-суб'єктів з боку держави, недоліки в системі управління на макрорівні ускладнюють, мінімізують можливості та деструктивно впливають. Проте визначальним детермінантом активізації темпів розвитку потенціалу підприємства в умовах когнітивної економіки є інновації та інвестиції. Отже, питання управління інвестиційно-інноваційним потенціалом набуває першорядного значення.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблемам інвестиційно-інноваційного потенціалу присвятили наукові праці такі вітчизняні вчені: Геєць В.М., Дацій О.І., Волощук К.Б., Вишневська О.М., Гудзь О.Є., Лапін Є.В., Лупенко Ю.О., Макаренко П.М., Красноручський О.О., Плаксієнко В.Я. та ін.

Роботи зазначених вчених сформулювали фундаментальний базис у контексті економічно-управлінських питань інвестиційно-інноваційного потенціалу. Проте, нові виклики сучасного динамічного середовища актуалізують постійну необхідність дослідження даної проблематики, пов'язаної з обґрунтуванням та ідентифікацією діагностично-управлінських концептів щодо інноваційно-інвестиційного потенціалу.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є обґрунтування діагностично-управлінських аспектів у системі розвитку інвестиційно-інноваційного потенціалу підприємства, конститутивний базис яких сформовано з урахуванням реалістичної оцінки результативних показників.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Інвестиційно-інноваційний потенціал є важливою складовою потенціалу підприємства та забезпечує в практичному аспекті можливість розширеного відтворення, підвищення конкурентоспроможності, економічної безпеки бізнес-суб'єктів.

Інвестиційно-інноваційний потенціал суб'єктів агробізнесу — складова економічного потенціалу, реальна чи потенційна спроможність суб'єкта господарювання використовувати інновації у своїй виробничій та управлінській системах через залучення інструментів інвестиційного забезпечення для моделювання комплексної концепції стратегічного управління підприємством, що складається з окремих елементів, базується на певних принципах та методах [5, с. 8]. Структура інвестиційно-інноваційного потенціалу підприємства — це сукупність взаємопов'язаних складових, а саме: ринкова складова (відображає ступінь відповідності внутрішніх можливостей розвитку підприємства зовнішнім, які генеруються ринковим середовищем); інтелектуальна складова (визначає можливості генерації та сприйняття ідей, задумів новацій і доведення їх до рівня нових технологій, конструкцій, організаційних та управлінських рішень); кадрова складова (характеризує можливості застосування пер-

Таблиця 1. Показники, які характеризують ресурсне забезпечення суб'єктів агробізнесу України

Показники	Роки					
	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Кількість найманих працівників, тис. осіб	596,0	569,4	583,4	558,1	545,7	523,7
Вартість основних засобів, млн грн	171392,0	210169,0	270467,0	341622,0	407146,0	*
Площа сільськогосподарських угідь, тис. га	41511,7	41507,9	41504,9	41489,3	41329,0	41310,9
Продукція сільського господарства, млн грн	251427,2	239467,3	254640,5	249157,0	269408,1	*
Валова додана вартість, млн грн	161145,0	239806,0	279701,0	303949,0	361173,0	358072,0

Примітка: * — дані відсутні у статистичному збірнику України.

Таблиця 2. Основні результативні показники діяльності суб'єктів агробізнесу України

Показники	Роки					
	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Чистий прибуток, млн грн	21413,4	101912,2	89816,3	68276,8	70461,8	90167,0
Рівень рентабельності всієї діяльності, %	9,3	30,4	25,6	16,5	14,2	16,1
Рівень рентабельності операційної діяльності, %	21,4	43,0	33,6	23,2	18,9	19,3

соналом підприємства нових технологій, реалізації нових організаційних та управлінських рішень, розробки та виготовлення нових товарів); технологічна складова (відображає здатність оперативно перебудуватися, переорієнтувати виробничі потужності та налагодити економічно ефективне виробництво нових продуктів, що відповідають запитам споживачів); інформаційна складова (відображає інформаційну оснащеність підприємства, ступінь повноти, точності та суперечливості інформації, необхідної для прийняття ефективних інноваційних рішень); інтерфейсна складова (характеризує можливість приведення у відповідність і узгодження різноспрямованих інтересів суб'єктів інноваційного процесу) [1]. Глобалізація, макроекономічна та політична нестабільність, інфляційні процеси, обмежений рівень державної підтримки, існування значної кількості ризиків розвитку інвестиційно-інноваційної діяльності, недостатній рівень фінансового забезпечення здійснюють деструктивний вплив на бізнес-середовище господарюючих суб'єктів. Відтак забезпечення сталого розвитку є типовою проблемою бізнес-структур, оскільки перед керівниками постійно постають питання пошуку джерел фінансування діяльності підприємства та резервів оновлення матеріально-технічного забезпечення. Зростаюча потреба у фінансових ресурсах актуалізує розвиток інвестиційно-інноваційної діяльності, але в умовах сьогодення помітною стає тенденція зниження інвестиційно-інноваційної приєднаності економіки України [3, с. 20].

У контексті дослідження діагностично-управлінських аспектів в системі розвитку інвестиційно-інноваційного потенціалу підприємства ключовим моментом є аналіз індикаторів, які характеризують ресурсне забезпечення, результати діяльності суб'єктів агробізнесу України та масштаби інвестиційної діяльності.

У таблиці 1 узагальнено оціночні показники, які характеризують ресурсне забезпечення суб'єктів агробізнесу України.

На підставі даних таблиці 1, можна констатувати, що за період 2014—2019 рр. кількість найманих працівників в сільському господарстві зменшилася на 72,3 тис. осіб. Також у 2019 році у порівнянні з 2014 роком спостерігається зменшення площі сільськогосподарських угідь на 200,8 тис. га. Вартість основних засобів у динаміці має тенденцію до зростання. Доцільно відмітити суттєві коливання розміру виробництва продукції сільського господарства суб'єктів агробізнесу України. Валова додана вартість за період 2014—2019 рр. збільшилася на 196927 млн грн.

Динаміка основних результативних показників діяльності суб'єктів агробізнесу України наведена в таблиці 2.

Протягом останніх років чистий прибуток має тенденцію до збільшення (на 68753,6 млн грн в 2019 році у порівнянні з 2014 роком). Доцільно зазначити, що за період дослідження рівень рентабельності діяльності суб'єктів агробізнесу збільшився на 6,8 в.п., але рівень рентабельності операційної діяльності зменшився на 2,1 в.п.

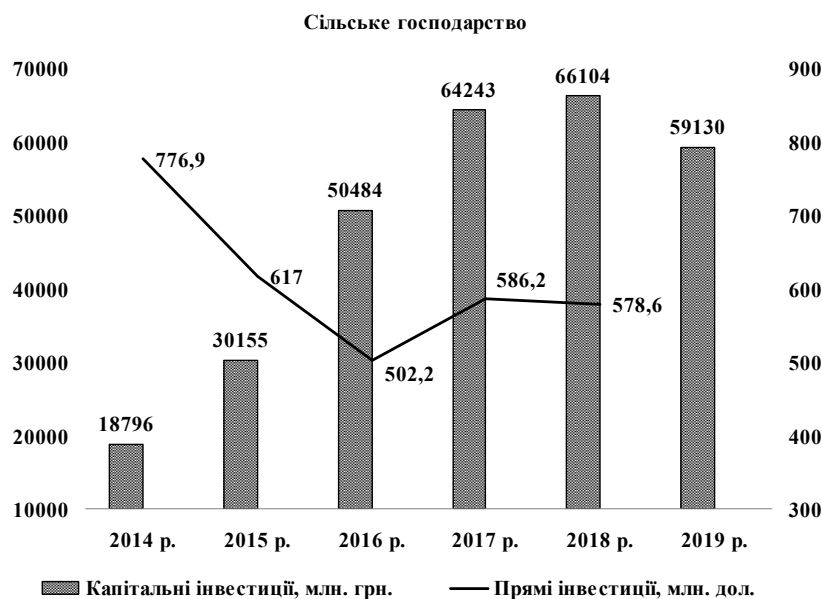

Рис. 1. Динаміка капітальних та прямих інвестицій в аграрній сфері економіки України

Відповідно до даних рисунку 1 обсяги капітальних інвестицій в аграрному секторі України за період з 2014 р. по 2018 р. мають тенденції до зростання (на 47308 млн грн), але у 2019 р. даний показник склав 59130 млн грн, що на 6974 млн грн менше у порівнянні з 2018 р. Відносно прямих інвестицій, то упродовж останніх років помітними є темпи зменшення розміру. Така ситуація свідчить про зниження рівня інвестиційної діяльності в аграрній сфері.

Багатогранність проблеми актуалізує необхідність ідентифікації комплексу завдань на різних ієрархічних рівнях управління суб'єктами агробізнесу, розробки механізмів, імплементація яких в практичній площині сприятиме розвитку інвестиційно-інноваційного потенціалу, що у свою чергу створить фундаментальний базис для зміцнення потенціалу підприємства.

У науковому соціумі існує значна кількість стратегічних заходів, які доцільно впровадити у практичному аспекті для управління розвитком інвестиційно-інноваційним потенціалом.

Лупенко Ю.О. чітко ідентифікує пріоритетні напрями інноваційної діяльності в аграрній сфері України, які доцільно імплементувати на різних рівнях управління, а саме: на загальнодержавному (реалізацію загальнодержавної політики щодо побудови інноваційної моделі розвитку агропромислового комплексу; формування ринку нових продуктів і високих технологій; організацію інтегрованого виробництва, спроможного конкурувати з високоінтелектуально оснащеними транснаціональними компаніями; формування високого рівня

людського капіталу, що зумовлено дією закону збереження суспільства та активізує резерви особистості, формує вищий рівень продуктивної діяльності людини, творчості, прогресу суспільства; формування інтелектуального потенціалу як сукупності високоосвічених професійних кадрів у всіх сферах агропромислового виробництва, спроможних розробляти інновації, зберігаючи науковий потенціал, та реалізувати інноваційний продукт безпосередньо на виробництві); галузевому (створення й запровадження у виробництво нових видів продукції); регіональному (запровадження регіональних механізмів стимулювання інноваційної діяльності; поєднання освіти, науки й виробництва з метою впровадження новітніх розробок) [2, с. 7—8].

Колектив авторів Шебанін В.С., Кормишкін Ю.А. вважають, що завдання інноваційної діяльності в умовах цифрової трансформації економіки полягає у формалізованому описі та поданні у вигляді логічних схем бізнес-процесів, ідей та їх інтегрування у виробничу систему, для чого необхідний якісний науково-методичний інструментарій управління інноваційною діяльністю. Активізація інноваційної діяльності підприємницьких структур проявляється у цілому ряді сучасних форм її організації (розвитку ринку програмного забезпечення корпоративного рівня, IT-інновацій та IT-послуг; інвестуванні стартапів; розвитку біржових механізмів залучення інвестицій в інноваційні процеси). Тому для розв'язання окреслених проблем необхідне налагодження функціонування відповідного ринку інновацій та інвестицій, що

здійснюватиме відбір організацій, які можуть стати потенційними емітентами акцій та облігацій, та з цією метою реалізовуватиме консультативну підтримку з підбору інвестиційних банків, проведення цільових заходів з підготовки аналітиків та інвесторів щодо участі у проектах, ранжування відібраних організацій відповідно до встановлених критеріїв і відбір для участі в проєктах [6, с. 19—20; 23].

Цифровізація економіки створює фундаментальне підґрунтя для використання цифрових технологій, мереж для проведення досліджень і поширення наукової інформації та знань. На державному та регіональному рівнях для розвитку ринку інновацій доцільно створювати "маркетплейси" для цифрових технологій та розробок на їх основі; розробити та впровадити національні дорожні карти для розвитку цифрових і технологічних інфраструктур для досліджень та інновацій; здійснювати державну підтримку участі кращих українських дослідницьких центрів і вчених у національних, європейських цифрових інфраструктурах; забезпечити створення системи кредитних і податкових пільг для розвитку інноваційної діяльності; застосування в Україні фінансово-організаційних механізмів підтримки трансферу результатів наукових досліджень [4].

Для підвищення інвестиційно-інноваційної активності в стратегічній перспективі доцільно вдосконалити правову платформу регулювання інвестиційної діяльності; створити інформаційний простір з використанням цифрових технологій; впровадити чіткий механізм та систему моніторингу інвестиційно-інноваційної діяльності на державному рівні; проаналізувати систему управління інвестиційно-інноваційною діяльністю у зарубіжних країнах та ідентифікувати пріоритетні заходи, які доцільно імплементувати в агробізнес України та ін.

Домінантний вплив на розвиток інвестиційно-інноваційного потенціалу здійснює кадрова складова. Відповідно до даних Державної служби статистики України кількість працівників, задіяних до виконання науково-дослідних робіт у сільському господарстві за період з 2013—2019 рр. має тенденцію до скорочення. Так, у 2019 році кількість працівників, задіяних до виконання науково-дослідних робіт у сільському господарстві склала 6508 осіб, що на 1805 осіб менше у порівнянні з 2013 р. Відповідно, актуалізується питання розвитку наукового потенціалу на всіх рівнях — державному, галузевому, регіональному та на рівні підприємства; запровадження співпраці між суб'єктами агробізнесу та закладами вищої освіти, на-

уковими установами; вдосконалення кадрового забезпечення підприємства; підвищення мотивації та розвитку потенціалу працівників суб'єкта господарювання та ін.

Трансформаційні процеси, інформатизація економіки, існування різних деформацій та ризиків вносять суттєві корективи в управлінську діяльність підприємства. Ці факти створюють підґрунтя для застосування дієвих інструментів управління, наприклад, фасилітації. Фасилітація — це новий прагматичний підхід у управлінні, який дозволяє генерувати інноваційні стратегічні ідеї, практична імплементація яких створить фундаментальне підґрунтя для розвитку інвестиційно-інноваційного потенціалу.

Крім того, для комплексної оцінки фінансово-господарської діяльності, ризиків інвестиційно-інноваційної діяльності доцільно використовувати діагностику в якості інструментарію менеджменту, результати якої забезпечать формування інформаційного масиву проблематичних напрямів діяльності підприємства та ідентифікацію пріоритетних управлінських заходів для підвищення інвестиційно-інноваційної привабливості.

Для забезпечення репрезентативності та об'єктивності результатів діагностики необхідно використовувати такий перелік оціночних індикаторів: показники майнового стану (частка основних засобів в активах; знос основних засобів; коефіцієнт оновлення основних засобів; коефіцієнт вибуття основних засобів та ін.); виробничі показники (фондовіддача; фондомісткість; фондозабезпеченість; фондозброєність; обсяг виробництва валової продукції; обсяг товарної продукції та ін.); соціальні показники (середній рівень розміру заробітної плати; продуктивність праці; відпрацьовано одним працівником днів у середньому по підприємству; коефіцієнт використання річного фонду робочого часу; рівень заборгованості по заробітній платі працівникам підприємства; співвідношення заробітної плати працівників підприємства та заробітної плати працівників інших галузей економічної діяльності та ін.); екологічні показники (показники, що характеризують капітальні інвестиції, спрямовані на охорону навколишнього природного середовища; показники, що характеризують рівень антропогенного навантаження; показники, що характеризують рівень розораності земель; показники, що характеризують рівень органічного виробництва та ін.) показники ліквідності (коефіцієнт покриття; коефіцієнт швидкої ліквідності; коефіцієнт абсо-

люотної ліквідності; чистий оборотний капітал та ін.); показники платоспроможності (коефіцієнт автономії; коефіцієнт фінансування; коефіцієнт забезпеченості власними оборотними коштами; коефіцієнт маневреності власного капіталу та ін.); показники ділової активності (коефіцієнт оборотності активів; коефіцієнт оборотності матеріальних запасів; коефіцієнт оборотності власного капіталу; коефіцієнт оборотності дебіторської заборгованості; коефіцієнт оборотності кредиторської заборгованості; термін погашення дебіторської заборгованості; термін погашення кредиторської заборгованості та ін.); показники рентабельності (рентабельність діяльності підприємства; рентабельність власного капіталу; коефіцієнт рентабельності активів та ін.); показники іміджу підприємства (репутація підприємства; конкурентна мобільність; наявність патентів та брендів; наявність нематеріальних активів і гудвілу та ін.); коефіцієнти оцінки інноваційної привабливості (коефіцієнт забезпеченості інтелектуальною власністю; коефіцієнт освоєння нової техніки; коефіцієнт впровадження нової продукції; коефіцієнт інноваційного зростання; питома вага використання прогресивних видів сировини; питома вага прогресивних технологічних процесів в технології).

ВИСНОВКИ

У сучасних трансформаційних економічних умовах для кожного бізнес-суб'єкта особливої актуальності набуває питання активізації розвитку інвестиційно-інноваційного потенціалу. Відповідно, очевидною стає необхідність вдосконалення політики державного регулювання інвестиційно-інноваційної діяльності, формування та реалізація механізмів, інструментів управління, які сприятимуть позитивному розвитку інвестиційно-інноваційного потенціалу суб'єкта господарювання, запровадження дієвої структури управління підприємством.

Література:

1. Гудзь О.Є. Ідентифікація та управління інноваційно-інвестиційним потенціалом підприємства. Науковий вісник Мукачівського державного університету, Серія Економіка. 2015. Вип. 2 (4). Ч. 1. С. 101—106.
2. Лупенко Ю.О. Пріоритетні напрями інноваційної діяльності в аграрній сфері України. Економіка АПК. 2014. № 12. С. 5—11.
3. Плаксієнко В.Я., Назаренко І.М. Діагностика інвестиційної привабливості підприємств: теоретико-методичні засади. Агросвіт. 2019. № 10. С. 19—26.

4. Проблеми та перспективи гармонізації цифрового ринку України з ринками ЄС та країн СхП": Аналітичний звіт. URL: <https://cid.center/wp-content/uploads/2019/02/%D0%B0%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%B9-%D0%B7%D0%B2%D1%96%D1%82-%D0%A1%D1%85%D0%9F.pdf>

5. Усикова О.М. Розвиток інноваційно-інвестиційного потенціалу суб'єктів аграрного бізнесу: теорія, методологія, практика [Текст]: автореф. дис.... д-ра екон. наук: 08.00.04; Харків. нац. техн. ун-т сіл. госп-ва ім. Петра Василенка. Харків, 2018. 38 с.

6. Шебанін В.С., Кормишкін Ю.А. Форми інноваційної активізації аграрного підприємництва в умовах цифрової трансформації економіки. Економіка АПК. 2019. № 10. С. 18—25.

References:

1. Hudz, O. (2015), "Identification and management of innovation and investment potential of the enterprise", *Naukovy`j visny`k Mukachiv-s`kogo derzhavnogo universy`tetu. Ser.: Ekonomika*, vol. 2 (1). pp. 101—106.
2. Lupenko, Y. (2014), "The innovative priorities of the agrarian sphere of Ukraine", *Ekonomika APK*, vol. 12. pp. 5—11.
3. Plaksienko, V. and Nazarenko, I. (2019), "Diagnostics of the investment attractiveness of the enterprises: theoretical and methodological principles", *Agrosvit*, vol. 10. pp. 19—26.
4. Nochvaj, V. Koriavets', M. Kul'chyts'kyj, I. Oleksiuk, L. Prykhod'ko, O. Horokhovs'kyj, K. and Hryha, V. (2018), Analytical report "Problems and prospects of harmonization of the digital market of Ukraine with the markets of the EU and the Eastern countries", available at: <https://cid.center/wp-content/uploads/2019/02/%D0%B0%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%B9-%D0%B7%D0%B2%D1%96%D1%82-%D0%A1%D1%85%D0%9F.pdf>
5. Usykova, O.M. (2018), "Development of innovation and investment potential of subjects of agrarian business: theory, methodology, practice", Abstract of Doctor of Economics dissertation, Economics and management of enterprises, Kharkiv National Technical University of Agriculture named after Petro Vasylenko, Kharkiv, Ukraine.
6. Shebanin, V.S. and Kormyshkin, Yu.A. (2019), "Forms of innovative activation of agrarian entrepreneurship in terms of digital transformation of the economy", *Ekonomika APK*, vol. 10. pp. 18—25.

Стаття надійшла до редакції 13.11.2020 р.

УДК 005:502.1(045)

І. І. Кравчук,

д. е. н., доцент, завідувач кафедри менеджменту організацій і адміністрування
імені М. П. Поліщука, Поліський національний університет
ORCID ID: 0000-0002-3561-6118

DOI: 10.32702/2306-6792.2020.22.29

ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ЕКОЛОГІЧНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ ЛІСОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ

I. Kravchuk,

Doctor of Economic Sciences, Associate Professor, Head of the Department
of Organizational Management and Administration. M. P. Polishchuk, Polissia National University

FORMATION OF THE SYSTEM OF ECOLOGICAL MANAGEMENT OF FORESTRY ENTERPRISES

У статті наведено результати оглядового аналізу екологічних умов, організаційних аспектів формування системи екологічного менеджменту лісогосподарських підприємств. Проведено аналіз основних причин втрат лісового покриву в Україні, до яких віднесено: незаконні рубки, пожежі, несприятливі погодні умови, підвищення інтенсивності розмноження шкідників та хвороб. Визначено причини важливості впровадження систем екологічного менеджменту у діяльність лісогосподарських підприємств. Зокрема, встановлено, що ключовим аспектом запровадження системи екологічного менеджменту на лісогосподарських підприємствах є прийняття еколого-орієнтованих управлінських рішень з метою мінімізації негативного впливу на довкілля. Запропоновано модель системи екологічного менеджменту лісогосподарських підприємств, в основу якої покладено: місію, принципи, цілі, інструменти, функції, організаційну структуру, комунікації екологічного менеджменту, які адаптовані відповідно до специфіки лісогосподарського виробництва.

The article presents the results of the analysis of environmental conditions and organizational aspects of the formation of the environmental management system of forestry enterprises. The analysis of the main causes of forest cover losses in Ukraine is carried out. Such reasons include illegal logging, fires, adverse weather conditions, increased intensity of reproduction of pests and diseases. These problems provoke difficulties in the process of making compromise management decisions. When making decisions, it is necessary to ensure the minimization of human impact, while maintaining the quality of forest plantations. The reasons for the importance of implementing environmental management systems in the activities of forestry enterprises are identified. It is established that a key aspect of the introduction of an environmental management system in forestry enterprises is the adoption of environmentally-oriented management decisions to minimize the negative impact on the environment. The components of environmental management (functions, tools, principles, methods, etc.) in all aspects of forestry enterprises are taken into account. Environmental management will ensure the elimination of the causes of depletion of forest ecosystems and the conservation of biodiversity with an emphasis on natural afforestation. It is taken into account that the forest users are the state, private enterprises, and the population. When implementing an environmental management system, a special place is given to information support. It consists of the availability of up-to-date and reliable information on the forestry management process. Communication with stakeholders and raising the environmental awareness of forestry workers and the public are also important. Such communication activities are carried out to form an understanding of the need to preserve forest ecosystems. The model of the system of ecological management of forestry enterprises is offered, which is based on mission, principles, purposes, tools, functions, organizational structure, communications of ecological management. The model of the environmental management system is adapted under the specifics of forestry production.

Ключові слова: екологічний менеджмент, лісове господарство, система, екологічні проблеми, лісогосподарювання.

Key words: ecological management, forestry, system, ecological problems, forest-related activities.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Зростання антропогенного навантаження на довкілля спричиняє привернення уваги су-

спільства до забезпечення рівня захищеності його інтересів у сфері екології. Стан лісових екосистем є одним із індикаторів як безпеки держави, так і якості життя суспільства. Якість лісових ресурсів є визначальним аспектом діяльності підприємств лісопромислового ком-

плексу України. Науковці стверджують, що причиною зниження якості лісів є ігнорування триєдиного підходу (рівноцінне врахування екологічної, економічної та соціальної складових) до ведення лісгосподарського виробництва [6; 3; 9]. Екологічний менеджмент як інтегрована система взаємопов'язаних елементів призначений для управлінського забезпечення рівнозначного поєднання екологічної, економічної та соціальної складових розвитку й функціонування лісгосподарських підприємств, забезпечення сумісності та інтеграції їх у діяльність решти підприємств лісопромислового комплексу. Відтак питання формування повноцінної системи екологічного менеджменту на господарюючих суб'єктах лісової галузі країни вважаються такими, що потребують вирішення.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Концептуальне забезпечення екологічного менеджменту є ключовою проблемою дослідження вітчизняних та зарубіжних науковців. Ключові аспекти розвитку суспільства з точки зору екологічної збалансованості домінують у теоріях сталого розвитку та екологічного детермінізму. Розкриттю теоретичних і практичних засад екологічного менеджменту присвячені праці У. Баумола, Т. Галушкіної, В. Голяна, В. Кожушка, І. Синякевича, Дж. Фарлея, А. Хаба, М. Хвесика та ін. Розгляду екологічних аспектів лісокористування присвячені дослідження Н. Зіновчук, А. Корчинської, І. Лицура, Є. Мішеніна, А. Ращенко, Є. Ходаківського, які доводили необхідність екологізації галузі з використанням інноваційних механізмів. Водночас у сучасному форматі концептуального забезпечення екологічного менеджменту недостатньо обґрунтовано механізм його запровадження на підприємствах лісопромислового комплексу.

МЕТА І ЗАВДАННЯ СТАТТІ

Метою статті є обґрунтування теоретичних засад та практичних рекомендацій щодо формування системи екологічного менеджменту лісгосподарських підприємств. До основних завдань віднесено: 1) провести аналітичну оцінку екологічних проблем у секторі лісового господарства України; 2) обґрунтувати необхідність впровадження екологічного менеджменту у діяльність лісгосподарських підприємств; 3) розробити модель системи екологічного менеджменту лісгосподарських підприємств.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ З ПОВНИМ ОБґРУНТУВАННЯМ ОТРИМАНИХ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

Дефініційний апарат обґрунтування поняття "екологічний менеджмент" є досить різноманітним. Більшість дослідників його розглядають як цілеспрямовану ініціативну діяльність суб'єктів господарювання, спрямовану на мінімізацію негативного антропогенного впливу на довкілля [4; 7; 1; 8]. Аспекти управління екологізацією діяльності як базису сталого лісокористування розглядаються через призму екологізації управлінської структури, управлінських рішень та управлінських дій [6; 3; 2].

Пріоритет імплементації систем екологічного менеджменту у практику господарювання підприємств лісопромислового комплексу обґрунтовано можливістю формування цілісної системи управлінських дій, що застосовуються на регулярній основі та здатні забезпечити сталий розвиток самих підприємств та галузі в цілому. Однак є певні розбіжності між теоретичним обґрунтуванням доцільності впровадження екологічного менеджменту та практикою проектування систем екологічного управління. Розбіжності викликані, передусім, потребою пошуку компромісів між екологічними, фінансово-економічними, соціальними, політичними та іншими чинниками, властивими середовищу функціонування підприємств лісопромислового комплексу.

Серед значного переліку екологічних проблем у лісовому господарстві України особливо загрозливою стала втрата лісового покриву. І така тенденція спостерігається, незважаючи на факт недостатньої залісненості території країни, показник оцінки якої дорівнюють 15,9%. Навіть ті незначні позитивні зміни у динаміці площ відтворення лісів, що відмічаються у профільних статистичних звітах 2015—2019 рр. не є ілюстрацією кардинального покращення ситуації із відновленням лісового покриву країни (рис. 1).

У контексті імплементації системи екологічного менеджменту у діяльність лісгосподарських підприємств, названа екологічна проблема викликає ускладнення, подекуди неможливість прийняття компромісних рішень, що враховували б екологічні вимоги у збереженні та збільшенні лісового покриву та економічні потреби у провадженні розширеної господарської діяльності.

Дослідженнями встановлено, що однією з головних причин втрати лісового покриву в країні є, так звані, незаконні рубки. Державним агентством лісових ресурсів України щороку

оприлюднюються дані кількості зафіксованих випадків незаконних рубок, кількість яких досягає 10 тис. випадків. У якості політико-правових інструментів подолання названої проблеми застосовують посилення відповідальності за заподіяння шкоди, маркування деревини, підвищення рівня охорони лісів тощо. Тенденція збільшення випадків незаконних рубок, наряду із посиленням відповідальності, викликає значний резонанс серед екологічних активістів та про-активних громадян країни. Така ситуація може бути також спричинена викривленням даних та нерозумінням проблематики загалом. Слід зауважити, що у контексті цього дослідження, обмеження доступу населення до коректної та достовірної інформації щодо процедур ведення лісогосподарської діяльності та посилений контроль за вирубками лісів та внесенням хімічних засобів захисту рослин з боку лісогосподарських підприємств створює додаткове напруження у соціальній сфері. Означена проблема незаконних рубок посилює деградаційні процеси у лісових екосистемах.

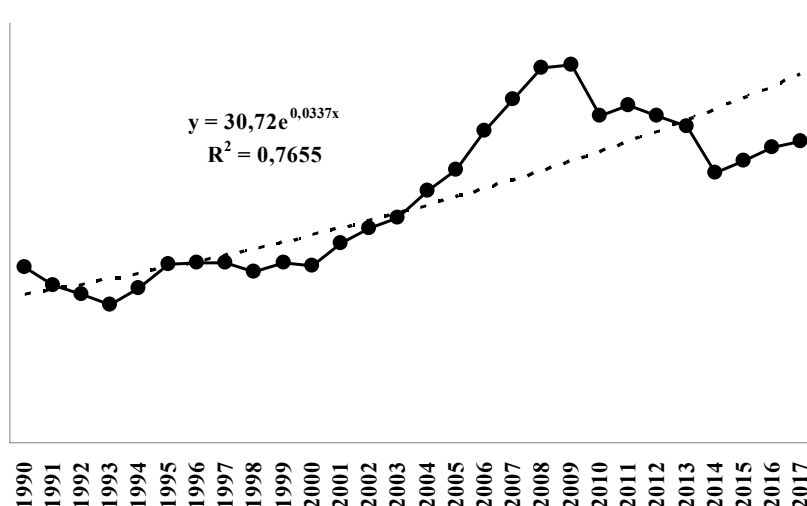

Рис. 1. Динаміка площ відтворення лісів в Україні за період 1990—2017 рр., тис. га

Примітка: Дані у 2014—2017 рр. наведено без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

На графіку наведено експонентний тренд. Величина достовірності апроксимації дорівнює $R^2=0,76$, що означає, що наведений тренд є достовірним.

Джерело: побудовано за даними Державної служби статистики України.

Причинами масової втрати лісових насаджень, що спостерігаються в останні роки, є пожежі, несприятливі погодні умови, шкідники та хвороби. Динамічні ряди статистичних даних загибелі лісових насаджень, оприлюднені Державним агентством лісових ресурсів України наведені на рисунку 2.

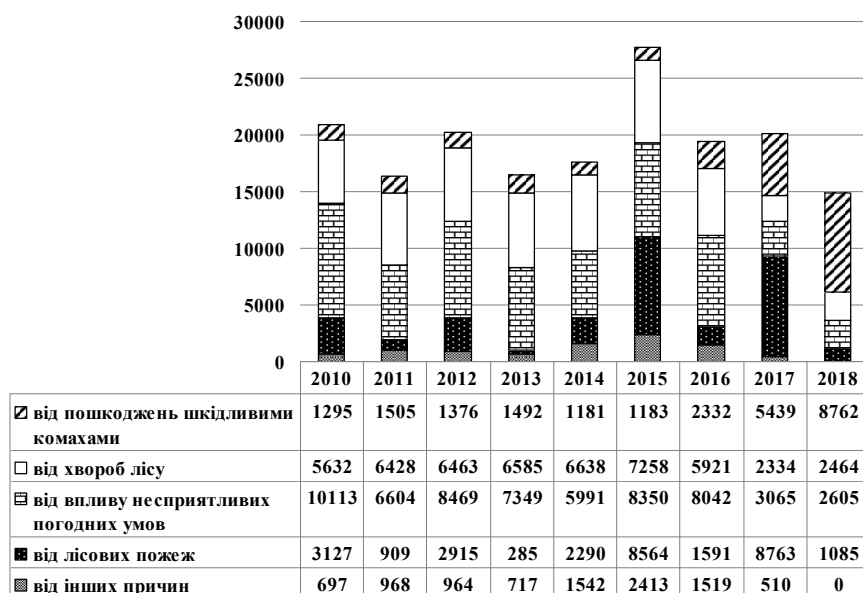

Рис. 2. Динаміка та причини загибелі лісових насаджень в Україні за період 2010—2018 рр., га

Примітка. Дані у 2014—2017 рр. наведено без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

Джерело: побудовано за даними Державної служби статистики України.

Домінуючими чинниками, що провокують втрату деревостанів, є несприятливі погодні умови. Проте слід зауважити, що за останні роки (2017—2018 рр.) площі пожеж значно зменшились. Натомість суттєво збільшились інтенсивність розмноження шкідливих комах, що, у свою чергу, провокують спалахи хвороб. Останні дослідження доводять, що поширення шкідників провокується підвищенням температури довкілля [9]. На підприємствах лісопромислового комплексу з метою збереження та захисту лісових насаджень використовуються хімічні та біологічні методи боротьби із шкідниками та хворобами, що формує чергове протиріччя, а саме: екологічні наслідки застосування хімічних речовин у природних екосистемах.

Рис. 3. Модель системи екологічного менеджменту лісогосподарських підприємств

Джерело: адаптовано автором на основі [8; 5].

У контексті вирішення протиріч між екологічним, економічними та соціальними аспектами діяльності підприємств дослідники визначають формування парадигми сталості їх подальшого розвитку. Ключовим критерієм є можливість задоволення потреб майбутніх поколінь з урахуванням якості довкілля та доступності ресурсів [1; 7; 8]. Означені тези щодо раціоналізації використання ресурсів корелюють із вимогами екологічного менеджменту та особливо актуальні для підприємств у сфері лісового господарства щодо необхідності екологічної збалансованості діяльності.

Ключовим аспектом запровадження системи екологічного менеджменту на лісогосподарських підприємствах є прийняття еколого-орієнтованих управлінських рішень з метою мінімізації негативного впливу на довкілля. Фаховість та рівень підготовки працівників служби екологічного менеджменту є визначальним фактором якості прийнятих рішень та успішності реалізації поставлених завдань. З огляду на вищенаведене, слід конкретизувати складові екологічного менеджменту лісогосподарських підприємств для розуміння першочерговості практичної реалізації завдань та сформулювати модель системи екологічного менеджменту лісогосподарських підприємств (рис. 3).

З метою удосконалення концептуального забезпечення процесів формування систем екологічного менеджменту підприємств лісопромислового комплексу пропонується:

— враховувати складові екологічного менеджменту (функції, інструменти, принципи, методи тощо) у всіх аспектах діяльності лісо-

господарських підприємств, що забезпечує усунення причин виснаження лісових екосистем та збереження біорізноманіття з акцентом на природному лісорозведенні. Особливу увагу при цьому слід зосереджувати на прийнятті еколого-орієнтованих рішень у процесі ведення лісогосподарської діяльності.

— враховуючи, що лісокористувачами є не лише держава та суб'єкти господарювання, а й населення, у контексті запровадження системи екологічного менеджменту окреме місце виділяється інформаційному забезпеченню (доступності до актуальної та достовірної інформації щодо процесу ведення лісогосподарської діяльності), комунікації із зацікавленими сторонами, та підвищенню екологічної свідомості працівників лісогосподарських підприємств та населення з метою розуміння необхідності збереження лісових екосистем.

ВИСНОВКИ

1. Для сектору лісового господарства України характерним є втрата лісового покриття. Серед основних причин виокремлено незаконні рубки, пожежі, несприятливі погодні умови, підвищення інтенсивності розмноження шкідників та хвороб. Наведені проблеми провокують складності у процесі прийняття компромісних управлінських рішень (мінімізація антропогенного навантаження за умови збереження якості лісових насаджень).

2. Управління функціонуванням підприємств лісопромислового комплексу слід здійснювати на засадах екологічного менеджменту, пріоритетом якого є можливість формування синергетичної системи (економічної, соціальної, екологічної) лісових територій. Ключові складові

екологічного менеджменту (прийняття екологічних рішень, контроль, комунікація) регламентують можливість вирішення означених проблем на локальному рівні.

3. З метою концептуального забезпечення процесів формування систем екологічного менеджменту лісогосподарських підприємств запропоновано їх модель системи екологічного менеджменту лісогосподарських підприємств, в основу якої покладено: місію, принципи, цілі, інструменти, функції, організаційну структуру, комунікації екологічного менеджменту, які адаптовані відповідно до специфіки лісогосподарського виробництва.

Література:

1. Галушкіна Т.П. Экономические инструменты экологического менеджмента: (Теория и практика) [Текст] / Т.П. Галушкіна; НАН України, Ін-т пробл. рынка и экон.-экол. исследований. — Одесса: [б. и.], 2000. — 280 с.

2. Гулик Г.С. Сучасні еколого-економіко-правові проблеми реалізації концепції сталого лісоголистування в Україні / Г.С. Гулик // Науковий вісник ЛНТУ України. — 2015. — Вип. 25.7. — С. 7—13.

3. Лебедев С.І. Методичні основи формування екологічного менеджменту і екоаудиту в лісовиробничому комплексі України: монографія / С.І. Лебедев. — Львів: Камула, 2005. — 256 с.

4. Лесь А.В. Роль менеджменту та маркетингу при запровадженні технологій захисту навколишнього середовища / А.В. Лесь, А.В. Ращенко // Вісник ЖНАЕУ. — 2017. — № 1 (59), М. 2 — С. 165—172.

5. Международный стандарт ISO 14001 — URL: http://partnership.by/wp-content/uploads/2016/05/ISO_14001.pdf (дата звернення: 04.11.2020).

6. Мішенін Є.В. Лісогосподарювання як сучасна парадигма сталого розвитку лісового комплексу / Є.В. Мішенін, І.Є. Ярова // Наукові праці Лісівничої академії наук України. — 2014. — Вип. 12. — С. 221—226.

7. Тендюк А.О. Теоретичні проблеми екологічного менеджменту / А.О. Тендюк // Економічні науки. Серія "Економіка та менеджмент": збірник наукових праць. Луцький національний технічний університет. — Вип. 8 (30). — Луцьк. 2011. — С. 229—237.

8. Хвесик М.А. Реалізація національної стратегії сталого розвитку — перспектива цивілізаційного вибору України / М.А. Хвесик // Екологічно чисте виробництво — основа підви-

щення якості продукції на товарних ринках України: матеріали VIII Пленуму Спілки економістів України та Всеукраїнської науково-практичної конференції. — К.: Спілка економістів України, 2013. — 228 с.

9. Hitchcox M. Safeguarding against future invasive forest insects / M. Hitchcox // Tree Planters' Notes. — 2015. — Volume 58, Number 1. — Pp. 27—36.

References:

1. Halushkyna, T. P. (2000), Economic tools for environmental management [Ekonomicheskiye ynstumenty ekolohycheskoho menedzhmenta], Odessa, Ukraine.

2. Hulyk, H. S. (2015), "Modern ecological-economic-legal problems of realization of the concept of sustainable forest use in Ukraine", Naukovyi visnyk LNTU Ukrainy, vol. 25.7, pp. 7—13.

3. Lebedevych, S. I. (2005), Metodichni osnovy formuvannia ekolohichnoho menedzhmentu i ekoaudytu v lisovyrobnychomu kompleksi Ukrainy [Methodical bases of formation of ecological management and ecoaudit in the forestry complex of Ukraine], Kamula, Lviv, Ukraine.

4. Les', A.V. and Raschenko, A.V. (2017), "The role of management and marketing in the introduction of environmental technologies", Visnyk ZhNAEU, vol. 1 (59), no. 2, pp. 165—172.

5. International Organization for Standardization (2004), "International standard ISO 14001", available at: http://partnership.by/wp-content/uploads/2016/05/ISO_14001.pdf, (Accessed 10 Nov 2020).

6. Mishenin, Ye.V. and Yarova, I.Ie. (2014), "Forest management as a modern paradigm of sustainable development of the forest complex", Naukovi pratsi Lisivnychoi akademii nauk Ukrainy, vol. 12, pp. 221—226.

7. Tendiuk, A. O. (2011), "Theoretical problems of environmental management", Ekonomichni nauky. Seriiia "Ekonomika ta menedzhment": zbirnyk naukovykh prats. Luts'kyi natsionalnyi tekhnichnyi universytet, vol. 8 (30), pp. 229—237.

8. Khvesyk, M. A. (2013), Realizatsiia natsionalnoi stratehii staloho rozvytku — perspektyva tsyvilizatsiinoho vyboru Ukrainy [Implementation of the national strategy of sustainable development — the prospect of Ukraine's civilizational choice], Spilka ekonomistiv Ukrainy, Kyiv, Ukraine

9. Hitchcox, M. (2015), "Safeguarding against future invasive forest insects", Tree Planters' Notes, vol. 58, no. 1, pp. 27—36.

Стаття надійшла до редакції 18.11.2020 р.

УДК 657.6:657.44

Т. О. Меліхова,

д. е. н., професор, завідувач кафедри обліку, аналізу, оподаткування та аудиту,
Інженерний навчально-науковий інститут ЗНУ, м. Запоріжжя

ORCID ID: 0000-0002-9934-8722

В. В. Штепа,

магістрант кафедри обліку, аналізу, оподаткування та аудиту,
Інженерний навчально-науковий інститут ЗНУ, м. Запоріжжя

ORCID ID: 0000-0001-9939-9530

DOI: 10.32702/2306-6792.2020.22.34

УДОСКОНАЛЕННЯ ОПОДАТКУВАННЯ, ОБЛІКУ ТА АУДИТУ ПОДАТКУ НА ДОДАНУ ВАРТІСТЬ ДЛЯ ПОЛІПШЕННЯ ПОДАТКОВОГО ПЛАНУВАННЯ

T. Melikhova,

Doctor of Economic Sciences, Professor of the Department of Accounting and Auditing,
Engineering Educational and Scientific Institute of Zaporizhzhya National University

V. Shtepa,

Master student, Engineering Institute of Zaporizhzhya National University

IMPROVING TAXATION, ACCOUNTING AND AUDITING OF VALUE ADDED TAX TO IMPROVE TAX PLANNING

Сучасна система оподаткування податком на додану вартість підприємств передбачає розробку додаткових управлінських документів, які допомагають бухгалтеру розрахувати суму ПДВ до сплати у бюджет або відшкодування з бюджету. Проблеми в бухгалтерському обліку податку на додану вартість виникають через неправильне відображення "першої події" перерахованої попередньої оплати постачальникам за отриманні матеріали або отримання авансів від покупців за відвантажену готову продукцію. На підприємствах форми управлінських документів використовуються не тільки для правильного ведення обліку та складання Декларації з ПДВ, а також вони допомагають у ефективному податковому плануванні. Отже, актуальним питанням залишається удосконалення оподаткування, обліку та аудиту податку на додану вартість для поліпшення податкового планування підприємства.

Метою роботи є удосконалення оподаткування, обліку, аудиту податку на додану вартість для поліпшення податкового планування.

Метою аудиту податку на додану вартість є встановлення правильності визначення податкового кредиту та податкового зобов'язання, складання та подачі декларації з ПДВ, розрахунок нарахування та сплати ПДВ до бюджету.

Завдання проведення аудиту податку на додану вартість перевірити: відповідність ведення обліку законодавству, встановити правильність визначення податкового кредиту та податкового зобов'язання, складання декларації з ПДВ, подачі декларації з ПДВ, нарахування ПДВ до бюджету, сплати ПДВ до бюджету.

У роботі удосконалено оподаткування, облік та аудит податку на додану вартість для поліпшення податкового планування. Для ефективного податкового планування ПДВ на підприємстві, запропоновані форми робочих таблиць з оподаткування ПДВ, а саме робочі таблиці з: податкового зобов'язання, податкового кредиту, розрахунків з ПДВ, обліку ПДВ. Запропонована методика аудиту податку на додану вартість для поліпшення податкового планування, яка на відміну від існуючих включає: анкету, загальний план аудиту, програму аудиту, робочі документи аудитора. Запропонована методика проведення перевірки надасть змогу аудитору охопити всі аспекти оподаткування та обліку податку на додану вартість на підприємстві, дослідити правильність, своєчасність, законність відображення в обліку податку на додану вартість, вчасно виявити порушення, провести якісний аудит та поліпшити податкове планування підприємства.

The modern system of value added tax of enterprises provides for the development of additional management documents that help the accountant to calculate the amount of VAT to be paid to the budget or reimbursed from the budget. Problems in value added tax accounting arise due to incorrect display of the "first event" of the listed prepayment to suppliers for receiving materials or receiving advances from customers for shipped finished products. At the enterprises the forms of administrative documents are used not only for the correct accounting and drawing up of the Declaration on the VAT, but also they help in effective tax planning. Therefore, the improvement of taxation, accounting and audit of value added tax to improve the tax planning of the enterprise remains an urgent issue.

The purpose of the work is to improve taxation, accounting, audit of value added tax to improve tax planning.

The purpose of the audit of value added tax is to establish the correctness of the definition of the tax credit and tax liability, preparation and submission of VAT returns, calculation of accrual and payment of VAT to the budget.

The task of auditing value added tax is to check: compliance with accounting legislation, to establish the correctness of determining the tax credit and tax liability, drawing up a VAT return, filing a VAT return, charging VAT to the budget, paying VAT to the budget.

The paper improves the taxation, accounting and audit of value added tax to improve tax planning. For effective tax planning of VAT at the enterprise, the forms of worksheets on VAT taxation are offered, namely worksheets on: tax liability, tax credit, VAT calculations, VAT accounting. The proposed method of auditing value added tax to improve tax planning, which in contrast to the existing ones includes: questionnaire, general audit plan, audit program, working documents of the auditor. The proposed audit methodology will allow the auditor to cover all aspects of taxation and accounting of value added tax in the enterprise, to investigate the correctness, timeliness, legality of reflection in the accounting of value added tax, timely identify violations, conduct quality audits and improve tax planning.

Ключові слова: оподаткування, облік, аудит, податок на додану вартість, анкета, загальний план, програма перевірки, робочий документ аудитора, податкове планування.

Key words: taxation, accounting, audit, the value-added tax, the questionnaire, the General plan, the inspection programme, auditor's working document, tax planning.

ВСТУП

Сучасна система оподаткування податком на додану вартість підприємств передбачає розробку додаткових управлінських документів, які допомагають бухгалтеру розрахувати суму ПДВ до сплати у бюджет або відшкодування з бюджету. Проблеми в бухгалтерському обліку податку на додану вартість виникають через неправильне відображення "першої події" перерахованої попередньої оплати поставачальникам за отримання матеріалів або отримання авансів від покупців за відвантажену готову продукцію. На підприємствах форми управлінських документів використовуються не тільки для правильного ведення обліку та складання Декларації з ПДВ, а також вони допомагають у ефективному податковому плануванні. Отже,

актуальним питанням залишається удосконалення оподаткування, обліку та аудиту податку на додану вартість для поліпшення податкового планування підприємства.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблемними питаннями оподаткування, обліку та аудиту податку на додану вартість займалися такі вітчизняні та зарубіжні вчені: Бутинець Ф.Ф., Давидов Г.М., Іванова Н.А., Кулаковська Л.П., Макаренко А.П., Салига С.Я., Сахарцева І.І., Усач Б.Ф. та інші. Автори розглядають окремо оподаткування, облік та аудит податку на додану вартість. Проте саме питання комплексного підходу до оподаткування, обліку та аудиту ПДВ для пол-

Таблиця 1. Робоча таблиця з податкового зобов'язання

Податкові зобов'язання	На середину місяця		На кінець місяця		Усього	
	База оподаткування	ПДВ	База оподаткування	ПДВ	База оподаткування	ПДВ
Операції на митній території України, що оподатковуються за основною ставкою						
за ставкою 7 %						
Операції з вивезення товарів за межі митної території України						
Інші операції, що оподатковуються за нульовою ставкою						
Коригування податкових зобов'язань						
Усього						

іпшення податкового планування авторами не досліджувалось та потребує подальшого розгляду.

МЕТА СТАТТІ

Метою роботи є удосконалення оподаткування, обліку, аудиту податку на додану вартість для поліпшення податкового планування.

РОЗВ'ЯЗАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

З метою ефективного податкового планування ПДВ на підприємстві, пропонуємо використовувати робочі таблиці з оподаткування ПДВ (табл. 1—3).

Облік ПДВ ведеться на рахунку 641 "Розрахунки за податками", 643 "Податкові зобов'язання", 644 "Податковий кредит" (табл. 4).

Метою аудиту податку на додану вартість є встановлення правильності визначення податкового кредиту та податкового зобов'язання, складання та подачі декларації з ПДВ, розрахунок нарахування та сплати ПДВ до бюджету.

Завдання проведення аудиту податку на додану вартість:

- перевірити відповідність ведення обліку законодавству;
- встановити правильність визначення податкового кредиту;
- встановити правильність визначення податкового зобов'язання;
- встановити правильність складання декларації з ПДВ;
- встановити правильність подачі декларації з ПДВ;
- встановити правильність нарахування ПДВ до бюджету;
- встановити правильність сплати ПДВ до бюджету.

Удосконалену анкету аудиту податку на додану вартість подано в таблиці 5.

Удосконалений загальний план проведення аудиту податку на додану вартість наведено у таблиці 6.

Удосконалену програму аудиту податку на додану вартість наведено в таблиці 7.

Таблиця 2. Робоча таблиця з податкового кредиту

Податковий кредит	На середину місяця		На кінець місяця		Усього	
	База оподаткування	ПДВ	База оподаткування	ПДВ	База оподаткування	ПДВ
Придбання (виготовлення, будівництво, спорудження, створення) товарів/послуг та необоротних активів на митній території України						
Ввезені на митну територію України товари, необоротні активи						
Погашені податкові векселі						
Послуги, отримані від нерезидента, місце постачання яких знаходиться на митній території України						
Коригування податкового кредиту						
Усього						

Таблиця 3. Робоча таблиця розрахунків з ПДВ

Розрахунки з ПДВ	На середину місяця	На кінець місяця	Усього
Податкові зобов'язання			
Податковий кредит			
Позитивне значення різниці між сумою податкового зобов'язання та сумою податкового кредиту			
Від'ємне значення різниці між сумою податкового зобов'язання та сумою податкового кредиту			

До кожного пункту програми аудиту податку на додану вартість розроблені робочі документи аудитора (табл. 8—11).

ВИСНОВКИ

У роботі удосконалено оподаткування, облік та аудит податку на додану вартість для поліпшення податкового планування. Для ефективного податкового планування ПДВ на підприємстві, запропоновані форми робочих таблиць з оподаткування ПДВ, а саме робочі таблиці з: податкового зобов'язання, податкового кредиту, розрахунків з ПДВ, обліку ПДВ. Запропонована методика аудиту податку на додану вартість для поліпшення податкового планування, яка на відміну від існуючих включає: анкету, загальний план аудиту, програму аудиту, робочі документи аудитора. Запропонована методика проведення перевірки на-

Таблиця 4. Облік ПДВ

Період	Податкові зобов'язання		Податковий кредит		Розрахунки з ПДВ
	Кт 641	Дт 643	Дт 641	Кт 644	

Таблиця 5. Анкета внутрішнього контролю податку на додану вартість

№	Зміст питання	Варіанти відповіді			
		Інформація відсутня	Так	Ні	Примітки
1	Ви є платником ПДВ?				
2	Чи були у Вас за період, що перевіряється придбання:				
	- матеріалів, сировини, МШП, товарів				
	- основних засобів, МНМА				
3	- нематеріальних активів				
	До якої суми придбання не потрібна податкова накладна:				
	- до 100 грн				
	- до 200 грн				
4	- до 400 грн				
	При відвантаженні товарів, готової продукції на суму ПДВ виписується наступний первинний документ:				
	- накладна				
5	- податкова накладна				
	- товарно-транспортна накладна				
	Яку ставку ПДВ Ви застосовуєте:				
6	- 20%				
	- 7%				
	- 0%				
7	На якому рахунку у Вас ведеться облік ПДВ:				
	- 641				
	- 643				
8	- 644				
	Яка періодичність проведення перевірки Вашого підприємства податковими органами:				
	- раз на рік				
9	- двічі на рік				
	- не проводиться				
10	За допомогою якої програми ведеться облік ПДВ на Вашому підприємстві:				
	- 1С				
	- Парус				
11	- інше				
	За допомогою якої програми Ви подаєте декларацію з ПДВ:				
	- Медок				
12	- Електронного кабінету				
	Які помилки виявили на Вашому підприємстві податкові органи при останній перевірці ПДВ:				
	- Заниження податкових зобов'язань				
13	- Завищення податкового кредиту				
	- Ухилення от оподаткування				

Таблиця 6. Загальний план проведення аудиту податку на додану вартість

Етап аудиторської перевірки	Аудиторські процедури	Період проведення	Виконавці
Підготовчий	Знайомство з бізнесом, визначення аудиторського ризику, тестування внутрішнього контролю податку на додану вартість		
Основний	Перевірити відповідність ведення ПДВ обліку законодавству		
	Перевірити правильність визначення податкового кредиту		
	Перевірити правильність визначення податкового зобов'язання		
	Перевірити правильність складання декларації з ПДВ		
	Перевірити правильність подачі декларації з ПДВ		
	Перевірити правильність нарахування ПДВ до бюджету		
	Перевірити правильність сплати ПДВ до бюджету		
Завершальний	Складання аудиторського звіту і висновку		

Таблиця 7. Програма аудиту податку на додану вартість

№	Мета аудиту	Завдання аудиту	Перелік аудиторських процедур	Критерії якості	Аудиторські докази	Метод перевірки	Код робочого документа	Період проведення	Виконавець	Примітки
1	Впевнитись у відповідності ведення обліку ПДВ законодавству	Перевірити чи відповідає облік ПДВ нормативам, що зазначені у наказі про облікову політику	Перевірити відповідність ведення обліку ПДВ законодавству	А, Б, В, Г, Є	Наказ про облікову політику	Документальний	ПДВ-1			
2	Впевнитись у правильності визначення податкового кредиту	Перевірити правильність заповнення податкової накладної та розрахунку податкового кредиту	Перевірити правильність визначення податкового кредиту	А, Б, В, Г, Д	Податкові накладні	Документальний, арифметичний, формальний, вибіркового	ПДВ-2			
3	Впевнитись у правильності визначення податкового зобов'язання	Перевірити правильність заповнення податкової накладної та розрахунку податкового зобов'язання	Перевірити правильність визначення податкового зобов'язання	А, Б, В, Г, Д	Податкові накладні	Документальний, арифметичний, формальний, вибіркового	ПДВ-3			
4	Впевнитись у правильності складання декларації з ПДВ	Перевірити правильність заповнення декларації з ПДВ	Перевірити правильність складання декларації з ПДВ	А, Б, Г, Д, Е	Декларація з ПДВ	Документальний, формальний, арифметичний	ПДВ-4			
5	Впевнитись у правильності подачі декларації з ПДВ	Перевірити відповідність подачу декларації з ПДВ встановленим термінам	Перевірити правильність подачі декларації з ПДВ	А, Б, Г, Д, Е	Декларація з ПДВ	Документальний, формальний, арифметичний	ПДВ-5			
6	Впевнитись у правильності нарахування ПДВ до бюджету	Перевірити правильність розрахунку ПДВ до сплати у бюджет	Перевірити правильність нарахування ПДВ до бюджету	А, Б, В, Г, Д	Декларація з ПДВ	Документальний, арифметичний, вибіркового	ПДВ-6			
7	Впевнитись у правильності сплати ПДВ до бюджету	Перевірити відповідність суми розрахунку суми сплати ПДВ до бюджету	Перевірити правильність сплати ПДВ до бюджету	А, Б, Г	Виписка банку, платіжне доручення	Документальний, формальний, арифметичний	ПДВ-7			

Критерії якості аудиторської перевірки: наявність – А; правдивість – Б; права та зобов'язання – В; повнота – Г; вимірювання – Д; оцінку вартості – Е; подання і розкриття – Є

**Таблиця 8. Робочий документ аудитора
ПДВ-2 — Перевірити правильність визначення
податкового кредиту**

Податковий кредит	За даними підприємства		За даними аудиту		Відхилення	
	База оподаткування	ПДВ	База оподаткування	ПДВ	База оподаткування	ПДВ
Придбання (виготовлення, будівництво, спорудження, створення) товарів/послуг та необоротних активів на митній території України						
Ввезені на митну територію України товари, необоротні активи						
Погашені податкові векселі						
Послуги, отримані від нерезидента, місце постачання яких знаходиться на митній території України						
Коригування податкового кредиту						
Усього						

**Таблиця 9. Робочий документ аудитора ПДВ-3 — Перевірити правильність визначення
податкового зобов'язання**

Податкові зобов'язання	За даними підприємства		За даними аудиту		Відхилення	
	База оподаткування	ПДВ	База оподаткування	ПДВ	База оподаткування	ПДВ
Операції на митній території України, що оподатковуються за основною ставкою						
за ставкою 7 %						
Операції з вивезення товарів за межі митної території України						
Інші операції, що оподатковуються за нульовою ставкою						
Коригування податкових зобов'язань						
Усього						

**Таблиця 10. Робочий документ аудитора
ПДВ-6 — Перевірити правильність нарахування ПДВ до бюджету**

Розрахунки з ПДВ	За даними підприємства	За даними аудиту	Відхилення
Податкові зобов'язання			
Податковий кредит			
Позитивне значення різниці між сумою податкового зобов'язання та сумою податкового кредиту			
Від'ємне значення різниці між сумою податкового зобов'язання та сумою податкового кредиту			

**Таблиця 11. Робочий документ аудитора
ПДВ-7 — Перевірити правильність сплати ПДВ
до бюджету**

Період	Податкові зобов'язання		Податковий кредит		Розрахунки з ПДВ
	Кт 641	Дт 643	Дт 641	Кт 644	
За даними підприємства					
За даними аудиту					
Відхилення					

дасть змогу аудитору охопити всі аспекти оподаткування та обліку податку на додану вартість на підприємстві, дослідити правильність, своєчасність, законність відображення в обліку податку на додану вартість, вчасно виявити порушення, провести якісний аудит та поліпшити податкове планування підприємства.

Література:

1. Макаренко А.П., Меліхова Т.О., Беско-ста Г.М. Аудит: навч.-метод. посібник. Запоріжжя: ЗДІА, 2016. 184 с.
2. Макаренко А.П., Меліхова Т.О., Беско-ста Г.М. Організація і методика аудиту: навч.-метод. посібник. Запоріжжя: ЗДІА, 2015. 190 с.

3. Меліхова Т.О. Визначення витрат господарської діяльності підприємства. Бізнес Інформ. Харків: ХНЕУ, НДЦ індустріальних проблем розвитку НАН України, ВД "Інжек", 2013. № 3. С. 254—258.
4. Меліхова Т.О., Ніколаєнко Н.С. Розробка програми аудиту виробничих запасів для підвищення фінансової безпеки підприємства. Економіка та держава. 2017. № 1. С. 51—55.
5. Меліхова Т.О., Манойло Т.В. Проблемні аспекти відображення в обліку ТМЦ та обладнання при віднесенні до капітальних інвестицій відповідно до П(С)БО та МСФЗ. Вісник Дніпропетровського національного університету. Серія "Економіка". Дніпропетровськ: 2014, Вип. 3. № 10/1. Т. 22. С. 158—164.
6. Макаренко А.П., Меліхова Т.О. Методичні підходи до проведення внутрішнього аудиту звіту про фінансові результати в системі управління економічною безпекою підприємства. Матеріали тез доповідей Міжнар. наук.-прак. конф. "Сучасні проблеми модернізації та структурних трансформацій економіки України і регіонів". 11 листопада 2015 р. Запоріжжя: КПУ, 2015. С. 118—120.
7. Макаренко А.П., Меліхова Т.О. Теоретико-методичні основи та практичні підходи до вдосконалення аудиту лізингових операцій. Економічний вісник Запорізької державної інженерної академії, 2016. № 6. С. 164—171.
8. Меліхова Т.О. Економічна безпека підприємства: формування, контроль, ефективність: монографія. Херсон: Видавничий дім "Гельветика", 2018. 632 с.
9. Меліхова Т.О., Федоров І.О. Внутрішній контроль виробничих запасів для своєчасного виявлення загроз в системі управління фінансової безпеки підприємства. Агросвіт. 2018. № 2. С. 63—70.
10. Макаренко А.П. Державний фінансовий контроль / А.П. Макаренко, І. Я. Максименко, Т.О. Меліхова, О. П. Зоря навч. посібник для вnz: [гриф ЗДІА]. — Запоріжжя: ЗДІА, 2017. — 280 с.
11. Maksymenko I., Melikhova T. Accounting and analytical procurement of state financial control and directions of its implementation in Ukraine. Baltic Journal of Economic Studies, Volume 3 Number 5. Riga: Publishing House "Baltija Publishing", 2017. P. 268—275.
12. Меліхова Т.О., Верьовкіна А.С. Удосконалення методики перевірки грошових коштів у національній валюті. Інвестиції: практика та досвід. 2019. № 1. С. 24—29. DOI: 10.32702/2306-6814.2019.1.24
13. Меліхова Т.О., Чакалова Н.С., Середенко Т.С. Удосконалення методичних засад аудиту операцій з готівкою та на рахунках у банку для підвищення ефективності управління підприємством. Інвестиції: практика та досвід. 2019. № 5. С. 32—41. DOI: 10.32702/2306-6814.2019.5.32
14. Меліхова Т.О., Височина В.В. Розробка програми аудиту витрат на виробництво для підвищення фінансової безпеки підприємства. Економіка та держава. 2018. № 1. С. 69—75.
15. Меліхова Т.О., Лукашова М.А. Удосконалення методики внутрішнього аудиту розрахунків з підзвітними особами для підвищення економічної безпеки підприємства. Ефективна економіка. 2019. № 1. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6826>
16. Меліхова Т.О., Журавель К.О. Методичні підходи до проведення внутрішнього аудиту товарів для своєчасного виявлення загроз в системі управління економічної безпеки підприємства. Інвестиції: практика та досвід. 2019. № 2. С. 56—63.
17. Меліхова Т.О., Алексютіна Т.В. Розробка системи знаків виявлених помилок для удосконалення аудиту розрахунків з постачальниками та підрядниками. Економічний форум. Луцьк: АНТУ, 2013. С. 391—396.
18. Maksymenko I., Melikhova T., Zorya O., Fatiukha N., Chumak O. Fiscal audit development in the system of budget process management. Academy of Accounting and Financial Studies journal, 2018. vol. 22, is. 6, 7 p.
19. Макаренко А.П., Меліхова Т.О., Подמשальська Ю.В., Чакалова Н.С. Бухгалтерський облік: навч.-метод. посібник. Запоріжжя: ЗДІА, 2018. 602 с.
20. Макаренко А. П., Меліхова Т.О., Чакалова Н.С. Інформаційна база заповнення спрощеної звітності — інструмент управління та фінансової безпеки. Часопис економічних реформ. 2014. № 1. С. 26—32.
21. Макаренко А. П., Меліхова Т.О., Чакалова Н.С. Удосконалення облікових реєстрів з метою своєчасного управління підприємством та контролю за його фінансовою безпекою. Економічний вісник університету. 2014. Вип. 22 (1). С. 85—95.
22. Макаренко А.П., Зоря О.П., Меліхова Т.О., Максименко І.Я. Соціальне страхування: сутність, значення та обліковий аспект: навч. посібник: гриф ЗДІА. Запоріжжя: ЗДІА, 2017. 200 с.
23. Макаренко А.П., Меліхова Т.О., Гамова О.В. Оподаткування в системі обліку: навч.-метод. посібник. Запоріжжя: ЗДІА, 2015. 147 с.

24. Макаренко А.П., Меліхова Т.О., Чакалова Н.С. Податкове планування та мінімізація податкових ризиків: навч. посібник: рек. вченою радою ЗДІА. Запоріжжя: ЗДІА, 2017. 260 с.

25. Подмешальська Ю.В., Меліхова Т.О., Чакалова Н.С. Бухгалтерський облік: навч.-метод. посібник. Запоріжжя: ЗДІА, 2017. 400 с.

26. Меліхова Т.О. Визначення витрат господарської діяльності підприємства. Бізнес Інформ. Харків: ХНЕУ, НДЦ індустріальних проблем розвитку НАН України, ВД "Інжек", 2013. № 3. С. 254—258.

27. Салига С.Я., Меліхова Т.О. Аудит податків суб'єктів господарювання: монографія. Запоріжжя: КПУ, 2011. 224 с.

28. Меліхова Т.О., Балашова Ю.О. Удосконалення внутрішнього аудиту виробничих запасів для підвищення фінансової безпеки підприємства. Ефективна економіка. 2019. № 12. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7503> (дата звернення: 29.10.2020). DOI: 10.32702/2307-2105-2019.12.10

29. Меліхова Т.О., Левтєрова Л.В. Методичні підходи до проведення внутрішнього аудиту виробничих запасів на сільгосппідприємстві. Агросвіт. 2020. № 2. С. 10—17. (дата звернення: 29.10.2020). DOI: 10.32702/2306-6792.2020.2.10

30. Макаренко А.П., Меліхова Т.О., Чакалова Н.С. Теорія і методика документування в обліку та аудиті: навчальний посібник для здобувачів вищої освіти за рівнем бакалавра зі спеціальності 071 "Облік і оподаткування" за денною та заочною формою навчання. Запоріжжя: ЗНУ, 2020. 400 с.

31. Меліхова Т.О., Бойко М.Ю. Розробка програми аудиту податку на додану вартість для підвищення фінансової безпеки підприємства. Інвестиції: практика та досвід. 2017. № 1. С. 34—39.

32. Меліхова Т.О., Бикова М.М. Розробка програми аудиту податку на прибуток для підвищення фінансової безпеки підприємства. Агросвіт. 2017. № 1—2. С. 19—25.

33. Меліхова Т.О., Зуб О.С. Розробка програми аудиту екологічного податку для підвищення фінансової безпеки підприємства. Ефективна економіка. 2016. № 12 URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?n=12&y=2016>

34. Меліхова Т.О., Гавриленко Ф.О. Удосконалення документування обліку розрахунків з покупцями та замовниками з метою зміцнення інформаційної безпеки підприємства. Інвестиції: практика та досвід. 2018. № 2. С. 24—32.

35. Меліхова Т.О., Троян О.В. Аналіз впливу податкового навантаження на рівень податкової безпеки підприємства. Інвестиції: практика та досвід. 2017. № 20. С. 33—37.

References:

1. Makarenko, A.P. Melikhova, T. O. and Beskosta, H. M. (2016), *Audyt [Audit]*, ZDIA, Zaporizhzhya, Ukraine.

2. Makarenko, A.P. Melikhova, T. O. and Beskosta, H. M. (2015), *Orhanizatsiya i metodyka audyt [Organization and method of audit]*, ZDIA, Zaporizhzhya, Ukraine.

3. Melikhova, T.O. (2013), "Determination of expenses of the economic activity of the enterprise", *Zhurnal "Biznes Inform"*, vol. 3, pp. 254—258.

4. Melikhova, T.O. and Nikolayenko, N.S. (2017), "Development of an inventory audit program to increase financial security of the enterprise", *Ekonomika ta derzhava*, vol. 1, pp. 51—55.

5. Melikhova, T.O. and Manoylo, T. V. (2014), "Problematic aspects of the registration of the TMC and the equipment when attributed to capital investments in accordance with P (C) BO and IFRS", *Visnyk Dnipropetrovskoho natsionalnoho universytetu. Seriya "Ekonomika"*, vol. 10/1, pp. 158—164.

6. Makarenko, A.P. and Melikhova, T.O. (2015), "Methodological approaches to internal audit of the financial results report in the system of management of economic safety of the enterprise", *Materialy tez dopovidey Mizhnar. nauk.-prak. konf. "Suchasni problemy modernizatsiyi ta strukturnykh transformatsiy ekonomiky Ukrainy i rehioniv"*, [Materials of Abstracts International sciences — prak conf. "Modern problems of modernization and structural transformations of the economy of Ukraine and regions"], KPU, Zaporizhzhya, Ukraine, 11 nov, pp. 118—120.

7. Makarenko, A.P. and Melikhova, T.O. (2016), "Theoretical and methodological foundations and practical approaches to improving the audit of leasing operations", *Ekonomichnyy visnyk Zaporizkoyi derzhavnoyi inzhenernoyi akademiyi*, vol. 6, pp. 164—171.

8. Melikhova, T.O. (2018), *Ekonomichna bezpeka pidpryyemstva: formirovanye, kontrol', efektyvnist' [Economic security of the enterprise: formation, control, efficiency]*, Kherson, Ukraine.

9. Melikhova, T.O. and Fedorov, I.O. (2018), "Internal control of inventory for timely detection of threats in the system of financial security management of the enterprise", *Ahrosvit*, vol. 2, pp. 63—70.

10. Makarenko, A.P. Maksymenko, I. Ya. Melikhova, T. O. and Zorya, O.P. (2017), *Derzhavnyy finansovyy kontrol'*, [State financial control], ZDIA, Zaporizhzhya, Ukraine.

11. Maksymenko, I. and Melikhova, T. (2017), "Accounting and analytical procurement of state financial control and directions of its implementation in Ukraine", *Baltic Journal of Economic Studies*, vol. 3, No. 5, pp. 268—275.

12. Melikhova, T. and Verovkina, A. (2019), "Improvement of checking method of cash assets in national currency", *Investytsiyi: praktyka ta dosvid*, vol. 1, pp. 24—29. DOI: 10.32702/2306-6814.2019.1.24
13. Melikhova, T., Chakalova, N. and Seredenko, T. (2019), "Improvement of methodological principles of audit of operations with cash and cash within the bank for improvement of efficiency of business management", *Investytsiyi: praktyka ta dosvid*, vol. 5, pp. 32—41. DOI: 10.32702/2306-6814.2019.5.32
14. Melikhova, T.O. and Vysochyna, V.V. (2018), "Development of a program for auditing production costs to improve the financial safety of the enterprise", *Ekonomika ta derzhava*, vol. 1, pp. 69—75.
15. Melikhova, T. and Lukashova, M. A. (2019), "Improvement of the methodology of accounts internal audit with accountable persons for improving the economic security of the enterprise", *Efektivna ekonomika*, [Online], vol. 1, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6826> (Accessed 16 Dec 2019). DOI: 10.32702/2307-2105-2019.1.30
16. Melikhova, T.O. and Zhuravel', K.O. (2019), "Methodical approaches to conducting internal audit of goods for timely detection of threats in the system of management of economic security of the enterprise", *Investytsiyi: praktyka ta dosvid*, vol. 2, pp. 56—63.
17. Melikhova, T.O. and Aleksytina, T.V. (2013), "Development of a system of signs of detected errors to improve the audit of payments with suppliers and contractors", *Ekonomichnyy forum*, pp. 391—396.
18. Maksymenko, I. Melikhova, T. Zorya, O. Fatiukha, N. and Chumak, O. (2018), "Fiscal audit development in the system of budget process management", *Academy of Accounting and Financial Studies journal*, vol. 22, pp. 6, 7.
19. Makarenko, A.P. Melikhova, T.O. Podmeshalska, Y.V. and Chakalova, N.S. (2018), *Bukhhaltersky oblik: navch.-metod. posibnyk* [Accounting: teaching method. manual], ZDIA, Zaporizhzhya, Ukraine.
20. Makarenko, A. P. Melikhova, T. A. and Chakalova, N. S. (2014), "Information base for filling in simplified reporting — a tool for management and financial security", *Chasopys ekonomichnykh reform*, vol. 1, pp. 26—32.
21. Makarenko, A. P. Melikhova, T. A. and Chakalova, N. S. (2014), "Improving accounting records in order to manage the enterprise in a timely manner and monitor its financial security", *Ekonomichnyy visnyk universytetu*, vol. 22 (1), pp. 85—95.
22. Makarenko, A.P. Zorya, O.P. Melikhova, T.O. and Maksymenko, I.YA. (2017), *Sotsial'ne strakhuvannya: sutnist', znachennya ta oblikovyy aspekt* [Social insurance: essence, value and accounting aspect], ZDIA, Zaporizhzhya, Ukraine.
23. Makarenko, A.P. Melikhova, T.O. and Hamova, O.V. (2015), *Opodatkuvannya v systemi obliku: navch.-metod. posibnyk* [Taxation in the accounting system: teaching method. manual], ZDIA, Zaporizhzhya, Ukraine.
24. Makarenko, A.P. Melikhova, T.O. and Chakalova, N.S. (2017), *Podatkove planuvannya ta minimizatsiya podatkovykh ryzykiv: navch. posibnyk* [Tax planning and minimization of tax risks: teaching. manual], ZDIA, Zaporizhzhya, Ukraine.
25. Podmeshal's'ka, Y.V. Melikhova, T.O. and Chakalova, N.S. (2017), *Bukhhalters'ky oblik: navch.-metod. posibnyk* [Accounting: teaching method. manual], ZDIA, Zaporizhzhya, Ukraine.
26. Melikhova, T.O. (2013), "Determination of expenses of the economic activity of the enterprise", *Zhurnal "Biznes Inform"*, vol. 3, pp. 254—258.
27. Salyha, S.Ya. and Melikhova, T.O. (2011), *Audyt podatkov sub'ektiv hospodariuvannya* [Audit of Taxes of Business Entities], KPU, Zaporizhzhya, Ukraine.
28. Makarenko, A.P. Melikhova, T. O. and Chakalova, N.S. (2020), *Teoriya i metodyka dokumentuvannya v obliku ta audyti* Theory and methods of documentation in accounting and auditing [Теорія і методика документування в обліку та аудиті], ZNU, Zaporizhzhya, Ukraine.
31. Melikhova, T. and Boyko, M. (2017), "The audit development of the value-added tax for improving the financial security of the enterprise", *Investytsiyi: praktyka ta dosvid*, vol. 1, pp. 34—39.
32. Melikhova, T.O. and Bykova, M.M. (2017), "Development of a profit tax audit program to increase the financial safety of the enterprise", *Ahrosvit*, vol. 1—2, pp. 19—25.
33. Melikhova, T.O. and Zub, O.S. (2016) "Development of Environmental Tax Audit Program for Increasing Financial Safety of an Enterprise", *Efektivna ekonomika*, <http://www.economy.nayka.com.ua/?n=12&y=2016>, vol.12.
34. Melikhova, T.O. and Havrylenko, F.O. (2018) "Accompanied documenting of the region of rozrakhunkiv with purchases that the deputies of the merit of information about the security", *Investytsiyi: praktyka ta dosvid* vol. 2, pp. 24—32.
35. Melikhova, T.O. and Troyan, O.V. (2017) "Analysis of the impact of the tax burden on the level of tax security of the enterprise", *Investytsiyi: praktyka ta dosvid*, vol. 20, pp. 33—37.

Стаття надійшла до редакції 03.11.2020 р.

УДК 657.422.1:631.11

С. М. Халатур,

д. е. н., професор, професор кафедри фінансів, банківської справи та страхування,
Дніпровський державний аграрно-економічний університет

ORCID ID: 0000-0001-8331-3341

Є. В. Головань,

студент гр. МГФБСз-1-19, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

ORCID ID: 0000-0001-5853-0301

DOI: 10.32702/2306-6792.2020.22.43

ВДОСКОНАЛЕННЯ УПРАВЛІННЯ ГРОШОВИМИ ПОТОКАМИ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ПІДПРИЄМСТВА В УМОВАХ ФІНАНСОВОЇ НЕСТАБІЛЬНОСТІ

S. Khalatur,

Doctor of Economic Sciences, Professor, Professor of the Department of Finance,
Banking and Insurance, Dnipro State Agrarian and Economic University

Ye. Golovan',

Student of gr. MGFBSz-1-19, Dnipro State Agrarian and Economic University

IMPROVEMENT OF CASH FLOW MANAGEMENT OF AGRICULTURAL ENTERPRISE IN CONDITIONS OF FINANCIAL INSTABILITY

Інтеграція фінансових ринків та глобалізація у всьому світі піддали актуальності темі вдосконалення управління грошовими потоками сільськогосподарського підприємства в умовах фінансової нестабільності. Минулі кризи свідчили про те, що фінансові ринки та менеджмент грошових потоків досить погано сприймають наближення кризи. Тому прогнозування економічної кризи, фінансового лиха чи банкрутства привернуло значну увагу у фінансовій літературі та багатьох інших сферах серед дослідників за останні кілька десятиліть. Недавня фінансова криза 2008 року виявила великі слабкі місця у фінансовій системі та неадекватність фінансового регулювання. Після великих корпоративних скандалів і загибелі деяких гігантських компаній, глобальна економіка та люди у всьому світі надзвичайно обережно ставляться до потенційних ознак раннього попередження фінансової системи.

Знайдено непрямий зв'язок між можливостями прийняття рішень, які впливають на індикатори управління, що у свою чергу впливають на різні показники діяльності сільськогосподарських підприємств. Підхід, який був використано у цьому дослідженні, викликає деякі додаткові питання. По-перше, велика кількість виявлених факторів свідчить про те, що складне поєднання факторів описує різні відтінки ставлення до цілей і спостережуваних переваг. Тільки обмежену кількість змін можна пояснити фактично на основі даних сільськогосподарських підприємств. Це може бути пов'язане з проблемами у зборі даних. Крім того, шкала, яка використовувалася для запитань, занадто мала, щоб охопити всі нюанси. З іншого боку, сумнівно, що можливо зафіксувати більш витончені нюанси з більш складними масштабами.

The integration of financial markets and globalization around the world has made the topic of improving the cash flow management of an agricultural enterprise in conditions of financial instability relevant. Past crises have shown that financial markets and cash flow management have a rather poor perception of the approaching crisis. Therefore, predicting economic crisis, financial disaster or bankruptcy has attracted a lot of attention in the financial literature and many other areas among researchers over the past few decades. The recent financial crisis of 2008 revealed major weaknesses in the financial system and inadequate financial regulation. After major corporate scandals and the demise of some giant companies, the global economy and people around the world are extremely wary of potential signs of early warning to the financial system. Optimum cash flow management characteristics are as usual used by agricultural enterprises for an explanation of efficiency level change of an agricultural production. It is offered efficiency measurement model of an agricultural production at the enterprise. In such model utility is maximized taking into account the income and cash flow received from an agricultural production and extraeconomic activities. It is found indirect connection between

possibilities of decision-making which influence indicators of cash flow management which, in turn, influence different indicators of activity of the agricultural enterprises.

An indirect link was found between decision-making opportunities that affect management indicators, which, in turn, affect various performance indicators of agricultural enterprises. The approach used in this study raises some additional questions. First, the large number of identified factors suggests that a complex combination of factors describes different shades of attitudes toward goals and observed benefits. Only a limited number of changes can actually be explained on the basis of data from agricultural enterprises. This may be due to data collection problems. In addition, the scale used for the questions was too small to cover all the nuances. On the other hand, it is doubtful that it is possible to capture more subtle nuances with more complex scales.

Ключові слова: грошові кошти, ефективність, прибуток, банк, кредит, заощадження.
Key words: cash, efficiency, profit, bank, credit, savings.

ВСТУП

Фінансова криза — це певний економічний стан, в якому економічні, соціальні та політичні погіршення породжують невизначеність і хаос у суспільстві. Багато факторів можна вказати як причини фінансової кризи, включаючи надмірний ризик, погана практика управління грошовими потоками, неадекватні механізми внутрішнього контролю та волатильність процентних ставок. Поки люди та підприємства, які не можуть передбачити фінансову кризу, мусили страждати від безробіття, бідності та безлічі інших економічних проблем, ті, хто може передбачити кризу, можуть використовувати її на свої переваги та трансформувати потенційні недоліки в можливості. Тому управління грошовими потоками з метою прогнозування фінансової кризи і розвитку еволюційного підходу, достатнього для вирішення динамічних фінансових обставин, є надзвичайно важливим та актуальними серед політиків, регуляторних органів, дослідників, керівників підприємств та світових інвесторів. Якщо вони зможуть досягти успіху, використовуючи системи раннього попередження, керівники підприємств можуть стежити за грошовими потоками та вживати запобіжних заходів, щоб захистити своє підприємство від нової фінансової кризи.

Крім того, система раннього попередження також може бути корисною для визначення ефективності діяльності сільськогосподарського підприємства, що було б важче оцінити. Хоча є безліч різних методів, які можуть бути використані для управління грошовими потоками сільськогосподарського підприємства, прогнозування майбутньої фінансової кризи, через складність факторів, все ще є дуже складною справою.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою дослідження є взаємозв'язок між компонентами управління грошовими потоками

та економічною ефективністю фінансово-господарської діяльності сільськогосподарського підприємства.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

У результаті фінансово-господарської діяльності сільськогосподарські підприємства стикаються з вибором стратегії розвитку. Ці стратегії розвитку базувалися на стимулюванні зростання за рахунок інвестицій та ефективного управління грошовими потоками.

Характеристики оптимального управління грошовими потоками сільськогосподарських підприємств зазвичай використовуються для пояснення зміни рівня ефективності сільськогосподарського виробництва. Є дослідження як за допомогою параметричних, так і непараметричних методів, аналізувати ефективність сільськогосподарського виробництва. Більшість непараметричних підходів спрямовані на моделювання рішень сільськогосподарського виробництва за різними припущеннями та сценаріями. Попри те, що вони дають корисну інформацію про потенційну ефективну реакцію на екзогенні зміни, результати сильно залежать від припущень, зроблених дослідником про поведінку сільськогосподарських товаровиробників. На рисунку 1 показано схему руху грошових потоків сільськогосподарського підприємства.

Наприклад, кілька досліджень пояснюють спостережувані відхилення в рівнях технічної та розподільної ефективності від побутових та соціально-економічних характеристик, водночас як інші дослідження оцінюють попит підприємств як функцію цін і характеристик підприємств. Таким чином, ці дослідження дозволяють обійти подальші явні припущення щодо форми функції корисності. Проте ці дослідження роблять припущення, що взаємозв'язок між виробничими цілями, перевагами і характеристиками сільськогосподарських підприємств та є однорідним у досліджуваній сфе-

Рис. 1. Схема руху грошових потоків сільськогосподарського підприємства

рі. Хоча деякі дослідження визнають важливість виробничих відносин і цілей, дуже мало хто фактично намагається їх кількісно визначити на мікрорівні.

До виробничих відносин та цілей відносять: ставлення до ризиків; тимчасові переваги; переваги, пов'язані з співпрацею та довірою, приділення значної уваги у польових експериментах. Наприклад, погано функціонуючі сільськогосподарські ринки, безсумнівно, пояснюють значну частину сильної орієнтації на виробництво, яка є серед багатьох сільськогосподарських підприємств. Однак такі недоліки можуть впливати на виробничі рішення як прямим, так і непрямим способом. Хоча економічні обставини обмежують сільськогосподарські підприємства виробництвом, орієнтованим на ринок, підприємства можуть розглядати виробництво достатніх основних сільськогосподарських культур як свій обов'язок. Останнє припущення може бути підкріплене соціальними, природними та економічними факторами. На рисунку 2 показано принципи управління грошовими потоками та їх зміст.

Отже, з метою більш детального розкриття теми дослідження необхідно кількісно оцінити неоднорідність атрибутів виробництва сільськогосподарської продукції серед сільськогосподарських підприємств. Крім того, доцільно визначити чи є причинно-наслідковий зв'язок між виробничими цілями та соціально-економічним середовищем. Припускається, що як екзогенні економічні фактори, так і особливості окремого сільськогосподарського підприємства впливають на зміни в цілях виробництва.

Також очікується, що невизначеність у цих відносинах і цілях перетвориться на різні ви-

робничі стратегії. Тому відмінності в продуктивності та ефективності сільськогосподарських виробництв, зокрема, показники ефективності використання грошових коштів, продовольства та ґрунтів, є частковим наслідком неоднорідності цих переваг.

Запропонована модель вимірювання ефективності сільськогосподарського виробництва на підприємстві. У такій моделі корисність максимізується з урахуванням доходу, отриманого від сільськогосподарського виробництва та позагосподарської діяльності. Рівняння (1) — (7) описують стандартну модель для випадку сільськогосподарського підприємства, що виробляє Q_C товарної продукції та Q_S побічної продукції. Рівняння (1) визначає функцію корисності споживання, засновану на споживаних кількостях X_C , X_S цих культур та соціальні витрати I . Рівняння (2) і (3) визначають технологію виробництва обох культур, з вихідними величинами Q_C та Q_S , як функцію використання сільськогосподарської праці X_C , X_S і виділення землі A_C і A_S відповідно. Вважається, що розподіл землі та всі інші вхідні дані, крім трудових, повинні бути фіксовані в решті розрахунків. Отримані результати можуть бути легко перетворені у випадку багаторазового введення.

Ліва частина (4) визначає повний дохід як прибуток сільськогосподарського підприємства, що збільшується за рахунок пропозиції робочої сили підприємств T , що оцінюється за ринковою заробітною платою w . Права частина (4) означає вартість споживання, включаючи соціальні витрати. Прибуток (5) визначається як ринкова вартість продукції за вирахуванням витрат на оплату праці. Загальна пропозиція робочої сили (6) прирівнюється до пропо-

Рис. 2. Принципи управління грошовими потоками та їх зміст

зиції робочої сили сільськогосподарських підприємств як для сільськогосподарських культур, так і для соціальних витрат l . Нарешті (7) вказує, що пропозиція робочої сили для посіву i , L_i , дорівнює поставкам внутрішнього і зовнішнього ринку праці.

$$U(X_C, X_S, l) \quad (1).$$

$$Q_S = Q_S(A_S, L_S) \quad (2).$$

$$Q_C = Q_C(A_C, L_C) \quad (3).$$

$$\Pi + wT = p_S X_S + p_C X_C + wl \quad (4).$$

$$\Pi = p_S Q_S + p_C Q_C - w(L_S + L_C) \quad (5).$$

$$T = L_S^h + L_C^h + l \quad (6).$$

$$L_i = L_i^h + L_i^m \quad \forall i = C, S \quad (7).$$

Якщо сільськогосподарське підприємство стикається з досконалими ринками виробництва та випуску, наприклад, без істотних розбіжностей у ціні між ринками сільськогосподарських підприємств та бездоганими кредитними, земельними і трудовими ринками, то процес прийняття рішень є, і модель ефективного сільськогосподарського виробництва називається роздільною. Тоді утиліта максимізується, спочатку визначаючи оптимальні рівні виробництва і прибутку (тобто максимізувати (5) за умови (2) і (3), отримавши *). Наступні оптимальні рівні споживання можуть бути отримані на основі * (тобто оптимізувати (1) за умови (4)). Прибуток максимізується, коли гранична вхідна продуктивність, оцінена за екзогенними цінами на виробництво, дорівнює екзогенним витратам на одиницю продукції. Позначимо отримані оптимальні виробничі величини $Q_S^{\Pi*}$ та $Q_C^{\Pi*}$ відповідно.

$$P_C(\partial Q_C / \partial L_C) = w, P_S(\partial Q_S / \partial L_S) = w \quad (8).$$

Під (6) зростання цін на сировинні товари призводить до ефективних обсягів виробництва, при яких гранична продуктивність є нижчою. Оптимальні рішення щодо споживання виявляються шляхом порівняння граничної корисності споживання до екзогенних цін на товари, помножених на множник, пов'язаний з обмеженням доходу (8).

$$\partial U / \partial X_C = p_C^{\wedge}, \partial U / \partial X_S = p_S^{\wedge} \text{ та } \partial U / \partial l = w\lambda \quad (9).$$

Великий обсяг досліджень у сільському господарстві зосереджується на виробничому компоненті (5) моделі, визначаючи показники ефективності виробництва. Таким чином, вихідна (вхідна) ефективність визначається як різниця між фактичним вихідними (вхідними) величинами і максимальною (мінімальною) можливою вихідною (вхідною) величиною, заданим певним вхідним (вихідним) рівнем, за допомогою функції радіальної відстані, таким чином, припускаючи рівно пропорційне розширення (зменшення) у вихідних (вхідних) рівнях величин.

На додаток до цих заходів, які зазвичай називають технічною ефективністю, використовувалися заходи економічної ефективності (тобто, витрати, дохід, прибуток, грошові кошти). Всі заходи виражаються як відстань між фактичними витратами / доходами / рівнем прибутку та оптимальними витратами / доходами / рівнем прибутку, і залежать від зміни вхідних даних або результатів.

Сільськогосподарське підприємство, що виробляє в точці A , (Q_S^A, L_S^A) , є технічно не-ефективним, оскільки межі виробництва показують, що точка A'' , (Q_S^A, L_S^A') , зі зменшеним використанням праці $(L_S^A' < L_S^A)$, при по-

стійних вихідних величинах, також можливо. Проте, ставка заробітної плати перевищує величину граничної доходності до праці в точці A'' , а зменшення загальної пропозиції праці до точки L^P_S є економічно ефективним. Отже, прибутки максимізуються в P^* , де гранична продуктивність праці дотична до кривої ізопрофіту з нахилом w/p_S (8). Більш того, точка A'' є масштабною, та / або у випадку декількох вхідних та вихідних величин, алокаційно неефективна і точка A масштабується / розподіляється, технічно неефективна з $P^A < P^{A'} < P^*$. Повною мірою економічна ефективність прибутку (ЕЕ) досягається при $P^A / P^* \leq 1$. Сумарна втрата прибутку, зумовлена неефективністю, нормалізованою на рівні спостережуваного рівня витрат, може бути додатково розкладена за ідентичністю (10) на прибуток, втрачений через технічну неефективність, орієнтовану на вхідні дані, та прибуток, втрачений через розподільчу та / або масштабну неефективність (АЕ).

У (10), P^* — це ефективний рівень прибутку, який може бути ідентифікований шляхом застосування моделі аналізу обволікання даних (Data Envelopment Analysis (DEA)).

P^A — рівень прибутку на основі спостережуваного рівня випуску та спостережуваного використання праці, $P^A = p_S Q_S^A - w L_S^A$, та $P^{A'}$ — рівень прибутку, коли технічна неефективність, орієнтована на вхідні величини, виключена, $P^{A'} = p_S Q_S^{A'} - w L_S^{A'}$. Останнє дорівнює: $P^{A'} = p_S Q_S^A - \alpha w L_S^A$, причому α є мірою технічної ефективності, орієнтованої на вхідні величини. Ця міра α може бути ідентифікованою шляхом застосування іншої моделі DEA.

$$(P^* - P^A) / C_A = (P^* - P^{A'}) / C_A + (P^{A'} - P^A) / C_A \quad (10),$$

де $(P^* - P^{A'})$ - АЕ;

$(P^{A'} - P^A)$ - ТЕ.

Тоді останній член у (10) можна визначити як $(1 - \alpha)$ як показано в (11) і нормалізований прибуток, втрачений через неефективність розподілу $(P^* - P^{A'}) / C_A$ в 12 може бути визначений як:

$$(P^{A'} - P^A) / C_A = (p_S Q_S^A - \alpha w L_S^A) - (p_S Q_S^A - w L_S^A) / w L_S^A = (1 - \alpha) \quad (11).$$

Зауважимо, що коли оцінки ефективності прибутку близькі до 1, рішення сільськогосподарського виробництва відображають поведінку, що максимізує прибуток, і виокремлену частину моделі ефективності. Інший поширений метод визначення того, чи тримається розривність, полягає в оцінці функцій вхідного

попиту на основі (8), які, за припущенням роздільності, повинні бути функцією тільки технології виробництва та цін на вхідні ресурси. Якщо характеристики сільськогосподарських підприємств впливають на виробничі рішення, то роздільність зазвичай відхиляється.

При неефективності ринку, рішення про виробництво та споживання, ймовірно, не можуть розглядатися окремо, а замість цього оптимальні виробничі рішення описуються різними атрибутами, такими як потреби у грошових коштах та потреби у натуральному споживанні. Крім того, відносна важливість деяких атрибутів, ймовірно, буде відрізнятися від підприємства до підприємства, серед іншого, що відображає їх інтеграцію у вихідні та вхідні дані ринків. Більш того, відокремлюваність властива для деяких сільськогосподарських підприємств, але не для всіх. Якщо сільськогосподарське підприємство повністю ізольоване від ринків. Це може бути частково через відсутність певних ринків виробничих (наприклад, через географічну ізоляцію та / або відсутність кредитних та страхових ринків), що, ще більше посилюється ризиком ціни та прибутковості. Функція корисності (12) визначається таким чином, що корисність залежить від споживання енергії (F) та соціальних витрат. Ефективні виробничі рішення (8) інваріантні до форми функції корисності при відокремлюваності. Сільськогосподарське підприємство може вирощувати декілька культур, але не реалізовує їх на ринках. Урожай використовується на внутрішнє споживання, але поживний вміст на одиницю продукції Q_S значно вище: $\eta_S > \eta_C$. Споживання енергії визначається як (13).

$$\text{Max } U(F, I) \quad (12).$$

$$F(Q_C, Q_S) = \eta_C Q_C(L_C) + \eta_S Q_S(L_S) \quad (13).$$

Умови першого порядку максимізації (11) з урахуванням (12) функцій виробництва (2), (3) і обмеження праці (6), зменшуються до:

$$\partial U / \partial Q_C \cdot \partial F / \partial L_C \cdot \eta_C = \partial U / \partial Q_S \cdot \partial F / \partial L_S \cdot \eta_S = \partial U / \partial I \quad (14).$$

За допомогою (14) сільськогосподарське підприємство вибирає виробництво таким чином, щоб гранична корисність, отримана від застосування однієї додаткової одиниці праці до виробництва, дорівнювала граничній корисності від однієї додаткової одиниці соціальних витрат.

Хоча екологічні фактори (тобто, кількість опадів і родючість ґрунтів), а також управлінська якість в значній мірі пояснюють рівні технічної ефективності, показники ефективності розподілу є прямим результатом ефективності сільськогосподарського виробництва. Отже, ми розглядаємо відмінності в ефективності

розподілу як результат поведінкової гетерогенності, тобто неоднорідності в стратегіях виробництва.

У цьому дослідженні необхідно вказати свої переваги на п'ять цілей. Ці цілі: отримання найвищих чистих вигод від сільського господарства; отримання найвищого валового збору; мінімізація ризиків сільського господарства; захист ґрунту для майбутніх поколінь; і мінімізація використання праці в сільському господарстві.

Наші результати показують, що включення як характеристик сільськогосподарських підприємств, так і виробничих цілей та переваг, тобто поведінкових змінних, дає краще пояснення спостережуваних відмінностей у рівнях розподілу та технічної ефективності. Більше того, оскільки тільки частина варіацій поведінкових змінних пояснюється характеристиками сільськогосподарських підприємств, опущення цілей від аналізу ефективності, спричинить певний ступінь зміщення змінних. З іншого боку, соціальні заходи передбачають, що пояснюється рівень додаткових відхилень, а загальна упередженість через опущені фактори поведінки не буде великою.

Оскільки багато місцевих та регіональних характеристик співвідносяться як з поведінковими факторами, так і з рівнями ефективності, виявлення змінних для інструментарію потенційно ендегенних поведінкових змінних є складним. Застосовувався тест Вальда на екзогенність поведінкових змінних.

У представленому аналізі було порівняно три різні показники ефективності: технічну ефективність, розподіл прибутку та ефективність виробництва органічної продукції. Два застосовані заходи ефективності розподілу включаються як два надзвичайних випадки, між якими працюють сільськогосподарські підприємства: участь у всіх або виключення з усіх ринків. Результати обох заходів підвищення ефективності свідчать про те, що більшість сільськогосподарських підприємств є відносно ефективними при виробництві органічних продуктів, і лише деякі з них є ефективними з прибутку. В рамках дослідження виділені деякі поведінкові фактори.

По-перше, рівні неприйняття ризику не впливають на технічні рівні ефективності, але впливають на ефективність розподілу прибутку та грошових коштів. Наприклад, аналіз ефективності розподілу прибутку показує, що сільськогосподарські підприємства з відносно високою власністю активів демонструють більш високий рівень ефективності прибутку. Рівні

ефективності прибутку, однак, є нижчими для сільськогосподарських підприємств, які мають вищий рівень неприйняття ризику, що залежить від рівня активів. Крім того, не знайдено міцного взаємозв'язку між рівнем активів та рівнями неприйняття ризику. Наші зменшені оцінки показують, що рівень неприйняття ризику в сільськогосподарському підприємстві в основному залежить від місця розташування, внаслідок чого неприйняття ризику збільшується при зменшенні кількості опадів.

Другий ефект виявляється з того фактора, який свідчить про необхідність виконання продовольчих потреб з власного виробництва, що знижує рівень ефективності розподілу прибутку. Цей поведінковий фактор найсильніший у самому ізольованому місці, на відміну від місця, розташованого недалеко від міського центру. Окрім розміру, ніякі характеристики сільськогосподарських підприємств не пов'язані з цим фактором, і загальна спостережувана варіація залишається в основному нез'ясованою з включених змінних.

Нарешті, фактор, який висловлює бажання бути успішним, негативно пояснює як продуктивність, так і розподіл прибутку. Це дещо несподіваний ефект і, можливо, сільськогосподарські підприємства, для яких ця точка зору є найсильнішою, прагнуть до іншої мети, окрім виробництва продуктів харчування або прибутку.

Спостережувані ефекти на технічну ефективність передбачувані. Якість продукції сільського господарства значною мірою пояснює більш високий рівень технічної ефективності. Крім того, мета мінімізації використання праці негативно впливає на рівень технічної ефективності. Спостерігається, що відношення землі до робочої сили пояснює відмінності в технічній ефективності виробництва після корекції гетерогенності родючості ґрунтів.

Знайдено непрямий зв'язок між можливостями прийняття рішень, які впливають на індикатори управління, що, у свою чергу, впливають на різні показники діяльності сільськогосподарських підприємств. Підхід, який був використаний у цьому дослідженні, викликає деякі додаткові питання. По-перше, велика кількість виявлених факторів свідчить про те, що складне поєднання факторів описує різні відтінки ставлення до цілей і спостережуваних переваг. Тільки обмежену кількість змін у ставленні можна пояснити фактично на основі даних сільськогосподарських підприємств. Це може бути пов'язане з проблемами у зборі даних. У результаті питання та нечітке парне ран-

жування були такими, що при обробці втрачено мало інформації. Крім того, шкала, яка використовувалася для запитань, занадто мала, щоб охопити всі нюанси. З іншого боку, сумнівно, що можливо зафіксувати більш витончені нюанси з більш складними масштабами.

Попри те, що лише чотири ідентифіковані поведінкові змінні фактично співвідносяться з рівнями ефективності, це ускладнює розробку емпіричних досліджень, спрямованих на тиражування подібних досліджень в інших областях. Хоча поведінкові відмінності у використанні праці та неприйняття ризику впливають на виробничі рішення. Тому подальші дослідження повинні визначити, чи цілі, визначені в цьому дослідженні, дійсно описують мінімальний відповідний набір для аналізу продуктивності та ефективності сільськогосподарського виробництва.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Основним внеском цього дослідження є обґрунтування того, що вільний грошовий потік є внутрішнім ресурсом, який стає допоміжним фактором для інсайдера для проведення експропріації використання вільного грошового потоку для збиткових проєктів або неефективності інвестицій в основні засоби. Отже, Сільськогосподарське підприємство проводить управління грошовими потоками для їх покриття. Це дослідження підтвердило, що потік вільних грошових коштів позитивно пов'язаний із збільшенням практики управління доходами за рахунок використання вільного грошового потоку для інвестицій в основний капітал. Наслідки ефективності інвестицій у опосередкуванні взаємозв'язку між вільним грошовим потоком та функцією управління доходом відповідно гіпотези вільного грошового потоку, в якій сільськогосподарські підприємства з високим вільним грошовим потоком мають політику та стимул надмірно інвестувати з метою максимізувати власні інтереси. Експропріаційна поведінка, оскільки використання вільного грошового потоку при неефективних інвестиціях інсайдера може спричинити збитки підприємства.

Конфлікт інтересів, що призводить до прийняття неефективних і неоптимальних інвестиційних рішень стане темою подальших досліджень. Цей конфлікт може стати причиною одного з чотирьох наслідків: тягар надмірної заборгованості, зміна ризиків, уникання ризику та розвиток підприємства.

Література:

1. Bhundia, A. A comparative study between free cash flows and earnings management. *Business Intelligence Journal*. 2012, 5(1), 123—129. Retrieved from http://journaldatabase.info/articles/comparative_study_between_free_cash.html
2. Bukit R.B., & Nasution F.N. Employee Diff, Free Cash Flow, Corporate Governance and Earnings Management. *Procedia— Social and Behavioral Sciences*. 2015. 211, 585—594.
3. Gregory A., & Wang Y. H. Cash acquirers: Can free cash flow, debt and institutional ownership explain long-run performance? *Review of Behavioural Finance*. 2013. 5 (1), 35—57.
4. Khalatur S. Important provisions for the development of agriculture of ukraine. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2017. 3 (2), 147—154. <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2017-3-2-147-154>.
5. Khalatur S., Zhylenko K., Masiuk Y., Velychko L., Kravchenko M. Assessment of bank lending diversification in the national economy of Ukraine. *Banks and banks systems*. 2018. Vol. 13 (3), P. 141—150.
6. Khalatur S., Trokhymets O., Karamushka O. Conceptual basis of tax policy formation in the globalization conditions. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2020. 6(2), 81—92. URL: <http://baltijapublishing.lv/index.php/issue/article/view/793> DOI: <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2020-6-2-81-92>
7. Khalatur S., Khaminich S., Budko O., Dubovych O., Karamushka O. Multiple system of innovation investment decisions adoption with synergetic approach usage. *Entrepreneurship and Sustainability*. 2020. Vol. 7, Num. 4, 2745—2763. URL: [http://doi.org/10.9770/jesi.2020.7.4\(12\)](http://doi.org/10.9770/jesi.2020.7.4(12)).
8. Lakhal F., Lakhal N., & Cheurfi S. Does pay for performance reduce earnings management in France. *European Journal of Business and Management*. 2014. 6 (13), 49—57.
9. Nekhili M., Amar I. F. B., Chtioui T., & Lakhal F. Free cash flow and earnings management: The moderating role of governance and ownership. *Journal of Applied Business Research*/ 2016. 32 (1), 255. <https://doi.org/10.19030/jabr.v32i1.9536>
10. Rusmin R., W. Astami E., & Hartadi B. The impact of surplus free cash flow and audit quality on earnings management: The case of growth triangle countries. *Asian Review of Accounting*. 2014. 22 (3), 233—256. <https://doi.org/10.1108/ARA-10-2013-0062>
11. Taghavi M., Valahzaghard M., & Amirjahadi N. An investigation on the effect of the corporation governance structure and free cash

flow on over-investment. Management Science Letters. 2014. 4 (3), 567—572. Retrieved from <http://growingscience.com/beta/msl/1352-an-investigation-on-the-effect-of-the-corporation-governance-structure-and-free-cash-flow-on-over-investment.html>

References:

1. Bhundia, A. (2012), "A comparative study between free cash flows and earnings management", Business Intelligence Journal, vol. 5(1), pp. 123—129, available at: http://journaldatabase.info/articles/comparative_study_between_free_cash.html (Accessed 10 Nov 2020).
2. Bukit, R. B., & Nasution, F. N. (2015), "Employee Diff, Free Cash Flow, Corporate Governance and Earnings Management", Procedia-Social and Behavioral Sciences, vol. 211, pp. 585—594.
3. Gregory, A., & Wang, Y. H. (2013), "Cash acquirers: Can free cash flow, debt and institutional ownership explain long-run performance?", Review of Behavioural Finance, vol. 5(1), pp. 35—57.
4. Khalatur, S. (2017), "Important provisions for the development of agriculture of Ukraine", Baltic Journal of Economic Studies, vol. 3 (2), pp. 147—154. doi.org/10.30525/2256-0742/2017-3-2-147-154.
5. Khalatur, S. Zhylenko, K. Masiuk, Y. Velychko, L. and Kravchenko, M. (2018), "Assessment of bank lending diversification in the national economy of Ukraine", Banks and banks systems, Vol. 13 (3), pp. 141—150.
6. Khalatur, S. Trokhymets O. and Karamushka O. (2020), "Conceptual basis of tax policy formation in the globalization conditions", Baltic Journal of Economic Studies, vol. 6 (2), pp. 81—92, available at: <http://baltijapublishing.lv/index.php/issue/article/view/793> (Accessed 10 Nov 2020). doi.org/10.30525/2256-0742/2020-6-2-81-92
7. Khalatur, S. Khaminich, S. Budko, O. Dubovych, O. and Karamushka, O. (2020), "Multiple system of innovation investment decisions adoption with synergetic approach usage", Entrepreneurship and Sustainability, Vol. 7, No. 4, 2745-2763. doi.org/10.9770/jesi.2020.7.4(12).
8. Lakhal, F. Lakhal, N. and Cheurfi, S. (2014), "Does pay for performance reduce earnings management in France", European Journal of Business and Management, vol. 6 (13), pp. 49—57.
9. Nekhili, M. Amar, I. F. B. Chtioui, T. and Lakhal, F. (2016), "Free cash flow and earnings management: The moderating role of governance and ownership", Journal of Applied Business

Research, vol. 32 (1), pp. 255. doi.org/10.19030/jabr.v32i1.9536

10. Rusmin, R. W. Astami, E. and Hartadi, B. (2014), "The impact of surplus free cash flow and audit quality on earnings management: The case of growth triangle countries", Asian Review of Accounting, vol. 22(3), pp. 233—256. doi.org/10.1108/ARA-10-2013-0062

11. Taghavi, M. Valahzaghari, M. and Amirjahadi, N. (2014), "An investigation on the effect of the corporation governance structure and free cash flow on over-investment", Management Science Letters, vol. 4 (3), pp. 567—572, available at: <http://growingscience.com/beta/msl/1352-an-investigation-on-the-effect-of-the-corporation-governance-structure-and-free-cash-flow-on-over-investment.html> (Accessed 10 Nov 2020).

Стаття надійшла до редакції 16.11.2020 р.

ІНВЕСТИЦІЇ.

ПРАКТИКА

ТА ДОСВІД

www.investplan.com.ua

Науково-практичний журнал

Виходить 24 рази на рік

Передплатний індекс: 23892

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України (Категорія «Б») з

ЕКОНОМІЧНИХ НАУК та ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

(Наказ Міністерства освіти і науки України
№ 886 від 02.07.2020)

Спеціальності - 051, 071, 072, 073, 075, 076, 281, 292

УДК 658:005.412

Д. М. Токарчук,

к. е. н., доцент, Вінницький національний аграрний університет, м. Вінниця

ORCID ID: 0000-0001-6341-4452

Н. В. Пришляк,

к. е. н., доцент, Вінницький національний аграрний університет, м. Вінниця

ORCID ID: 0000-0002-0544-1441

Я. В. Паламаренко,

к. е. н., старший викладач, Вінницький національний аграрний університет, м. Вінниця

ORCID ID: 0000-0001-9972-4313

DOI: 10.32702/2306-6792.2020.22.51

ПЕРСПЕКТИВИ ВИКОРИСТАННЯ ВІДХОДІВ РОСЛИННИЦТВА НА ВИРОБНИЦТВО БІОГАЗУ В УКРАЇНІ*

D. Tokarchuk,

PhD in Economics, Associate Professor, Vinnytsia National Agrarian University, Vinnytsya

N. Prishlyak,

PhD in Economics, Associate Professor, Vinnytsia National Agrarian University, Vinnytsya

Y. Palamarenko,

PhD in Economics, Vinnytsia National Agrarian University, Vinnytsya

PROSPECTS FOR USE OF CROP WASTE FOR BIOGAS PRODUCTION IN UKRAINE

В умовах здороження традиційних видів палива, загострення проблеми енергозабезпечення та погіршення екологічної ситуації особливої актуальності набуває необхідність перегляду структури наявних джерел енергії на користь технологій, що використовують відновлювані енергоресурси. Одним з перспективних напрямів вирішення проблеми та переорієнтації на екологічно чисте паливо є виробництво та використання біогазу. У статті значну увагу зосереджено на перспективах використання відходів рослинництва на виробництво біогазу. Зокрема проведено комплексну оцінку перспектив застосування відходів рослинництва на виробництво біогазу. Також проведено аналіз енергетичного потенціалу сільськогосподарських культур та відходів рослинництва, відходів харчової промисловості рослинного походження та овочевих культур на виробництво біогазу. Авторами запропоновано рекомендації з оптимального використання відходів рослинництва на виробництво біогазу на основі даних про вихід енергії.

The problem of efficient processing and disposal of waste is one of the most acute in the world. The attention to the issues of rational waste management in Ukraine on the part of both the authorities and the scientific community has significantly increased in recent years. The solution to the problem is possible due to the introduction of effective measures for the fast, safe recycling of waste and obtaining a positive economic and environmental effect from the recycling and repeated use of raw materials. The rate of accumulation of waste generated in Ukraine is increasing every year. In turn, biomass makes it possible to obtain one seventh of the world's fuel volume, and takes third place along with natural gas in terms of the amount of energy received. At the same time, biogas, regardless of origin, is a significant competitor to traditional fuel due to the low cost of biomass. In the context of rising prices for traditional fuels, the aggravation of the problem of energy supply and the deterioration of the environmental situation, the need to revise the structure of available energy sources in favor of technologies using renewable energy resources becomes especially urgent. One of the promising areas for solving the problem and reorienting to environmentally friendly fuels is the production and use of biogas. The article focuses on the prospects for the use of crop waste for biogas production. In particular, a comprehensive assessment of the prospects for the use of crop waste for biogas production was carried out. An analysis of the energy potential of crops and crop waste, food industry waste of plant origin and vegetable crops for biogas production was also carried

* Стаття включає результати досліджень відповідно до НДДКР "Розробка новітньої концепції використання відходів сільськогосподарства для забезпечення енергетичної автономії аграрних підприємств" Вінницького національного аграрного університету (номер державної реєстрації 0119U100786 від 19.02.2019 р.).

out. The authors have proposed recommendations for the optimal use of crop waste for biogas production based on energy output data. Ukraine has a great agricultural potential for the production of alternative energy sources. Taking this into account, at present the issue of production and consumption of biogas is extremely relevant, because the energy security of our state is almost entirely dependent on the import of traditional energy sources.

Ключові слова: відходи рослинництва, сільське господарство, енергетичний потенціал, біогаз, зелена енергія, ефективність.

Key words: crop waste, agriculture, energy potential, biogas, green energy, efficiency.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Україна має значний потенціал біомаси, що є економічно можливою для виробництва енергії. Основні складові потенціалу включають первинні відходи сільського господарства (солома, кукурудза та соняшник) та енергетичні культури, вирощуванням яких у промислових масштабах активно розвивається в Європейському Союзі [13; 14].

Сучасне поводження з відходами, у тому числі рослинництва та харчової промисловості, вимагає значних інвестицій та постійної адаптації до зростання їх кількості та різноманітності. Якщо Україна має намір стати повноправним членом ЄС, сьогодні необхідно внести зміни в поводження з відходами відповідно до європейської практики [12]. Дуже важливим сьогодні є розглянути питання можливості використання відходів рослинництва задля їх використання у біогазових установках, адже щодня збільшується популяція населення, що тягне за собою збільшення витрат енергії. Тому ми вбачаємо великі перспективи у використанні рослинних відходів як сировини для виробництва біогазу. Проблема ефективної переробки і утилізації відходів є однією з найгостріших у світі. Увага до питань раціонального поводження з відходами в Україні з боку як органів влади, так і наукових кіл в останні роки значно посилилась. Вирішення проблеми можливе завдяки впровадженню ефективних заходів швидкої, безпечної переробки відходів і отриманню позитивного економічного й екологічного ефекту від утилізації та багаторазового використання сировини. Швидкість накопичення відходів, що продукуються в Україні збільшується з кожним роком. У свою чергу біомаса дозволяє отримати сьому частину світового об'єму палива, а по кількості отриманої енергії займає поряд із природним газом третє місце. Водночас біогаз органічної біомаси, не залеж-

но від походження, становить істотну конкуренцію традиційному паливу за рахунок низької вартості біомаси. Наша країна має великий сільськогосподарський потенціал для виробництва альтернативних джерел енергії. З огляду на це, в наш час питання виробництва й споживання біогазу є надзвичайно актуальним, адже енергетична безпека нашої держави практично повністю залежить від імпорту традиційних джерел енергії.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

На думку багатьох вчених-економістів, українська біогазова галузь має великий потенціал для ефективного розвитку. Вивченню проблеми актуальності виробництва біогазу та тенденцій розвитку біоенергетики загалом присвячена низка робіт вітчизняних вчених, зокрема, Калетнік Г.М., Грабовський М.Б., Панцирева Г.В., Ресульєва Н.Ш., Шкарівська Л.І., Давидюк Г.В. та інші.

У сучасних умовах більшість вітчизняних науковців віддає перевагу вивченню можливих обсягів та різноманіття відходів рослинництва на виробництво біогазу. Однак все ж таки недостатньо уваги приділено дослідженню питань, пов'язаних з розрахунком оптимальної частки відходів рослинництва, яку доцільно використовувати для виробництва енергії і яку необхідно залишати для інших потреб сільського господарства враховуючи дані про вихід енергії.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою дослідження є обґрунтування теоретичних аспектів виробництва біогазу з культур та відходів рослинництва на основі даних про вихід енергії. Це передбачає аналіз енергетичного потенціалу культур та відходів рослинництва, овочевих культур та їх відходів, а також відходів харчової промис-

Таблиця 1. Енергетичний потенціал культур та відходів рослинництва на виробництво біогазу

№	Культура	Вихід біогазу з 1 т, куб. м	Вихід електроенергії, кВт·год	Вихід теплової енергії, кВт·год
1	Суданська трава силосована	9	8	11
2	Люцерна (2-й укіс)	141	12	16
3	Конюшина силосована (1 укіс, початок цвітіння)	185	16	21
4	Кукурудза: стебла, качани (суміш), 2% сирової клітковини	451	38	49
5	Жито зелене, кінець цвітіння	150	13	16
6	Кукурудзяний силос	185	15	20
7	Сінаж	208	18	23
8	Просо воскова зрілість	163	14	18
9	Фуражна суміш силосована (горох, овес, ячмінь, стадія цвітіння)	168	14	19
10	Олійний ріпак силосований	75	7	9
11	Листя цукрового буряку силосоване	88	8	10
12	Зернові засилосовані (ціла рослина)	214	18	23
13	Пшениця силосована (ціла рослина)	188	16	20

Джерело: сформовано авторами за даними [4].

ловості рослинного походження на виробництво біогазу.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

В альтернативній енергетиці особливе місце займає переробка біомаси метановим бродінням з отриманням біогазу, який містить близько 70% метану [8].

Водночас розвиток людства можливий тільки за умови залучення нових видів енергозберігаючих біотехнологій і сировини, зокрема, відновлюваних джерел енергії, що можуть використовуватись більш ніж у десяти галузях економіки. Досліджено, що найбільш ефективним і універсальним енергоносієм з усіх біологічних видів палива є біогаз, який отримують з відтворюваної сировини і органічних відходів. Біогаз — це горюча газова суміш, яку отримують у процесі природного розкладання шляхом метанового бродіння біосировини. Враховуючи те, що стрімко зростає кількість органічних відходів, виробництво біогазу вирішує проблему утилізації відходів, рослинництва в тому числі, тим самим запобігаючи викидам метану в навколишнє середовище, дозволяє зменшити використання хімічних добрив і запобігає забрудненню ґрунтових вод [3].

Виробництво біогазу має значний потенціал у виробництві тепла та електроенергії завдяки наявним залишкам рослинництва у сільському господарстві, сприятливих кліматичних умов, наявністю сільськогосподарських угідь [5, с. 5].

У свою чергу підвищення ефективності біогазової галузі, як основної форми господарювання в сучасних умовах трансформації економіки, пов'язане з удосконаленням і активізацією інноваційно-технічного, організаційного та фінансового механізму. Завдання підвищення ефективності потенціалу полягає, насамперед, у вдосконаленні системи державного регулювання та використанні і впровадженні новітніх технологій, які виведуть біогазові галузь на новий етап ефективного розвитку. Для системного підходу характерна комплексна оцінка впливу різнопланових чинників та цільовий підхід до їхнього вивчення [5, с. 61].

Варто зазначити, що енергозабезпечення населення і глобальна екологічна криза змушує країни світу впроваджувати і застосовувати нові альтернативні засоби виробітку енергії. Постає необхідність пошуку інноваційних джерел енергії, які не завдають шкоди довкіллю і мають значний економічний ефект. Виробництво біогазу є привабливою альтернативою з точки зору виробітку енергії. Враховуючи майже невичерпні сировинні ресурси все більше уваги держав привертають методи видобування і переробки біогазу. До того ж, цей вид палива є багатофункціональним і може застосовуватися у різних сферах.

З кожним роком у світі зростає попит на альтернативні джерела енергії. На особливу увагу заслуговують технології отримання біогазу [10, с. 75]. Завдяки сприятливим природним умовам та високій родючості ґрунтів Україна

має великий потенціал біомаси, доступної для енергетичного використання. Найбільша кількість сільськогосподарської біомаси утворюється в областях розташованих у центральних, південно-східних та південних областях країни, тобто в місцях найбільш сприятливих для вирощування сільськогосподарських культур. У цих областях щільність розподілу ресурсів біомаси найбільша, тому вони мають найвищий рівень економічної доцільності переробки відходів первинної обробки сільськогосподарських культур [7, с. 180]. Водночас головними факторами які впливають на обсяги щорічно утворюваних відходів рослинництва, є посівні площі, валові збори та врожайність сільськогосподарських культур.

На сьогодні у 65 країнах світу функціонують понад 30 млн установок з виробництва біогазу, у т.ч. у країнах Європи — понад 12 тис. У США працюють більше 10 великих біогазових заводів, у Данії — 18, які переробляють 1,2 млн біомаси. Німеччина є лідером щодо кількості функціонуючих біогазових установок — понад 5 тис. У країнах Західної Європи завдяки таким альтернативним теплоносіям покривається близько 20% загальних потреб палива в промисловості. В Україні здійснюються лише перші кроки у цьому напрямі, хоча масштаби накопичення відходів дають змогу вважати їх потужним джерелом альтернативного палива. Водночас Україна як учасник Енергетичного співтовариства відповідно до виконання Договору про асоціацію з Європейським Союзом за останні роки упровадила низку ініціатив, що сприятиме подальшому розвитку використання відновлюваних джерел енергії, виробництва біогазу зокрема [10, с. 75].

Використання біогазових установок в Україні є перспективним для розв'язання проблем утилізації відходів, у тому числі рослинництва, поліпшення екологічної ситуації, підвищення родючості ґрунтів, зменшення енергозалежності та розвитку економіки на місцях.

У таблиці 1 наведено дані щодо енергетичного потенціалу культур та відходів рослинництва на виробництво біогазу (табл. 1).

Наприклад, за кордоном вже чимало фермерів для одержання біогазу на виробництво електричної і теплової енергії займають окремі поля кукурудзою, силосують її і протягом року ефективно використовують у біогазових генераторах. Таку перспективу не можна виключати і в Україні, особливо у віддалених домогосподарствах, до яких дорого обходиться постачання природного газу та електроенергії.

Посівні площі зернової кукурудзи в Україні у 2019 році становили понад 5 млн га. Задля сушіння зерна кукурудзи використовують здебільшого природний газ. Однак у зв'язку з високою вартістю виробництва рентабельність вирощування цієї культури суттєво знижується. Також на ефективність вирощування кукурудзи значною мірою впливають погодні умови. Тому доцільно частину площ посівів зернової кукурудзи (у межах 2 млн га) замінити на вирощування силосної кукурудзи, яка в подальшому буде використовуватись задля виробництва біогазу. Це дозволить щорічно отримати близько 35,2 млрд. м³ біогазу або 17,0 млрд. м³ біометану.

Вирощування силосної кукурудзи як сировини для виробництва біогазу є більш економічно вигідним ніж вирощування кукурудзи на зерно. Так, за сьогоднішньої ціни на зерно кукурудзи 2,4 тис. грн/т та потенційної врожайності зерна 8 т/га, виручка від реалізації становитиме 19,2 тис. грн. Вихід біогазу з 1 га силосної кукурудзи за врожайності 80 т/га становитиме близько 16 тис. м³/га або 8,5 тис. м/га біометану. За теперішніх цін на природний газ 6,4 грн/м³ виручка від реалізації становитиме 54,4 тис. грн/га, тобто у 2,8 рази більшою. Водночас фінансові затрати на вирощування силосної та зернової кукурудзи є приблизно однаковими.

Економічна привабливість використання кукурудзи на енергетичні цілі може загрожувати зменшенню продуктів харчування та кормів. На основі цього ЄС прийняв новий Закон про поновлювані джерела енергії (EEG 2012), відповідно до якого масова частка кукурудзи у живильному субстраті для біогазових установок має становити не більше 60 %. Тому сьогодні країни ЄС розглядають цукрові буряки, як альтернативу кукурудзі з точки зору енергетичної сировини на виробництво біопалива.

Для України цукрові буряки є традиційною і найбільш ефективною культурою. З одного гектара цукрових буряків (за урожайності 70 т/га) можна отримати до 11 тис. м³/га біогазу з вмістом метану 60%. За однакових затрат на вирощування виручка від реалізації цукрових буряків за ціни 410 грн/т становитиме 28,7 тис. грн/га, а за умови виробництва біометану — 38,4 тис. грн/га.

Економічно доцільним є використання як сировини для виробництва біогазу цукрового сорго, яке можна вирощувати у південних посушливих регіонах України. З одного гектара

Таблиця 2. Енергетичний потенціал овочевих культур та їх відходів на виробництво біогазу

	Вид відходів / овочевих культур	Вихід біогазу з 1 т, куб. м	Вихід електроенергії, кВт·год	Вихід тепловій енергії, кВт·год
1	Відходи овочів	57	5	7
2	Овочі:			
2.1	цибуля	80	8	11
2.2	морква	73	6	8
2.3	цвітна капуста	59	5	7
2.4	свіжий гарбуз	51	5	6

Джерело: сформовано авторами за даними [4].

Таблиця 3. Енергетичний потенціал відходів харчової промисловості рослинного походження на виробництво біогазу

№	Вид відходів	Вихід біогазу з 1 т, куб. м	Вихід електроенергії, кВт·год	Вихід тепловій енергії, кВт·год
1	Відходи очистки сої	517	43	56
2	Картопляна барда	35	3	4
3	Вівсяні відходи	620	53	68
4	Пивна дробина	122	12	15
5	Яблучна серцевина	112	9	12
6	Сосве борошно	552	54	70
7	Ріпакове борошно	496	47	61
8	Різні харчові відходи	120	11	15

Джерело: сформовано авторами за даними [4].

посівів цукрового сорго можна зібрати до 100 т/га цукромісткої біомаси з цукристістю соку до 18%, що забезпечує потенційний вихід біогазу близько 17,6 тис.м³/га. Орієнтовна площа посівів цієї культури в Україні може скласти близько 500 тис. га, що забезпечить близько 4,4 млрд м³ біометану [1].

Крім цього, є велика група потенційної сировини для виробництва біогазу, яка складається з свіжої трави, листя буряку, силосу трави, кукурудзи і зернових рослин, вихід метану з котрих складає від 270 до 330 л/кг. Також можна використовувати олійний ріпак силосований, який досить активно вирощується в Україні [9]. Найменший вихід газу нижче 200 л/кг органічного субстрату має солома. Енергетичні рослини мають невеликі відхилення виходу газу, який обраховується в межах 300 л метану на кг органічного субстрату з коливанням $\pm 30\%$.

Суттєво велику різницю проявляють енергетичні рослини при розрахунку виходу з гектару. Якщо вихід маси помножити на специфічний вихід метану, то виходить продуктивність метану з одиниці площі для конкретної культури. Найбільший вихід метану з сухої маси дає буряк і врожайні силосні сорти кукурудзи — 6000 м³ метану/га. Міскантус, як багатолітня культура, хоч і дає хороший врожай біомаси від 200 ц/га, але низький вихід метану знижує про-

дуктивність площ до рівня трави і силосу — 4000 м³ метану/га.

Зерно і бульби хоч і мають високий особовий вихід газу, та при перенесенні цих цифр на продуктивність полів він буде складати 3000 м³ метану/га. Проміжні культури мають найменшу продуктивність з площ, нижче 2000 м³ метану/га — це пов'язано з коротким вегетаційним періодом [11].

Енергетичні культури, що використовуються для виробництва біогазу, повинні мати просту технологію вирощування, а також забезпечувати високий вихід сухої речовини та метану з одиниці площі.

Зокрема для виробників біогазу вирішальне значення має, який вид рослин та сорт або гібрид, що забезпечує найвищий вихід метану з 1 гектару площі, оскільки це має вирішальний вплив на економічні показники роботи біогазової установки. Варто зазначити, що як елементи технології вирощування густота стояння рослин і ширина міжрядь можуть сприяти збільшенню виробництва біомаси енергетичних культур [2, с. 16].

Величина енергетичного потенціалу біомаси в Україні коливається по роках і залежить не тільки від урожайності основних сільськогосподарських культур, а й від технології збору відповідних відходів. Крім того, одним з факторів, що впливає на застосування рослинних відходів для отримання біопалива є сезонність їх утворення. Для забезпечення рівномірного використання їх протягом усього року необхідно дотримуватися спеціальних умов зберігання, що тягне за собою певні витрати [7, с. 184].

Мають значний енергетичний потенціал і овочеві культури та їх відходи на виробництво біогазу (табл. 2).

Проте ці види сировини використовуються як правило у вигляді доповнення до основної сировини у біогазовій установці.

Вирощування та використання енергетичних сільськогосподарських культур, так чи інакше, зіштовхується з дилемою споживання,

неоднозначно сприймається населенням, оскільки конкурує з харчовими культурами. Водночас харчові відходи також заслуговують на увагу, оскільки є енергетичними ресурсами, що сприяють зниженню вартості утилізації, а також захисту навколишнього середовища. Харчові відходи утворюються постійно, їх не потрібно спеціально культивувати і можна ефективно використовувати, оскільки вони є високоенергетичною сировиною для виробництва енергії.

Енергетичний потенціал деяких видів відходів харчової промисловості рослинного походження на виробництво біогазу відображено у таблиці 3.

Біогазова станція для переробки харчових відходів є найбільш доцільним, доступним і ефективним способом їх утилізації. І в порівнянні, наприклад, з технологією спалювання, набагато доступнішою. Проте при повноцінній доцільності реалізації, технічні вимоги до ферментації харчових відходів досить високі. Передусім підвищені вимоги стосуються пластичної упаковки, скла, кісток та інших непридатних для збродування матеріалів, які йдуть з харчовими відходами. При ферментації ці речовини є проблематичними, тільки, якщо потрапляють у великих обсягах, оскільки заважають процесу розщеплення органічних речовин. Тому кожна біогазова станція, що працює на харчових відходах, передбачає наявність лінії сортування.

Проведені дослідження показали, що найбільш поширеними сільськогосподарськими культурами, які використовуються для виробництва біогазу є цукрове сорго, кукурудза на силос та цукрові та кормові буряки. Тому для країн, які вважають за доцільне отримання достатньої кількості біогазу необхідно розширити посівні площі досліджуваних культур. Варто зазначити, що перевага виробництва біогазу з сільськогосподарських відходів полягає в тому, що вони є доступним засобом отримання енергії. Водночас відходи процесу виробництва біогазу служать високоякісним добривом, а сам процес сприяє підтримці чистоти в довкіллі [6, с. 280].

ВИСНОВКИ

Проведені дослідження показали, що використання біогазу в Україні є досить перспективною справою, адже біогаз являє собою один із особливих видів альтернативних джерел енергії. Зокрема особливість виробництва та споживання біогазу полягає в зменшенні енергозалежності від європейських газових

ринків, низькій собівартості сировини для виробництва його виробництва, створенні нових робочих місць, розвитку економіки на місцях, поліпшенню екології та підвищенню родючості ґрунтів, вирішенні проблем утилізації відходів рослинництва та покращенні стану навколишнього середовища загалом. Таким чином, впровадження біогазових установок, що працюють на відходах рослинництва, є актуальним і економічно доцільним, про що свідчать результати дослідження на основі даних про вихід енергії.

Виробництво біогазу з відходів рослинного походження є ефективною та інвестиційно привабливою технологією, що зумовлюється наявністю значного сировинного потенціалу в нашій країні, сприятливими природно-кліматичними умовами та низьким рівнем собівартості даного виду енергії. Проте Україна перебуває на початковому етапі запровадження відновлюваних джерел енергії, недостатньо вивченими є науково-технічні та економічні проблеми виробництва і використання біогазу, що спонукає до продовження досліджень у цьому напрямі.

Література:

1. Біогаз може стати для України історією успіху, в якій будуть лише переможці, — науковці НААН про економічні, екологічні та соціальні основи виробництва і використання біопалива в Україні. URL: http://naas.gov.ua/newsall/newsnaan/6287/?PAGEN_2=3 (дата звернення: 10.11.2020 р.)
2. Грабовський М.Б. Продуктивність кукурудзи на силос та вихід біогазу залежно від густоти стояння рослин. Наукові горизонти. 2019. № 7 (80). С. 15—21.
3. Калетнік Г.М., Здирко Н.Г., Фабіянська В.Ю. Біогаз в домогосподарствах — запорука енергонезалежності сільських територій України. Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики. 2018. № 8. С. 7—22.
4. Офіційний вебсайт компанії Бітеко біогаз. URL: <https://biteco-energy.com/ua/info/about/> (дата звернення 12.10.2020).
5. Паламаренко Я.В. Сучасний стан та перспективи розвитку біогазової галузі України. Інвестиції: практика та досвід. 2019. № 21. С. 54—62. DOI: 10.32702/2306-6814.2019.21.54
6. Панцирева Г.В. Технологічні аспекти виробництва біогазу з органічної сировини. Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства ім. П. Василенка. 2019. № 199. С. 276—290.

7. Ресульєва Н.Ш. Перспективи використання відходів рослинництва для вироблення біоенергії в Україні. ЕКОНОМІКА: реалії часу. 2015. № 4 (20). С. 179—185.

8. Токарчук Д. М. Інвестиційне забезпечення виробництва біогазу сільськогосподарськими підприємствами України. Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики. 2016. № 12. С. 26—35.

9. Токарчук Д.М. Сучасний стан, ефективність та перспективи виробництва ріпаку в ЄС та в Україні. Агросвіт. № 13. 2015. С. 19—23.

10. Шкарівська Л.І., Давидюк Г.В., Клименко І.І., Довбаш Н.І. Використання відходів біогазових установок для удобрення сільськогосподарських культур. Агроекологічний журнал. 2020. № 1. С. 75—82.

11. Які рослини найкраще використовувати для виробництва біогазу. URL: <https://ecotown.com.ua/news/YAki-roslyny-naykrashche-vykorystovuvaty-dlya-vyrobnystva-biohazu/> (дата звернення: 09.11.2020 р.).

12. Berezyuk S., Tokarchuk D., Pryshliak N. Economic and Environmental Benefits of Using Waste Potential as a Valuable Secondary and Energy Resource. Journal of Environmental Management and Tourism. 2019. Vol. X, Issue 1 (33). P. 149—160.

13. Kaletnik G.M., Pryshliak N.V. Management mechanisms and development strategies of economic entities in conditions of institutional transformations of the global environment: col. monog./edited by M. Bezpartochnyi, in 2 Vol. /ISMA University. Riga: Landmark SIA, 2019. P. 96—104.

14. Pryshliak N. Biogas production in individual biogas digesters: experience of India and prospects for Ukraine. Agricultural and Resource Economics: International Scientific E-Journal. 2019. T. 5. № 1. С. 122—136.

References:

1. NAAS (2020), "Biogas can become a success story for Ukraine, in which there will be only winners — NAAS scientists on the economic, environmental and social foundations of production and use of biofuels in Ukraine", available at: http://naas.gov.ua/newssall/newsnaan/6287/?PAGEN_2=3 (Accessed 10 Nov 2020).

2. Grabowski, M.B. (2019), "Productivity of corn for silage and biogas yield depending on the density of standing plants", Scientific Horizons, vol. (7), pp. 15—21.

3. Kaletnik, G.M. Zdyrko, N.G. and Fabianskaya, V. Yu. (2018), "Biogas in households is a guarantee of energy independence of rural areas of Ukraine", Economy. Finances. Management:

current issues of science and practice, vol. (8), pp. 7—22.

4. The official website of Biteko Biogas (2020), available at: <https://biteco-energy.com/ua/info/about/> (Accessed 12 October 2020).

5. Palamarenko, Y. (2019), "The current situation and prospects of development of the biogas industry of Ukraine", Investytsiyi: praktyka ta dosvid, vol. 21, pp. 54—62. DOI: 10.32702/2306-6814.2019.21.54

6. Pantisireva, G.V. (2019), "Technological aspects of biogas production from organic raw materials", Bulletin of Kharkiv National Technical University of Agriculture. P. Vasilenko, vol. 199, pp. 276—290.

7. Resuleva, N. Sh. (2015), "Prospects for the use of crop waste for bioenergy production in Ukraine", Economics: the realities of time, vol.4 (20), pp. 179—185.

8. Tokarchuk, D. M. (2016), "Investment support for biogas production by agricultural enterprises of Ukraine", Economy. Finances. Management: current issues of science and practice, vol. (12), pp. 26—35.

9. Tokarchuk, D. M. (2015), "The modern state, efficiency and prospects of rape production in the european union and in Ukraine", Ahrosvit, vol. (13), pp. 19—23.

10. Shkarivska, L.I. Davydyuk, G.V. Klimenko, I.I. and Dovbash, N.I. (2020), "Use of waste biogas plants for fertilization of crops", Agroecological Journal, vol. (1), pp. 75—82.

11. ecotown (2015), "Which plants are best used for biogas production", available at: <https://ecotown.com.ua/news/YAki-roslyny-naykrashche-vykorystovuvaty-dlya-vyrobnystva-biohazu/> (Accessed 10 Nov 2020).

12. Berezyuk, S. Tokarchuk, D. and Pryshliak N. (2019), "Economic and Environmental Benefits of Using Waste Potential as a Valuable Secondary and Energy Resource", Journal of Environmental Management and Tourism, Vol. X, no. 1 (33), pp. 149—160.

13. Kaletnik, G. and Pryshliak, N. (2019), "Bio-energy potential development of the agrarian sector as a component of sustainable development of Ukraine", Management mechanisms and development strategies of economic entities in conditions of institutional transformations of the global environment: collective monograph, vol. 2, ISMA University, "Landmark" SIA, Riga, Latvia, pp. 96—104.

14. Pryshliak, N. (2019), "Biogas production in individual biogas digesters: experience of India and prospects for Ukraine", Agricultural and Resource Economics: International Scientific E-Journal, Vol. 5, no. 1, pp. 122—136.

Стаття надійшла до редакції 12.11.2020 р.

УДК 338.48-44(1-22)(477)

В. О. Бойко,

к. е. н., доцент кафедри готельно-ресторанного та туристичного бізнесу й іноземних мов,
Херсонський державний аграрно-економічний університет, м. Херсон, Україна
ORCID ID: 0000-0002-8032-5731

DOI: 10.32702/2306-6792.2020.22.58

СІЛЬСЬКИЙ ЗЕЛЕНИЙ ТУРИЗМ В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

V. Boiko,

PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Tourism, Hotel
and Restaurant Business and Foreign Languages, Kherson State Agrarian and Economic University, Kherson, Ukraine

RURAL GREEN TOURISM IN UKRAINE: PROBLEMS AND PROSPECTS

Забезпечення відповідного функціонування туристичної галузі розглядається як одне з пріоритетних державних завдань як важливий структурний елемент стратегії розвитку задля забезпечення якісних туристичних послуг, покращення іміджу країни на міжнародній арені та зростання дохідної частини бюджету. Розробка державної туристичної стратегії в Україні повинна передбачати той факт, що всі проблеми, пов'язані з правовим регулюванням (формування законодавства у туристичній індустрії, розробка правових та організаційних заходів для забезпечення якісних туристичних послуг), повинні вирішуватися цілісно. Важливість розвитку сільського зеленого туризму відповідає, послідовна розробка державної стратегії розвитку туристичної індустрії, сконцентрована на отримання якісно нового результату в даній галузі, який відповідав би стану та тенденціям міжнародного ринку туристичних послуг та загальноприйнятним міжнародним та європейським стандартам у цій сфері. Перспективний розвиток сільського зеленого туризму повинен реалізовуватися поетапно на основі використання організаційних, правових та економічних принципів. На першому етапі реалізації державної стратегії розвитку туристичної індустрії необхідно послідовно визначити нагальні проблеми в системі функціонування та розвитку сільського зеленого туризму в цілому, а також проблем правового регулювання туристичної діяльності, на другому необхідно імплементувати вдосконалену нормативно-правову базу в дійсність, задля надання якісних послуг.

Ensuring the appropriate functioning of the tourism industry is considered as one of the government's priority tasks, as an important structural element of the development strategy in order to provide high-quality tourism services, improve the country's image in the international arena and increase income to the budget. The development of the national tourism strategy in Ukraine must imply the fact that all the problems related to legislative regulation (the formation of legislation in the tourism industry, the development of legislative and organizational measures to provide high-quality tourism services) must be solved in an integrated way.

The research purpose. To introduce a generalizing definition of the economic category "rural green tourism". To examine the current state and prospects of this type of leisure in tourism industry. To determine the main problems and outline the priority tasks for further development of rural tourism. The methodology of the research: methods of logical comparison, systematization and generalization, general and special research methods, analysis and synthesis in particular, systemic and structural analysis, statistical data analysis, graphical method, that made it possible to achieve the research aim.

The importance of the development of rural green tourism, appropriate, successive implementation of the government's development strategy of the tourism industry is focused on obtaining a qualitatively new result in this industry, that would correspond to the state and tendencies of the international market of tourism services and the generally accepted international and European standards in this area. The prospective development of rural green tourism must be implemented step by step on the basis of using organizational, legislative and economic principles. At the first stage of implementing the government's development strategy of the tourism industry it is necessary to determine the urgent problems in the system of the functioning and development of rural green tourism in general in succession, and also the problems of legislative regulation of tourism activities; at the second stage it is important to put the improved legislative and regulatory base into practice in order to provide high-quality services.

Ключові слова: туризм, туристична індустрія, туристична діяльність, сільський зелений туризм, турист, база розміщення.

Key words: tourism, tourism industry, tourism activity, rural green tourism, tourist, accommodation base.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

В умовах сьогодення, особливо під час пандемії COVID-19, збільшується психологічна напруга серед населення, яке все більше потре-

бує морального відпочинку від ситуації, що склалася не тільки в Україні, але й у світі. Оскільки виїзний туризм для багатьох людей поки залишається неактуальним, з питань власної без-

пеки за здоров'я, все більшої актуальності набирає відпочинок на теренах своєї країни. Вирішенню цього питання може сприяти розвиток сільського зеленого туризму. Що матиме також позитивний вплив на економіку країни, оскільки такий вид туризму в світі приносить від 7 до 20 % прибутку в туристичну індустрію.

У багатьох селах наразі спостерігається зменшення чисельності населення, не говорячи про відтік кваліфікованих кадрів, що є основою ефективного розвитку сільського зеленого туризму. Водночас можна не тільки частково вирішувати проблеми безробіття, але й підвищувати матеріальний добробут населення. Розвиток сільського зеленого туризму, також сприятиме покращенню екологічної ситуації в регіонах, шляхом поширення екологічної освіти серед громадян, що матиме позитивний вплив на стан навколишнього середовища.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Тематику туристичної галузі та проблематику й перспективи розвитку сільського зеленого туризму в Україні досліджує значна кількість науковців. Зокрема, такі автори, як Ю.В. Алексєєва [1], В.І. Биркович [2], В.О. Бойко [3; 20; 22], Ю. Бондар [4], В.Г. Грановська [21; 23; 24], О.Ю. Дмитрук [6], О.М. Євдокімова [17], В.В. Іванишин [7], Ю.Є. Кирилов [21; 23], Р.Б. Кожухівська [8], В.М. Крикунова [23], В. Куценко [9], В.К. Лабарткава [19], Н. Легінкова [4], С.А. Мазур [10], А.П. Печенюк [7], А.М. Прилуцький [10], О.М. Сердюкова [15], О. Стецюк [16], А.Ю. Стренковська [17], А. Теодорович [18], В.В. Худоба [19] у своїх працях приділяють увагу аналізу деяких етапів становлення та розвитку сільського зеленого туризму на теренах України в рамках глобалізаційних туристичних процесів та викликів, які вплинули на розвиток та становлення рекреаційно-туристичної індустрії. Нині питання розвитку сільського зеленого туризму залишаються недостатньо вивченими, а аналіз наукових досягнень дослідників дає підстави стверджувати про існування різних підходів у вивченні цього питання.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є узагальнення визначення економічної категорії "сільський зелений туризм". Дослідити стан і перспективи розвитку такого виду відпочинку в туристичній індустрії. Визначити головні проблеми і сформулювати пріоритетні завдання для подальшого розвитку сільського туризму.

ВИКЛАД ОСНОВНИХ РЕЗУЛЬТАТІВ ДОСЛІДЖЕННЯ

У національній та міжнародній практиці досить часто зустрічається термін "сільський зелений туризм", який набув особливого поширення на теренах Франції та Швейцарії у ХХ ст. і з того часу став найбільш вживаним. Нині у науковій літературі існує чимало визначень сільського зеленого туризму [15, с. 88]. Серед них найбільш вживаними, на нашу думку, є:

1) різновид туристичної діяльності, котрий має причетність до навколишнього довкілля та етичного розмаїття відповідної території чи імплементує навички результативного зеленого менеджменту природного середовища [15, с. 87];

2) комплексна багатоаспектна праця, де цей вид діяльності охоплює такі види подорожей: оздоровчі, спортивні, полювання, рибальство, пішохідні прогулянки, гірські походи, альпінізм, кінні прогулянки, включаючи спеціалізовані туристичні категорії [16, с. 7];

3) форма туристичної діяльності, котра включає відпочинок у межах сільської місцевості, включно у селища та малих містах, що передбачає проживання у приватних садибах [15, с. 87];

4) категорія енергійного відпочинку з екологічно багатозначним наповненням та специфічним інтегруючим вектором рекреаційної діяльності людей, котрі формують свої відносини з навколишнім середовищем та іншими індивідами на базі спільних інтересів, взаєморозуміння та поваги [6, с. 38].

Узагальнивши ці трактування, можна сформулювати поняття: "сільський зелений туризм" — вид відпочинкового туризму у сільській місцевості з відносно незайманою природою, де туристи ведуть спосіб життя притаманний відповідній місцині з урахуванням звичаїв, етнічних та колоритних особливостей, виконують традиційну просту сільську працю задля одержання естетичного задоволення та з метою культурного розвитку і оздоровлення.

Ресурсною базою сільського зеленого туризму є рекреаційно-туристичні ресурси природно-заповідного фонду (далі — ПЗФ). Згідно з чинним законодавством [14], Природно-заповідний фонд України — це ділянки суші та водного простору, природні комплекси, які мають унікальну природоохоронну, наукову, естетичну, рекреаційну та іншу цінність.

До природно-заповідного фонду України належать території сформовані природою, а також штучно створені об'єкти, по категоріям яких нараховується в країні 11 — загальнодержавного та місцевого значення (рис. 1) [13].

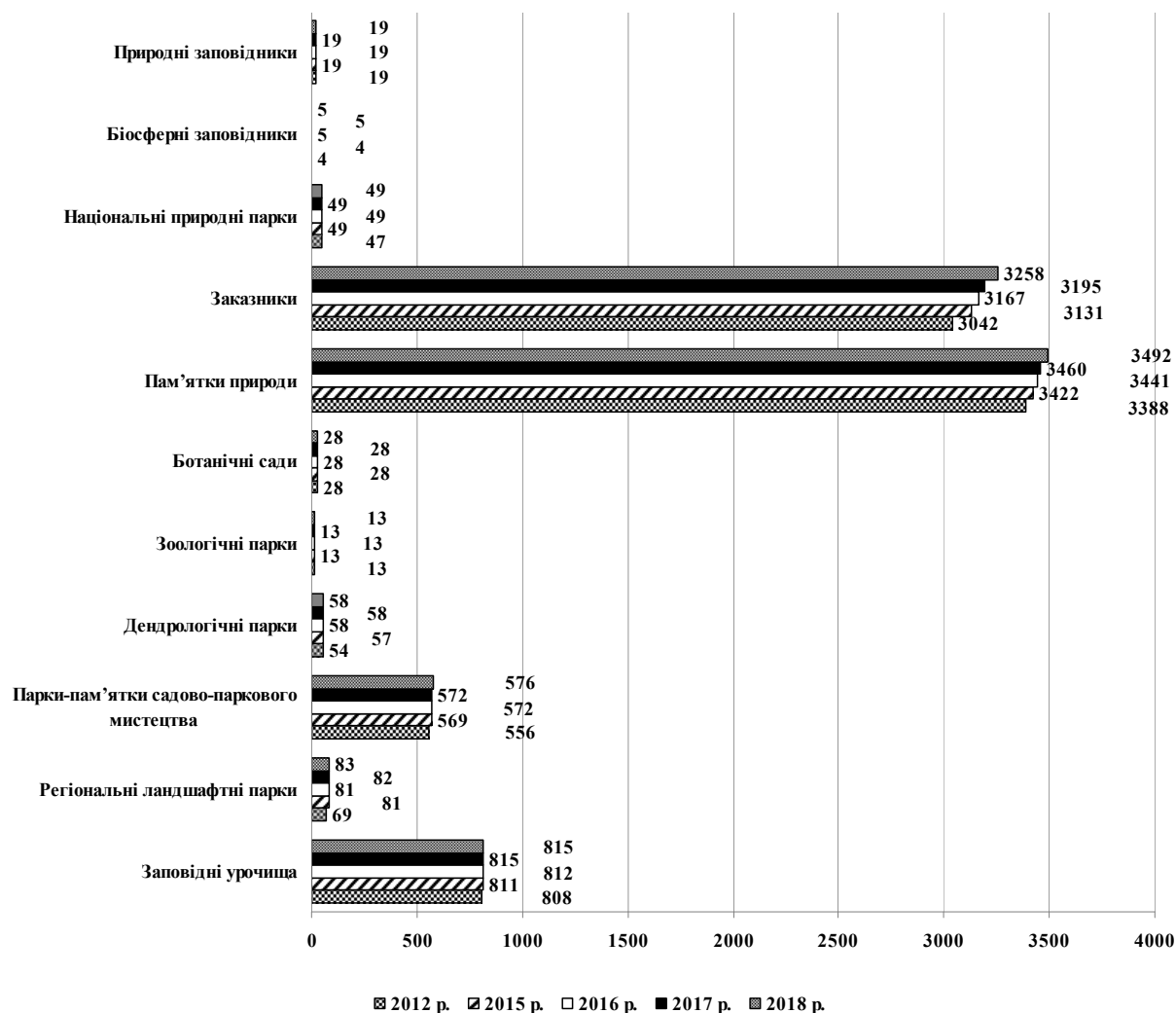

Рис. 1. Об'єкти природно-заповідного фонду України

Джерело: складено автором на основі джерела: [13].

Станом на 2019 р. ПЗФ України налічує 8396 території та об'єктів, загальна площа яких 4,318 млн га в межах території, де фактична площа на суші становить 3,991 млн га, інша частина 0,327 млн га в межах акваторії Чорного моря [13].

Кожного року поточна кількість об'єктів ПЗФ видозмінюється, у 2018 р. порівняно з попереднім 2017 р. ця кількість зросла на 100 об'єктів. Ресурсна база об'єктів ПЗФ достатньо велика як на місцевому рівні, так і на загальнонаціональному, що надає усі можливості для розвитку екологічного туризму в усіх регіонах України. Стренковська А. Ю. та Євдокімова О. М. виділили ТОП областей країни за кількістю природно-заповідних територій, до яких відносяться Чернігівська область, що налічує 665 одиниць, Тернопільська обл. — 639 од., Черкаська обл. — 540 од., Хмельницька обл. — 522 од. та Закарпатська обл. — 468 од. та інші (рис. 2) [17, с. 43].

Стосовно ресурсного забезпечення країни, Теодорович Л. виокремила найголовніші регіони становлення та розвитку сільського зеленого туризму, як-от: Полтавська, Закарпатська, Одеська, Черкаська, Запорізька, Тернопільська, Миколаївська, Херсонська області та регіон Полісся. Для інших областей країни Львівської, Харківської, Сумської, Івано-Франківської, Вінницької, Хмельницької та Чернівецької, даний вид туристичної діяльності являється перспективним вектором розвитку, проте недостатньо розвинений [18, с. 327].

На території країни у кожній області розташовано різноманітні бази та об'єкти розміщення, відповідно до статистичних даних у 2018 р. колективних засобів розміщення налічувалося 4115 одиниць, з яких: 2474 одиниці — готелі та аналогічні засоби розміщення, а кількість спеціалізованих засобів розміщення складало 1641 одиниці [12]. В основному проживання еко-туристів відбувається в еко-готелях, які на сьо-

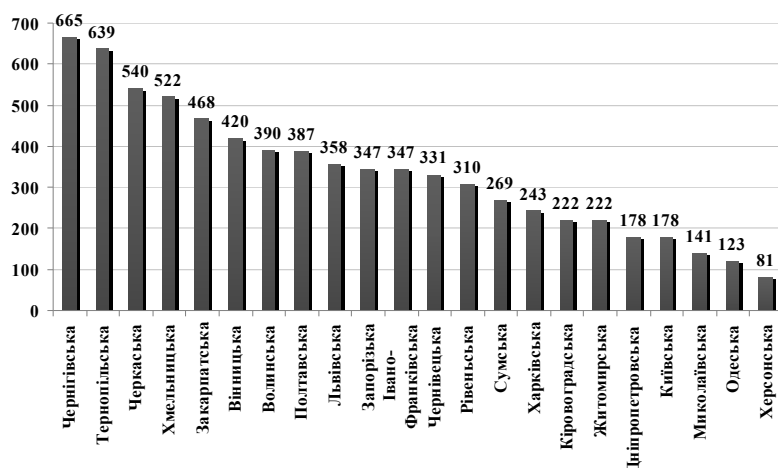

Рис. 2. Кількість природно-заповідних територій в кожній області України, станом на 2018 р., од.

Джерело: сформовано автором на основі джерела: [17, с. 43].

Таблиця 1. Готелі, які пройшли екологічну сертифікацію "GreenKey" у 2019 р.

Місцезнаходження	Чисельність еко-готелів	Найменування еко-готелів
Місто Київ	6	Radisson Blu Hotel Екодім «Maison Blanche B&B» Park Inn by Radisson Radisson Blu Hotel Inter Continental Hotel Hotel Galera
Київська область	2	Екодім «Maison Blanche» Екодім «Maison Blanche»
Івано-Франківська область	1	Radisson Blu Resort Bukovel

Джерело: складено автором на основі джерела: [11].

годні дуже популярні. Розбудова мережі еко-готелів сприяє залученню додаткових туристів і коштів до регіональних бюджетів [5]. Україна є учасником міжнародної сертифікаційної програми "GreenKey", згідно із проведенням рейтингом у 2019 р. обіймає 21 місце, поряд із Швейцарією та Іспанією, маючи лише 9 сертифікованих еко-готелів (табл. 1) [11].

Проведені дослідження на базі оприлюдненої статистичної інформації органами Державної служби статистики України щодо розвитку сільського зеленого туризму за 2017—2018 рр.

Таблиця 2. Динаміка розвитку сільського зеленого туризму в Україні

Рік	Чисельність садиб, од.	Площа садиб, м ²		Чисельність розміщених осіб	Середня місткість садиб, місць
		Всього	У тому числі житлова		
2017	285	65986,2	29887,7	49948	12,6
2018	233	71208,4	23556,7	39311	13,5
Відхилення 2018 до 2017 (+,-)	-52	5219,2	-6431	-10637	0,9

Джерело: складено автором на основі джерела: [12].

демонструють негативну тенденцію, де загальна кількість садиб у країні (фізичні особи-підприємці), які надавали туристичні послуги в 2018 р., зменшилася на 52 одиниці проти 285 в 2017 р. і становить 233 садиби (табл. 2). Загальна площа яких збільшилася на 5219,2 тис. м² і складає 71208,4 м², водночас у 2018 р. на 6431 м² житлова площа зменшилася до 23556,7 м². Стосовно чисельності розміщених осіб, то в 2018 р. вона зменшилася на 10637 осіб до 39311, проте за даних умов зросла середня місткість сільських садиб на 0,9 місця.

Стосовно урахування оцінки чисельності туристів, які скористалися у 2018 р. послугами сільського зеленого туризму в розрізі областей, серед лідерів знаходиться Івано-Франківська — 16903 особи, Львівська — 5227 осіб і Чернівецька — 5207 осіб [12].

Туризм є індустрією, яка сильно впливає на розвиток економіки, однак порівняно з іншими країнами світу український туризм розвивається недостатньо ефективно, де причини можуть бути різними: починаючи з політичної ситуації в країні і закінчуючи низькою якістю обслуговування споживачів у сфері туризму.

Головними проблемами цієї нестабільності розвитку сільського зеленого туризму, які сповільнюють та гальмують розвиток зазначеної індустрії в Україні є:

- відсутність державної стратегії та відповідної політики;
- відсутність відповідної нормативно-правової бази;
- незадовільний стан транспортної інфраструктури;
- недосконалий технічний стан інженерної та комунальної інфраструктури в регіонах;
- незадовільний рівень сервісу і низька якість обслуговування, в тому числі гостро стоїть питання підвищення якості підготовки професійних кадрів та вивчення іноземних мов, для успішної організації сфери туризму;

— абсентеїзм податкового та фінансового стимулювання державою експорту туристичних послуг та діяльності вітчизняних туроператорів;

— низький рівень створення та покращення туристичного іміджу України;

— просування національного туристичного продукту на міжнародному та внутрішньому ринках;

— відносно невеликий відсоток готелів та місць тимчасового проживання, що відповідає світовим стандартам;

— нестабільна політична ситуація [4, с. 344];

— відсутність загальних методів визначення рекреаційних навантажень та відсутність відповідного правового забезпечення рекреації у ПЗФ;

— недостатня чисельність деталізованої інформації стосовно місцевостей проведення сільських зелених турів та програм;

— відсутність відповідно сформованих маршрутів і програм для різноманітних категорій туристів;

— відсутність єдиних стандартів ціноутворення на послуги та пропозиції, які надаються туристам;

— відсутність якісної рекламно-інформаційної інформації;

— відсутність механізмів розділу частини фінансових надходжень від сільського зеленого туризму та скеровування цих коштів на потреби місцевих жителів;

— недооцінено необхідність залучення місцевого та сільського населення для розвитку даного виду туризму [18, с. 328];

— відсутність поняття "статистики сільського зеленого туризму" як окремої категорії дослідження, а діяльність пов'язана із цим сектором, розглядається в загальному сенсі [7, с. 734].

Як наслідок, відсутність ефективної системи управління сільським зеленим туризмом обмежує надходження грошових активів до бюджету країни, не сприяє збільшенню робочих місць для громадян країни, не прививає серед населення країни екологічної культури, не дає змоги раціонального використання туристичного потенціалу країни. Лише у випадку усвідомлення того, що сільський зелений туризм являється важливим структурним елементом сталого розвитку ПЗФ та сільських територій, можна вирішити проблеми та усунути перешкоди на шляху становлення та розвитку сільського зеленого туризму. Пріоритетними завданнями розвитку сільського зеленого туризму в країні є такі:

— підготовка кваліфікованих фахівців у даній галузі;

— розробка широкого асортименту нових продуктів екологічного туризму;

— використання гнучкої цінової політики;

— допомога держави в просуванні туристичних продуктів на світовий ринок;

— спільна робота регіональної влади і місцевого самоврядування в управлінні розвит-

ком зеленого туризму в регіональних об'єктах природно-заповідного фонду;

— залучення вітчизняних та іноземних інвестицій, мотивуючи їх участь, наприклад, спрощенням податкових обтяжень та всіляко сприяти бажанням ділових людей брати участь у розвитку регіону [23, с. 579].

Передусім Н.В. Трусова та ін. визначили, що для подальшого становлення та розвитку сільського зеленого туризму в Україні потрібно сформувати відповідну законодавчу нормативно-правову базу, яка б регулювала діяльність у даній сфері; здійснити категоризацію баз відпочинку; сформувати заходи, які б заохочували подорожуючих провести більше часу на природі [23].

Оскільки є два різновиди моделей розвитку сільського зеленого туризму — австралійська, де формування туристичної діяльності відбувається в діапазоні дикої природи та західноєвропейська — реалізація подорожей в межах природних територій де забезпечена надійна охорона. На нашу думку, пріоритетною моделлю становлення сільського зеленого туризму на внутрішньому ринку туристичних послуг України являється остання. Визначальними перспективами розвитку зазначеної галузі в Україні є такі:

1. Зростання туристичного потенціалу країни.

2. Узгоджена взаємодія державних та приватних структур.

3. Збільшення доступності туристичних послуг для всього населення, незалежно від віку, статті, доходу та ін.

4. Підвищення екологічної свідомості населення шляхом проведення еколого-просвітницької діяльності.

5. Сприяння формування відповідної сфери послуг в регіонах.

6. Створення нових туристичних еко-маршрутів.

7. Виробництво та поширення місцевої колоритної продукції.

8. Поновлення етнічних традицій та звичаїв населення країни.

9. Забезпечення розвитку малого та середнього бізнесу в сільській та приміській місцевостях.

10. Створення робочих місць для місцевого та сільського населення регіонів завдяки розвитку сільського зеленого туризму.

11. Асекурація раціонального застосування природно-рекреаційної та культурно-історичної ресурсної бази [21, с. 362].

Таким чином, можна стверджувати, що сільський зелений туризм в Україні є одним з найперспективніших туристичних напрямів. Його розвиток дає низку переваг, що насамперед орієнтовані на активізацію економічної діяльності в сільській місцевості, відновлення автентичності окремих поселень (їх культури, традицій, звичаїв), позитивно впливає на економічну ситуацію у регіонах, надає усі можливості для популяризації країни за кордоном, а головне — не потребує значних інвестицій.

ВИСНОВКИ

Аналізуючи поточний стан сільського зеленого туризму, було визначено головну його проблематику: відсутність "профільного закону", який регламентував би цей вид діяльності; низький рівень розвитку інфраструктури ринку послуг зеленого туризму та соціальної інфраструктури села; застарілість стереотипів мешканців сільських територій, що заважають активно розвивати новітні види туристичної індустрії; відсутність державних програм підтримки розвитку зеленого туризму та обмежений обсяг їх фінансового, консалтингового та інформаційно-маркетингового забезпечення; низький рівень інформатизації і популяризації зеленого туризму в регіонах України серед населення європейських країн; відсутність політичної стабільності та соціальна напруга у суспільстві, погіршення світового іміджу України.

На території України досить сприятливі умови та наявні ресурси для розвитку сільського зеленого туризму, але щоб він став пріоритетним напрямом національного туризму, необхідно розробити спеціальні державні, регіональні та місцеві програми, але їх ефективність буде низькою без зваженого ставлення кожного з нас до довкілля.

Сільський зелений туризм має незаперечний соціально-економічний зміст, який проявляється у такому: сприянні економічному розвитку регіонів через збільшення місцевих доходів, створення нових робочих місць, розвиток галузей, що орієнтовані на виробництво туристичного продукту; відновленні і зміцненні трудового потенціалу людини, що є головною умовою її продуктивної участі в економічному житті суспільства.

Для розвитку туризму в Україні необхідно створити наступні умови:

— прийняття законів, які б регулювали вплив на природне середовище;

— удосконалення правового забезпечення розвитку рекреаційних територій;

— проведення комплексного управління охорони природного середовища;

— забезпечення доступності інформації про пропозиції українського туризму для закордонного споживача;

— удосконалення маркетингової політики у сфері сільського зеленого туризму;

— створення позитивного туристичного іміджу України;

— забезпечення сталого розвитку туризму;

— створення пільгових умов діяльності для тих фізичних і юридичних осіб, які займаються сільським зеленим туризмом.

Отже, в Україні необхідно створити чіткий механізм статистичних спостережень у сфері сільського зеленого туризму та розробити методологічні основи достовірного аналізу туристичної галузі, що сприятиме перетворення її на соціально-орієнтовану, економічно-ефективну та екологічно-спрямовану.

Література:

1. Алексєєва Ю.В. Державне регулювання соціального туризму в Україні. Збірник наукових праць НАДУ. 2009. № 1. С. 182—191.

2. Биркович В.І. Сільський зелений туризм — пріоритет розвитку туристичної галузі України. Стратегічні пріоритети. 2008. № 1 (6). С. 138—143.

3. Бойко В.О., Ключник А.В., Півнюва А.В. Зміцнення конкурентоспроможності підприємств екологічного (зеленого) туризму. Вісник Херсонського Національного Технічного Університету. 2020. № 3. С. 213—222. <https://doi.org/10.35546/kntu2078-4481.2020.3.28>

4. Бондар Ю., Легінкова Н. Екотуризм як важлива складова стратегії сталого розвитку України. Матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції "Теоретичні і прикладні напрямки розвитку туризму та рекреації в регіонах України". Збірник наукових праць. Кропивницький. ЛА НАУ, 2019. С. 338—346.

5. Грановська В.Г., Бойко В.О. Функціонування екоготелів в Україні як чинник активізації підприємницької діяльності. Економіка АПК. 2020. № 3. С. 57—65.

6. Дмитрук О.Ю. Екологічний туризм: сучасні концепції менеджменту і маркетингу. Навчальний посібник. Київ: Альтерпрес, 2004. 192 с.

7. Іванишин В.В., Печенюк А.П. Особливості статистичних досліджень сільського зе-

леного туризму. Економіка і суспільство. 2017. Вип. 12. С. 730—735.

8. Кожухівська Р.Б. Туризм в Україні: стан, фактори та перспектива розвитку. Інноваційна економіка. 2012. Вип. 29. С. 43—49. Режим доступу: http://tourlib.net/statti_ukr/kozhuhivska.htm (дата звернення: 17.10.2020).

9. Куценко В. Стратегія формування високотехнологічного туристського комплексу України. Краєзнавство. Географія. Туризм. № 12 (593), березень, 2009. С. 6—7.

10. Мазур С.А., Прилуцький А.М. Сільський туризм як перспективний напрям розвитку внутрішнього туризму. Ефективна економіка. 2018. № 2. URL: http://www.economy.nauka.com.ua/pdf/2_2018/47.pdf (дата звернення: 17.10.2020).

11. Міжнародна програма "Зелений ключ". URL: <http://www.greenkey.global> (дата звернення: 18.10.2020).

12. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 18.10.2020).

13. Офіційний сайт Міністерства екології і природних ресурсів України. URL: <http://www.menr.gov.ua> (дата звернення: 18.10.2020).

14. Про природно-заповідний фонд України: Закон України від 16.05.1992 № 2456-XII / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-12> (дата звернення: 18.10.2020).

15. Сердюкова О.М. Сутність сільського зеленого туризму. Економіка та держава. 2014. № 3. С. 87—90. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecde_2014_3_22 (дата звернення: 17.10.2020).

16. Стецюк О. Суспільно-географічний аналіз розвитку сільського зеленого туризму в Івано-Франківській області. Вісник Львівського університету. Серія: Міжнародні відносини. 2012. Вип. 29 (1). С. 203—212. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/VLNU_Mv_2012_29\(1\)_26](http://nbuv.gov.ua/UJRN/VLNU_Mv_2012_29(1)_26) (дата звернення: 17.10.2020).

17. Стренковська А.Ю., Євдокімова О.М. Проблеми та перспективи розвитку зеленого туризму в Україні. Причорноморські економічні студії. 2019. Вип. 38 (2). С. 41—44. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/bses_2019_38\(2\)_10](http://nbuv.gov.ua/UJRN/bses_2019_38(2)_10) (дата звернення: 17.10.2020).

18. Теодорович Л. Екологічний туризм у НПП України: теоретичні та практичні аспекти. Вісник Львівського університету. Серія географічна. 2013. Вип. 41. С. 318—330.

19. Худоба В.В., Лабарткава В.К. Сутність та функції екотуризму. 2019. URL: <http://repository.ldufk.edu.ua/bitstream/34606048/23927/1/%D0%9B%D0%B5%D0%BA%D1%86%D1%96%D1%8F%201.pdf> (дата звернення: 18.10.2020).

20. Boiko V. O. Green tourism as a perspective direction for rural entrepreneurship development. Scientific approaches to modernizing the economic system: vector of development: collective monograph. LvivTorun: Liha-Pres, 2020. pp. 1—18.

21. Kyrylov Y.Y., Hranovska V.H., Kololchukova I.V., Sakun A.G., Nikitenko K.S., Katsemir Y.V. 2020. Regional Diversification of Rural Territories with Limited Spatial Location of Green Tourism Objects. Journal of Environmental Accounting and Management, 8 (4), 351—363. URL: DOI:10.5890/JEAM.2020.012.004 (дата звернення: 19.10.2020).

22. Romanenko Y.O., Boiko V.O., Shevchuk S.M., Barabanova V.V., & Karpinska N.V. Rural development by stimulating agro-tourism activities. International Journal of Management, 2020. № 11 (4), P. 605—613. doi:10.34218/IJM.11.4.2020.058

23. Trusova N.V., Kyrylov Y.Y., Hranovska V.Hr., Prystemskyi O.S., Krykunova V.M. & Sakun A.Zh. (2020). The imperatives of the development of the tourist services market in spatial polarization of the regional tourist system. GeoJournal of Tourism and Geosites. 29 (2), 565—582. URL: <https://doi.org/10.30892/gtg.29215-490> (дата звернення: 19.10.2020).

24. Hranovska V., Morozova L., Katsemir Y. and Nenko O., Methodology of Environmental Competence Formation in Tourism Business Management, International Journal of Management. 11 (6), 2020, pp. 801—811 (дата звернення: 19.10.2020).

References:

1. Alekseeva, Y.V. (2009), "State regulation of social tourism in Ukraine", Collection of scientific works of NAPA, vol. 1, pp. 182—191.

2. Byrkovich, V.I. (2008), "Rural green tourism — a priority for the development of the tourism industry of Ukraine", Strategic priorities, vol. 1, no. 6, pp. 138—143.

3. Boiko, V.O. Kliuchnyk, A.V. and Pivnova, L.V. (2020), "Strengthening the competitiveness of ecological (green) tourism enterprises", Visnyk Khersonskoho Natsionalnoho Tekhnichnoho Universytetu, vol. 3, pp. 213—222. <https://doi.org/10.35546/kntu2078-4481.2020.3.28>

4. Bondar, Y. and Leginkova, N. (2019), "Eco-tourism as an important component of the strategy of sustainable development of Ukraine", Materialy V Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii "Teoretychni i prykladni napriamky rozvytku turyzmu ta rekreatsii v rehionakh

Ukrainy", Zbirnyk naukovykh prats [Proceedings of the V International scientific-practical conference "Theoretical and applied directions of tourism and recreation in the regions of Ukraine". Collection of scientific works], LA NAU, Kropyvnytskyi, Ukraine, pp. 338—346.

5. Hranovska, V.H. and Boiko, V.O. (2020), "Functioning of eco-hotels in Ukraine as a factor of activization of entrepreneurial activity", *Ekonomika APK*, vol. 3, pp. 57—65. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202003057>

6. Dmitruk, O.Y. (2004), *Ekolohichniy turizm: suchasni kontseptsii menedzhmentu i marketingu* [Ecological tourism: modern concepts of management and marketing], Alterpress, Kyiv, Ukraine.

7. Ivanishin, V.V. and Pechenyuk, A.P. (2017), "Features of statistical research of rural green tourism", *Economy and society*, vol. 12, pp. 730—735.

8. Kozhukhivska, R.B. (2012), "Tourism in Ukraine: status, factors and prospects of development", *Innovative economy*, [Online], vol. 29, pp. 43—49, available at: http://tourlib.net/statti_ukr/kozuhivska.htm (Accessed 17 Oct 2020).

9. Kutsenko, V. (2009), "Strategy of formation of high-tech tourist complex of Ukraine", *Local lore. Geography. Tourism*, vol. 12, no. 593, pp. 6—7.

10. Mazur, S.A. and Pryluka, A.M. (2018), "Rural tourism as a promising area of domestic tourism", *Efficient economy*, [Online], vol. 2, available at: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/2_2018/47.pdf (Accessed 17 Oct 2020).

11. The International program "Green Key" (2020), available at: <http://www.greenkey.global> (Accessed 18 Oct 2020).

12. The Official site of the State Statistics Service of Ukraine (2020), available at: <http://www.ukrstat.gov.ua> (Accessed 18 Oct 2020).

13. The Official site of the Ministry of Ecology and Natural Resources of Ukraine (2020), available at: <http://www.menr.gov.ua> (Accessed 18 Oct 2020).

14. The Verkhovna Rada of Ukraine (1992), The Law of Ukraine "On the nature reserve fund of Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-12> (Accessed 18 Oct 2020).

15. Serdyukova, O.M. (2014), "The essence of rural green tourism", *Economy and state*, [Online], vol. 3, pp. 87—90, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecde_2014_3_22 (Accessed 17 Oct 2020).

16. Stetsyuk, O. (2012), "Socio-geographical analysis of the development of rural green tourism in Ivano-Frankivsk region", *Bulletin of Lviv Uni-*

versity. Series: International Relations, [Online], vol. 29 (1), pp. 203—212, available at: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/VLNU_Mv_2012_29\(1\)_26](http://nbuv.gov.ua/UJRN/VLNU_Mv_2012_29(1)_26) (Accessed 17 Oct 2020).

17. Strenkovska, A.Yu. and Evdokimova, O.M. (2019), "Problems and prospects of green tourism development in Ukraine", *Black Sea Economic Studies*, [Online], vol. 38, no. 2, pp. 41—44, available at: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/bses_2019_38\(2\)_10](http://nbuv.gov.ua/UJRN/bses_2019_38(2)_10) (Accessed 17 Oct 2020).

18. Teodorovych, L. (2013), "Ecological tourism in the NNP of Ukraine: theoretical and practical aspects", *Bulletin of Lviv University. The series is geographical*, vol. 41, pp. 318—330.

19. Khudoba, V.V. and Labartkava, V.K. (2019), "The essence and functions of ecotourism", [Online], available at: <http://repository.ldufk.edu.ua/bitstream/34606048/23927/1/%D0%9B%D0%B5%D0%BA%D1%86%D1%96%D1%8F%201.pdf> (Accessed 18 Oct 2020).

20. Boiko, V.O. (2020), "Green tourism as a perspective direction for rural entrepreneurship development", [Scientific approaches to modernizing the economic system: vector of development: collective monograph], Toru?: Liha-Pres, Lviv, Ukraine, pp. 1—18.

21. Kyrylov, Y.Y. Hranovska, V.H. Kolokolchikova, I.V. Sakun, A.G. Nikitenko, K.S. and Katsemir, Y.V. (2020), "Regional Diversification of Rural Territories with Limited Spatial Location of Green Tourism Objects", *Journal of Environmental Accounting and Management*, [Online], vol. 8, no. 4, pp. 351—363, available at: DOI:10.5890/JEAM-2020.012.004 (Accessed 19 Oct 2020).

22. Romanenko, Y.O. Boiko, V.O. Shevchuk, S.M. Barabanova, V.V. and Karpinska, N.V. (2020), "Rural development by stimulating agro-tourism activities", *International Journal of Management*, vol. 11, no. 4, pp. 605—613. doi:10.34218/IJM.11.4.2020.058

23. Trusova, N.V. Kyrylov, Y.Y. Hranovska, V.Hr. Prystemskyi, O.S. Krykunova, V.M. and Sakun, A.Zh. (2020), "The imperatives of the development of the tourist services market in spatial polarization of the regional tourist system", *GeoJournal of Tourism and Geosites*, [Online], vol. 29, no. 2, pp. 565—582, available at: <https://doi.org/10.30892/gtg.29215-490> (Accessed 19 Oct 2020).

24. Hranovska, V. Morozova, L. Katsemir, Y. and Nenko, O. (2020), "Methodology of Environmental Competence Formation in Tourism Business Management", *International Journal of Management*, [Online], vol. 11, no. 6, pp. 801—811 (Accessed 19 Oct 2020).

Стаття надійшла до редакції 15.11.2020 р.

УДК 330.101.8: 330.117: 330.162

О. А. Овечкіна,

к. е. н., доцент, доцент кафедри економіки та підприємництва,
Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля
ORCID ID: 0000-0001-8259-6626

О. І. Захарова,

к. х. н., доцент, доцент кафедри хімії та охорони праці,
Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля
ORCID ID: 0000-0002-3400-411X

DOI: 10.32702/2306-6792.2020.22.66

СТАН СУЧАСНОЇ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАСНОСТІ В УКРАЇНІ: ОЗНАКИ ПОСИЛЕННЯ СИСТЕМНИХ ДЕФОРМАЦІЙНИХ ЗМІН

O. Ovechkina,

PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department
of Economics and Entrepreneurship, Volodymyr Dahl East Ukrainian National University

O. Zakharova,

PhD in Chemistry, Associate Professor of the Department of Chemistry
and Occupational Safety, Volodymyr Dahl East Ukrainian National University

THE STATE OF MODERN GOVERNMENT PROPERTY IN UKRAINE: SIGNS OF STRENGTHENING SYSTEM DEFORMATION CHANGES

Статтю присвячено дослідженню особливостей сучасної державної власності у вітчизняній транзитивній економіці. З'ясовано, що специфічні риси державної власності сьогодення утворилися під впливом процесу олігархізації приватної власності. У статті показано, що процес приватизації й акціонування державної власності почав деформуватися з перших етапів роздержавлення і демонополізації пострадянських економік. Доведено, що за результатами приватизації державна власність набула рис кланово-олігархічного привласнення, тісно взаємодіючи з монополюю-приватною власністю. У статті розкрито закономірність появи механізму кланово-олігархічного перерозподілу ресурсів і доходів суспільства як головної ознаки реформованості сучасних моделей відносин як державної, так і приватної власності. Показано, що подальші дослідження у цьому напрямі є актуальними і мають бути спрямовані на поглиблене вивчення причин і факторів синхронізації процесів приватизації-олігархізації, що обумовили низку системних деформацій відносин власності.

The article is devoted to the study of changes in modern domestic government property as one of the main elements of the existing system of appropriation-alienation relations. It is shown that the state of government ownership depends on other forms of ownership, primarily private. Internal modifications of the status of government-owned entities are synchronized with the interests of big business. For these "actors" of the national economy a specific clan basis for decision-making is created on the possession and disposal of financial, material and labor resources at the initial stages of denationalization and demonopolization. All economic and political decisions are made exclusively in the interests of government-monopoly clans, the needs and opinions of society are practically not considered. The article proves that public and private forms have undergone negative systemic transformations, which has intensified the effect of other deformation phenomena in societies. In this article such phenomena include: a) inefficient management, unprofitable government-owned enterprises; b) low innovative activity of the business of private owners; c) the emergence of new non-economic forms of coercion of unprotected social groups. The main feature of government property deformation is the emergence of the mechanism of government-oligarchic distribution of resources and incomes, which has developed in transitive economies. The article proves that the action of this mechanism exacerbates other problematic situations and processes in transitive economy. Such processes today are: increasing unemployment and inflation, distorting the process of deindustrialization, which has turned into degradation, reducing real incomes and quality of life, etc. According to the research results, it is concluded that the formation of the mechanism of government-oligarchic distribution

is the main sign of modern state property deformation. It is noted that further research in this direction is relevant and should be aimed at in-depth clarification of the causes and factors of synchronization of privatization-oligarchization processes from the initial stages of privatization and demonopolization of the economy.

Ключові слова: приватизація-олігархізація, синхронізація економічних інтересів, клано-во-олігархічна власність, неефективний власник і працівник, нові форми позаекономічного примусу, механізм кланово-олігархічного розподілу.

Key words: privatization-oligarchization, synchronization of economic interests, clan-oligarchic property, inefficient owner and worker, new forms of non-economic coercion, mechanism of clan-oligarchic distribution.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Як відомо, специфіка будь-якої форми власності передусім задається особливостями такої "формулюючої" ознаки, за якою вона виділяється з усієї системи відносин власності. Для державної власності такою ознакою зазвичай вважається специфіка природи держави як власника, виразника інтересів соціуму, що володіє необхідними засобами для обслуговування досягнутого рівня розвитку праці, виробництва, споживання суспільства загалом. Про специфічну роль державної власності згадується також у процесі розробки нових моделей прискореного, наздоганяючого, випереджаючого і т.д. розвитку, орієнтованих на постійне повернення до ліберальних концепцій реформації, які вимагаючи скоротити державну власність, у тому числі і за рахунок "нової хвилі" приватизації, "заганяють" у депресію відсталу економіку транзитивних країн. Ці теоретичні конструкції псевдо ліберального толку повністю відповідають негативній позиції зарубіжних видань і всіляких фондів, які виділяють гранти, щодо розвитку державної власності в транзитивних економіках, відновленню пригнічених у соціумі колективістських відносин, відносин взаємодовіри і поваги до влади. Необхідність об'єктивних, неангажованих досліджень місця державної власності в системі відносин привласнення обумовлюється також неоліберальними соціологічними і правовими дослідженнями змін статусів суб'єктів і механізмів реалізації їх прав власності та "майбутнього" розвитку публічної, державної, приватної власності і т.д. [1—3].

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

У значній кількості наукових праць українських і зарубіжних дослідників, присвячених дослідженню основних форм привласнення, головний акцент робиться на опис етапів приватизації у пострадянських республіках з доведенням висновків про помилки в організації цього процесу, що спричинили всі постприва-

тизаційні проблеми з теперішньою державною власністю [4, с. 15—16; 5, с. 33—35; 6]. Практично всі вчені роблять наголос на руйнівному впливі "радянської ментальності" й відповідних інститутів у перебудовних процесах, домінуванні приватних інтересів партійно-урядової номенклатури, прискорено-стихійному характеру проведення приватизації тощо [7—9, с. 453—455]. Відразу у післяприватизаційний період почалося з'ясування наслідків приватизації, яку вже стали називати дикою, неупорядкованою, тотальною тощо, і такою, що: а) призвела до стихійного "інтенсивного злому" існуючих у той час форм власності; б) спричинила неочікуваний зворотній результат: замість тотальної державної власності сталося тотальне розповсюдження приватної власності, зростання інфляції та безробіття, масове знебіднення населення [7].

Вже зараз багато вітчизняних і зарубіжних дослідників, коментуючи ствердження про "інтенсивну ломку" "старих" форм власності, відзначають, що на свідомість та рішення реформаторів вплинули представники різних течій західної ліберальної економічної думки, які нав'язливо всупереч наслідкам цього процесу намагаються довести, що приватна власність більш "природна, раціональна і ефективна", а державна власність, зазвичай, нераціональна й неефективна [10, с. 25]. Полеміка стосовно "долі" державної власності, її функцій та частки у економічній системі не вщухає, й сучасні західні й вітчизняні неоліберали у купі з неоінституціоналістами продовжують стверджувати, що має неодмінно продовжуватися політика впровадження західних "принципів демократичного правління", за якими "для охорони індивідуальної волі повинні бути введені конституційні обмеження", які перешкоджають значному коливанню часток державної і приватної власності, а утримуватимуть їх на такому рівні, що відповідатиме інтересам великих власників [3; 10; 11].

Однак реалії господарської практики країн з народним господарством транзитивного ста-

ну вказують на гальмування переходу до постіндустріальної економіки, посилення процесів дендустріалізації, занепаду відтворювальних процесів, різкого зниження реальних доходів й добробуту населення. Отже, оцінки наявного стану сучасних транзитивних економік обумовлюють необхідність перегляду таких неоліберальних ідей і положень, що полягають в основі практичних рекомендацій з господарського управління, а саме: а) обов'язкова підтримка другорядної ролі державної та першості приватної власності в системі відносин привласнення; б) приписування процесам приватизації виключних функцій щодо прогресивного перетворення неринкових економічних систем й трансформації "застарілої колективістської моделі" поведінки все ще значної частки суспільства на конкурентній основі тощо.

МЕТА І ЗАВДАННЯ СТАТТІ

Метою статті є з'ясування системного характеру деформаційних змін сучасної вітчизняної державної власності з виявленням особливостей її подальшого розвитку. Досягнення поставленої мети вимагає розв'язання таких задач: 1) з'ясування механізму спотворень державної власності в процесі приватизації та у постприватизаційний період; 2) виявлення системних зв'язків деформацій державної і приватної власності у створенні кланово-олігархічної моделі власності.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Значна чисельність вітчизняних і зарубіжних дослідників справедливо вважає, що системні перебудови в сфері відносин власності мають пройти "короткострокові перетворення, пов'язані з кардинальною зміною наявних форм власності, середньострокові перетворення, спрямовані на якісну стабілізацію системи форм власності, що утворюють систему, і довгострокові перетворення, пов'язані з повноцінною економіко-правовою реалізацією нових відносин власності" [4, с. 9]. Отже, процес реформування домінуючої у минулому державної власності не закінчується через намічений рух "до постіндустріального суспільства з соціально орієнтованою ринковою економікою при активному включенні регулюючих функцій держави" [4, с. 8] завдяки не лише приватизації, але й націоналізації, колективізації та справжньої демократизації відносин власності.

Натомість, знов була зроблена помилка — абсолютизація приватизації у кардинальних змінах державної власності, як раніше, на початку ХХ ст. — експропріація приватної власності

для побудови соціалістичної моделі господарства. При тотальній приватизації початку ХХІ ст. не відтворилася нормально працююча (на ринкових засадах) приватна власність, а створилася кланово-олігархічна власність, в якій у деформованому вигляді взаємодіють і протистоять одна одній державна і приватна власність. Провідні вітчизняні вчені, досліджуючи принципові риси кланово-олігархічної власності, ідентифікували її як власність без відповідального ефективного власника [12, с. 128; 13, с. 18].

Безповідальність нової деформованої форми власності виявилася у наступному: а) більшість осіб (з приблизно 20 млн акціонерів) були власниками номінально, оскільки за результатами сертифікатних аукціонів не оформили право власності на акції. Значна частина тих, хто отримав акції, не допускалася до управління підприємствами, і змушені були продати за безцінь свої цінні папери, майже 8 млн осіб взагалі відмовилися від участі у сертифікатній приватизації. Отже, великі і середні власники проігнорували інтереси дрібних акціонерів, які так і не стали повноцінними власниками [14, с. 3]; б) драматизм вітчизняного перерозподілу, а не трансформації державної власності, полягав у тому, що неефективний приватний власник породив і масово відтворив неефективного працівника і неефективну державу [15, с. 5].

Неефективність приватного власника означає те, що весь великий бізнес практично "злився" з центральними і місцевими органами державного управління — сформувалися олігархічні клани, які постійно конкурують за сфери впливу, а не за створення (шляхом впровадження техніко-технологічних, продуктових, управлінських тощо новацій) й привласнення інноваційного прибутку. Представники олігархічних кланів фактично перетворилися на неофеодалів, отримуючи різні види олігархічної ренти (перед усім, стійкий додатковий дохід від експлуатації здешевленої робочої сили) [13, с. 18; 16].

Відробляючи грантові гроші, "непримиренну критику" кланово-олігархічного капіталізму (аж до ідеї військового перевороту у своїх державах) демонструють деякі білоруські і російські соціологи і публіцисти [17—19], щоб нарешті впровадити будь-яку (американську, європейську чи азіатську) "ліберальну модель держави добробуту", навіть відмовляючись від проведення "політики побудови соціально-орієнтованої держави" (про яку так голосно заявляють сучасні ліберали), аби лише послабити можливості бюрократично-державного апарату, пропонувати свої послуги на так званому "адміністративному ринку" [17].

Неефективність держави полягає у: по-перше, відсутності контролю за використанням залишків державної і значних обсягів придбаної приватної власності, як відмічають вітчизняні дослідники, з початку приватизаційного процесу "...були по-варварськи вирізані на металобрухт і зникли тисячі унікальних переробних підприємств при повній байдужості, а іноді за прямого сприяння держави"; по-друге, постійному деформованому перерозподілі державної власності та нехазяйському використанні приватної власності (відсутності процесів модернізації), що призвело до гальмування відтворювальних процесів в економіці, критичної зношеності основного капіталу, і майже до неможливості його оновити [13, с. 21]; по-третє, впровадженні державою так званої політики дерегуляції економічних процесів, яка презентується під гаслом зниження олігархічного тиску на економіку, а за своєю суттю є партикулярною (орієнтованою на цілі олігархії й бюрократії) й на практиці "виливається" у: занедбання проблем суспільства, уникнення відповідальності перед соціумом за невиконані зобов'язання; підміну декларованих цілей (сталого, випереджаючого, наздоганяючого тощо) розвитку країни приватними цілями "кланів" [13, с. 25; 20; 21];

Неефективність працівника в умовах відсталої, збиткової, за влучним висловленням грузинського вченого Папава В.Г., вітчизняної некроекономіки, проявляється у "розмивання прав власності", послабленні можливості їх захисту від свавілля роботодавців [22]. Явище "неефективності" через послаблення захисту прав власності торкнулося також малих і середніх власників, не кажучи вже про незаможних громадян, що провокує закріплення "відсталості" соціуму у перспективі, а фактично утверджує інституціональну експлуатацію як нову позаекономічну форму примушення. За влучним висловленням Кіндзерського Ю.В., контрольована олігархією держава як ніколи близька "... до узаконення трудового безправ'я, фактичного "трудового рабства" найманих працівників..." подібно до сформованого у тіньовому секторі економіки [13, с. 29].

Тут доречно згадати висловлення одного з найвидатніших прихильників реформування соціалістичної економіки на ринкових засадах і переходу до приватної моделі господарювання Гаврилишина Б., який ще на початку 2000-х років попереджав, що одна лише зміна державної форми власності на приватну, не покращить діяльність фірм, і не поліпшить життя населення. Вчений вказував на досвід Сінгапуру, який у найкоротші терміни перетворився з відсталої

країни на успішного "тигра" на базі саме державної власності, причому багато з цих державних підприємств визнано світовими лідерами у своїх секторах економіки [23]. На нашу думку, успіх економіки Сінгапуру полягає у цивілізованій взаємодії політичної сили бюрократичного апарату з економічною силою великих монополій за активної регуляторної політики держави.

Багато вітчизняних вчених, журналістів, економічних оглядачів, відзначають про те, що приватизаційний досвід різних країн показав необхідність контролю державою діяльності приватних підприємств. Недостатність чи відсутність такого контролю є однією з причин економічної неефективності й соціальної небезпеки. Виведення надвеликих сум в офшори і за кордон при неефективному господарюванні й демонстративно-надмірному споживанні олігархату і бюрократії на фоні масового зубожіння населення, хронічного дефіциту державного бюджету викликає стійке соціальне відторгнення й недовіру до влади [24]. В аспекті сказаного вкрай утопічними представляються міркування деяких вчених про створення за результатами приватизації державної власності "соціально однорідних масових суспільств" з великим середнім класом та "елітистською демократією" [25, с.11], в яких проблеми узгодження економічних інтересів соціальних груп і класів розв'язуються через активізацію ролі еліт у економічному житті суспільства.

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Підсумовуючи викладений матеріал, необхідно зауважити, що дослідження змін сучасної вітчизняної державної власності будуть результативними, якщо вона розглядатиметься як елемент системи привласнення-відчуження, що склалася. У такій трактовці стан державної власності залежить від інших форм власності, перед усім приватної. Внутрішні модифікації статусів суб'єктів державної власності синхронізуються з інтересами великого бізнесу. Для цих "акторів" національної економіки ще на початкових етапах її роздержавлення і демонополізації створюється спільна (інтегрована) кланова основа прийняття рішень щодо володіння й розпорядження фінансовими, матеріальними й трудовими ресурсами виключно у власних інтересах, попри потреби й думки соціуму. Обидві форми власності, державна і приватна, спіткали системних негативних трансформацій, що посилювали дію інших деформаційних явищ у суспільстві: а) неефективне господарювання, збитковість державних підприємств, низька інноваційна активність

бізнесу приватних власників; б) поява нових позаекономічних форм примусу до праці і підвищення рівня експлуатації певних (в основному незахищених) соціальних груп; в) закріплення механізму державно-олігархічного розподілу і перерозподілу ресурсів і доходів, що склався у транзитивних економіках, й виявився найдеформованішою рисою сучасної державною власності, адже постійно загострював й спотворював інші проблемні ситуації і процеси (безробіття, інфляцію, деіндустріалізацію тощо). Подальші дослідження у цьому напрямі набувають підвищеної актуальності і можуть бути пов'язані з поглибленим вивченням причин і факторів синхронізації процесів приватизації-олігархізації, які вже на початкових етапах роздержавлення і демонополізації економіки сприяли утворенню механізму державно-олігархічного розподілу.

Література:

1. Хубиев К.А. О количественном и качественном подходе к государственному дирижизму. URL: <http://philh.ru/index.php/arkhiv-materialov/teksty/267-k-a-khubiev-o-kolichestvennom-i-kachestvennom-podkhode-k-gosudarstvennomu-dirizhizmu>
2. Згонников П.П. Правовые позиции по вопросам соотношения собственности и права собственности. Современное право. 2016. № 2. С. 57—61. URL: <https://rucont.ru/efd/568736>
3. Тарандо Е.Е. Проблемы повышения эффективности управления государственной собственностью. Проблемы современной экономики. 2004. № 3 (11). URL: <http://www.m-economy.ru/art.php?nArtId=468>
4. Радзиевская Т.В. Отношения собственности в транзитивной экономике: преобразование, процесс приватизации: автореф. ...канд. экон. наук. Воронеж. 2014. 24 с.
5. Колотов К.А. Неоиндустриальное импортозамещение в системе структурных изменений экономики: дис...канд. экон. наук. Томск. 2018. 173 с.
6. Болотина Є.В. Методологічна основа власності в перехідній економіці України. Научный вестник ДГМА. 2010. № 1 (7Е). С. 243—249.
7. Методи розвитку та забезпечення капіталізації промислових підприємств в умовах інституціональних змін: моногр. НАН України, І-т економіки пром-сті. Київ, 2016. 312 с.
8. Редзюк Є. Приватизація здорової людини. URL: https://zn.ua/ukr/macrolevel/privatizaciya-zdorovoyi-lyudini-332873_.html
9. Суименко Е.И. Капитализм в нашем доме. Взгляд сквозь призму теории и социальной науки. Киев: Институт социологии НАН Украины, 2007. 512 с.
10. Топишко И.И., Галецкая Т.И. Совершенствование отношений собственности в условиях кризисного состояния Украины. Научові записки "Острозька академія". Серія "Економіка": збірник наукових праць. Вип. 25. 2014. С. 24—29.
11. Іващенко О. Новий інституціоналізм в економічній соціології: теоретичні підвалини дослідницьких можливостей. Соціологія: теорія, методи, маркетинг. 2003. № 1. С. 110—136.
12. Гальчинський А. Суперечності реформ: у контексті цивілізаційного процесу. Київ: Українські пропілеї, 2001. 320 с.
13. Киндзерский Ю.В. Украина: олигархическая ловушка развития в контексте институциональных трансформаций. Белорусский экономический журнал. 2016. № 4. С. 17—36.
14. Барановський О., Сіденко В. Проблеми власності та легалізації капіталів і доходів в Україні. Національна безпека і оборона. 2004. № 2. С. 2—13.
15. Новий курс: Реформи в Україні 2010—2015. Національна доповідь. — К., 2010. 17 с.
16. Білоцерківець О.Г. Приватизація в Україні: вибір моделі, структура і наслідки процесів. Українська приватизація: плюси і мінуси. К.: Альтерпрес. 2001. С. 58—113.
17. Шуман А. Административные рынки в Беларуси. URL: <https://nmnby.eu/news/analitics/3242.html>
18. Кордонский С.Г. Административные рынки СССР и России. URL: <http://lib.in.ua/wp-content/uploads/2019/04/%D0%90%D0%B4%D0%BC%D0%B8%D0%BD%D0%B>
19. Жаворонков С.В., Яновский К.Э. Конституционная экономика и защита частной собственности. Общественные науки и современность. 2015. № 3. С. 34—46.
20. Барсукова С. Теневая экономика и теневая политика: механизм сращивания. Препринт WP4/2006/01. Москва: ГУ ВШЭ. 2006. 48 с.
21. Кланово-олигархический капитализм: вперед в историческое прошлое? URL: http://www.ukrrudprom.com/digest/Klanovoooligarchicheskiy_kapitalizm_vpered_v_istoricheskoe_proshlo.html
22. Папава В.Г. Некроэкономика и посткоммунистическая трансформация экономики. Тбилиси, 2001. 42 с. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/2002-02-069-papava-v-nekroekonomika-i-postkommunisticheskaya-transformatsiya-ekonomiki-tbilisi-2001-42-s>
23. Гаврилишин Б. Форум мільярдерів у Києві. Експрес. 17 грудня 2005 р.
24. Дубинський О. Оленарі // Дзеркало тижня. № 7. 28 лютого 2009.

25. Лавров И.В. Развитие нормативной теории институтов экономики благосостояния: дис... докт. экон. наук. Челябинск, 2014. 352 с.

References:

- Hubiev, K.A. (2016), "About quantitative and qualitative approach to the state dirigisme", available at: <http://philh.ru/index.php/arkhiv-materialov/teksty/267-k-a-khubiev-o-kolichestvennom-i-kachestvennom-podkhode-k-gosudarstvennomu-dirizhizmu>. (Accessed 10 Nov 2020).
- Zgonnikov, P.P. (2016), "Legal positions on the relationship between ownership and ownership", *Sovremennoe pravo*, vol. 2, pp. 57—61, available at: <https://rucont.ru/efd/568736> (Accessed 10 Nov 2020).
- Tarando, E.E. (2004), "Problems of increasing the efficiency of state property management", *Problemy sovremennoy ekonomiki*, vol.3(11), available at: <http://www.m-economy.ru/art.php?-nArtId=468> (Accessed 10 Nov 2020).
- Radzievskaya, T.V. (2014), "Property relations in a transitional economy: transformation, privatization process", Ph.D. Thesis, Economy, Voronezh, Russia.
- Kolotov, K.A. (2018), "Neoindustrial import substitution in the system of structural changes in the economy", Abstract of Ph.D. dissertation, Economy, Tomsk, Russia.
- Bolotina, E. V. (2010), "Methodological basis of power in the transitional economy of Ukraine", *Nauchy vestnik DHMA*, vol.1(7E), pp. 243—249.
- National Academy of Sciences of Ukraine (2016), *Metody rozvytku ta zabezpechennia kapitalizatsii promyslovykh pidpriemstv v umovakh instytutsional'nykh zmin* [Methods for developing and securing the capitalization of industrial enterprises in the minds of the institute's changes], National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine.
- Redzyuk, E. (2019), "Privatization of great people", available at: https://zn.ua/ukr/macro-level/privatizaciya-zdorovoyi-lyudini-3328-73_.html (Accessed 10 Nov 2020).
- Suimenko, E.I. (2007), *Kapitalizm v nashe dome. Vzhliad skvoz' pryzmu teoryy y sotsyal'noj nauky* [Capitalism in our home. A look through the prism of theory and social science], Institute of Sociology of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine.
- Topishko, I.I. and Galetskaya, T.I. (2014), "Improving property relations in the conditions of the crisis in Ukraine", *Naukovi zapysky "Ostroz'ka akademiia". Serii "Ekonomika": zbirnyk naukovykh prats*, vol. 25, pp. 24—29.
- Ivashchenko, O. (2003), "New institutionalism in economic sociology: theoretical foundations of research opportunities", *Sotsiologhiia: teoriia, metody, marketynh*, vol. 1, pp. 110—136.
- Galchynsky, A. (2001), *Superechnosti reform: u konteksti tsyvilizatsijnoho protsesu* [Contradictions of reforms: in the context of the civilization process], Ukrainian Propylaea, Kyiv, Ukraine.
- Kindzersky, Yu.V. (2016), "Ukraine: an oligarchic trap of development in the context of institutional transformations", *Belorusskyj ekonomicheskyy zhurnal*, vol.4, pp. 17—36.
- Baranovsky, O. and Sidenko, V. (2004), *Problems of ownership and legalization of capital and income in Ukraine*, *Natsional'na bezpeka i oborona*, vol. 2, pp. 2—13.
- National Academy of Sciences of Ukraine (2010), *Novyj kurs: Reformy v Ukraini 2010—2015* [New course: Reforms in Ukraine 2010—2015], National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine.
- Bilotserkivets, O.G. (2001), "Privatization in Ukraine: model choice, structure and consequences of processes. Ukrainian privatization: pros and cons", *Al'terpres*, pp. 58—113.
- Schumann, A. (2011), "Administrative markets in Belarus", available at: <https://nmnby.eu/news/analytics/3242.html> (Accessed 10 Nov 2020).
- Kordonsky, S.G. (2019), "Administrative markets of the USSR and Russia", available at: <http://lib.in.ua/wp-content/uploads/2019/04/%D0%90%D0%B4%D0%BC%D0%B8%D0%BD%D0%B> (Accessed 10 Nov 2020).
- Zhavoronkov, S.V. and Yanovsky, K.E. (2015), "Constitutional economics and protection of private property", *Obshchestvennye nauki i sovremennost'*, vol. 3, pp. 34—46.
- Barsukova, S. (2006), *Tenevaja jekonomika i tenevaja politika: mehanizm srashhivaniia* [Shadow economy and shadow politics: the mechanism of splicing], GU VShJe, Moscow, Russia.
- Cherevko, A. (2012), "Clan-oligarchic capitalism: forward into the historical past?", available at: http://www.ukrrudprom.com/digest/Klanovo-oligarhicheskii_kapitalizm_vpered_v_istoricheskoe_proshlo.html (Accessed 10 Nov 2020).
- Papava, V.G. (2001), *Nekrojekonomika i postkommunisticheskaja transformacija jekonomiki* [Necroeconomics and post-communist economic transformation], Tbilisi, Georgia.
- Gavrilishyn, B. (2005), "Forum of billionaires in Kyiv", *Espress*, vol. 17.12.
- Dubinsky, O. (2007), "Olenari", *Dzerkalo tyzhnia*, vol. 7.
- Lavrov, I.V. (2014), "Development of a Normative Theory of Welfare Economics Institutions", Abstract of Ph.D. dissertation, Economy, Cheliabinsk, Russia.

Стаття надійшла до редакції 17.11.2020 р.

УДК 621.311

А. В. Лесь,

к. е. н., доцент кафедри екологічної безпеки та економіки природокористування,

Поліський національний університет

ORCID ID: 0000-0002-1746-3744

А. В. Ращенко,

к. е. н., доцент кафедри екологічної безпеки та економіки природокористування,

Поліський національний університет

ORCID ID: 0000-0002-7603-072X

О. І. Вигівська,

студентка ОС Магістр спеціальності 183 "Технології захисту навколишнього середовища",

Поліський національний університет

ORCID ID: 0000-0003-2507-798X

Є. І. Майкун,

студент ОС Магістр спеціальності 183 "Технології захисту навколишнього середовища",

Поліський національний університет

ORCID ID: 0000-0002-7657-4524

DOI: 10.32702/2306-6792.2020.22.72

СКЛАДОВІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕНЕРГОЕФЕКТИВНОСТІ

A. Les,

PhD in Economics, Senior Lecturer, Department of Ecological Safety
and Environmental Economics of Polissya National University

A. Rashchenko,

PhD in Economics, Senior Lecturer, Department of Ecological Safety
and Environmental Economics of Polissya National University

O. Vyhivska,

Master student, specialty 183 "Environmental Protection Technologies",
Polissya National University

E. Maikun,

Master student, specialty 183 "Environmental Protection Technologies",
Polissya National University

COMPONENTS OF ENERGY EFFICIENCY

Актуалізацію питань енергоефективності зумовлено вичерпністю ресурсів та посиленням антропогенного навантаження на навколишнє середовище. Встановлено, що для України характерною рисою є високий рівень енергоефективності виробництва, порівняно із показниками інших країн світу. Скорочення споживання енергетичних та інших ресурсів потребує удосконалення та модернізації господарської діяльності, техніки та технологій та усіх сфер діяльності. Визначено, що для запровадження проєктів з енергоефективності на локальному рівні доцільно враховувати: потенціал переходу на відновлювані джерела енергії, рівень споживання теплової та електроенергії, успішність реалізації подібних проєктів. У процесі дослідження динаміки споживання теплової та електроенергії за останні чотири роки не виявлено значних коливань, що не відображає ефективності низки реалізованих заходів щодо енергоефективності у Житомирській обл. Встановлено, що основними споживачами теплоенергії у області є промисловість та сфера освіти, що доводить необхідність реалізації програм з енергоефективності.

Achieving energy efficiency is an important condition for successful socio-economic development of the national economy. Integration into the world economic system also requires awareness of the need for energy conservation and energy efficiency of production. First of all, it allows to solve global issues (limited energy resources, climate change, environmental pollution). In addition, it is important to ensure energy independence and energy security of the state. The urgent need to ensure energy-efficient development of Ukrainian enterprises is caused by the annual growth of energy prices, high-energy intensity of the economy, low competitiveness of products in foreign markets. It is established that a characteristic feature of Ukraine is the high level of energy intensity of production, compared to other countries. Decreasing the consumption of energy and other resources requires improvement and modernization of economic activity, equipment and technologies and all spheres of activity. It is determined that for the implementation of energy efficiency projects at the local level it is advisable to take into account: the potential for transition to renewable energy sources, the level of consumption of heat and electricity, the success of such projects. In the process of studying the dynamics of heat and

electricity consumption over the past four years, no significant fluctuations were found, which does not reflect the effectiveness of a number of implemented measures for energy efficiency in the Zhytomyr region. It is established that the main consumers of heat in the region are industry and education, which proves the need to implement energy efficiency programs. The condition of social buildings is usually rather poor, so it is important to focus on thermal modernization in the specific sector. Companies providing thermal modernization services note that the insulation of the walls and the replacement of windows and doors with energy-efficient ones will reduce heat consumption by almost half. This saving is ensured by minimizing heat loss. However, in our opinion, it is necessary to introduce a set of measures, including means of regulation and accounting of energy costs.

Ключові слова: енергоефективність, теплова енергія, енергоємність, відновлювані джерела енергії, ресурсозбереження.

Keywords: energy efficiency, thermal energy, energy intensity, renewable energy sources, resource saving.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Зважаючи на останні тенденції забруднення атмосферного повітря, посилення антропогенного навантаження на довкілля та виснаження запасів природних ресурсів, у світі актуалізується питання енергоефективності. Для України зазначене питання підсилюється політичними та економічними чинниками. Також слід зауважити, що процес євроінтеграції передбачає проведення низки реформ в енергетичній сфері, які обов'язково мають включати екологічну складову. За даними Міжнародного енергетичного агентства серед глобальних енергетичних трендів виокремлюють посилення екологічних вимог та перерозподіл інвестицій на користь низьковуглецевих проєктів [2]. Зосереджується увага на принципах гнучкості основних гравців на ринку енергоресурсів з метою швидкого реагування на зміни та коригування векторів діяльності. Через зношеність значної кількості будівель соціальної сфери, збільшення витрат на оплату комунальних послуг, що мають бути сплачені за кошти бюджету, зростає потреба у проведенні низки заходів щодо енергозбереження. Зважаючи на вищенаведене, питання аналізу ефективного використання енергетичних ресурсів є актуальним

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Основні питання щодо енергоефективного розвитку, зокрема у промисловості, розкриті у роботах М. Афанасьєва, А. Данілкової, С. Єрмілова, Т. Салашенко та інших. Особливості енергетичної сертифікації будівель та обґрунтування необхідності її проведення на різних рівнях висвітлені у роботах А. Праховника, В. Дешко, О. Шевченко та ін. Проте додатко-

вого опрацювання потребують питання забезпечення енерго- та ресурсоефективності у регіонах, що не відносяться до лідерів реалізації проєктів з ресурсозбереження та ВДЕ, однак, і не є основними споживачами енергетичних ресурсів.

МЕТА СТАТТІ

Метою дослідження є визначення особливостей забезпечення енергоефективності. У процесі досягнення мети виконано такі завдання: дослідження рівня енергоємності виробництва в Україні; визначення основних складових забезпечення енерго- та ресурсоефективності; визначення рівня споживання відновлюваних джерел енергії в Україні; динаміку використання теплоенергії та електроенергії у Житомирській обл.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ З ПОВНИМ ОБґРУНТУВАННЯМ ОТРИМАНИХ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

У світі відмічається формування нової енергетичної ідеології, серед характерних рис якої слід виділити енергоефективність. У літературі також зазначається необхідність пріоритезації інтелектуальної енергетичні системи, що відповідає вимогам ефективного функціонування [2; 3]. З точки зору споживання енергоносіїв важливим фактором є надійність та стабільність постачання останніх. У процесі швидкого розвитку технологій перебої постачання енергії є катастрофічними.

Важливим етапом трансформації енергетичної сфери є використання нових відновлюваних джерел енергії. Вищенаведений вектор дозволить знизити рівень енергоємності валового внутрішнього продукту. Запровадження альтернативних джерел енергії вимагає розвитку інновацій, що у свою чергу потребує залу-

чення значних обсягів інвестицій. З іншого боку, розвиток альтернативної енергетики сприятиме збільшенню кількості робочих місць та розвитку виробничих можливостей.

Енергоефективність розглядається у площині екологічності та конкурентоспроможності держави [2]. З точки зору підвищення енергоефективності, політика у даній сфері потребує комплексної модернізації всіх складових. Міжнародне енергетичне агентство у рекомендаціях щодо політики підвищення енергетичної ефективності визначає необхідність запровадження низки заходів у таких сферах: будівництво, прилади та обладнання, транспорт, промисловість, освітлення та комунальні послуги.

Успішний розвиток України (будь-якої області, міста або підприємства на її території) є неможливим без запровадження заходів, що забезпечать достатній рівень енергетичної незалежності та стале використання ресурсів. Наразі країна характеризується надзвичайно високим рівнем енергоемності виробництва (рис. 1). І хоча за досліджуваний період спостерігається чітка тенденція до скорочення споживання енергетичних ресурсів, проте в Україні його рівень є у двічі вищим за середні показники у світі в цілому.

Така ситуація викликана домінуванням галузей промисловості, характерною особливістю яких є значне споживання ресурсів, у т.ч. і енергетичних. Крім того, рівень модернізації промислових підприємств та підприємств енергетичної галузі є низьким. А заходи, що в останні роки запроваджуються в країні, не забезпечують достатній темп зниження споживання енергії та основних видів ресурсів.

Загалом використання енергетичних ресурсів в країні розподілене між наступними споживачами: побутовий сектор (33%), промисловість (30%), транспорт (19%) та інші споживачі (18%). Україна, як підписант багатьох міжнародних угод, зобов'язана скорочувати споживання ресурсів та приводити показники до світових рівнів [7]. Відповідно, заходи щодо зменшення споживання ресурсів зорієнтовані передусім на названі категорії.

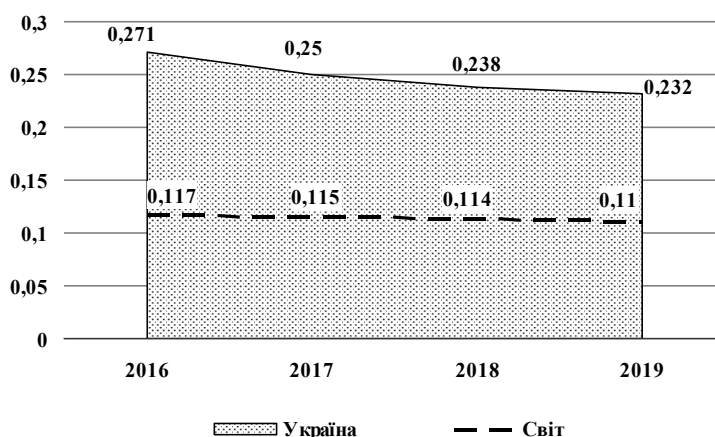

Рис. 1. Порівняння показників енергоемності ВВП в Україні і світі (в цінах 2015 р.) у 2016–2019 рр., кг н.е./\$

Джерело: побудовано за даними Global Energy Statistical Yearbook 2020.

Запроваджуються такі заходи як на рівні країни, регіонів та міст, так і на рівні окремих підприємств і домогосподарств (рис. 2).

Скорочення споживання енергетичних та інших ресурсів (більше, ніж у два рази) — це надскладне завдання, виконання якого можливе за умови чіткої мотивації суб'єктів на усіх рівнях. Удосконалення та модернізації потребує господарська діяльність, техніка та технології, споживчі практики, транспортний та житловий сектори тощо. Однією з головних умов досягнення такої амбітної цілі є стимулювання споживачів до скорочення споживання ресурсів для виробничих потреб та у побуті. Очевидно, що зростання вартості енергетичних ресурсів вже стало одним з найвагоміших мотивів до скорочення їх споживання. Крім того, дієвими є державні та місцеві програми зі сти-

Рис. 2. Основні складові забезпечення енерго- та ресурсоефективності

Таблиця 1. Споживання відновлюваних джерел енергії в Україні у 2016–2018 рр.

Показники	Роки			2018 до 2016 у %
	2016	2017	2018	
Гідроенергетика, тис. т н.е.	660	769	897	135,9
Енергія біопалива та відходи, тис. т н.е.	2832	2989	3195	112,8
Вітрова та сонячна енергія, тис. т н.е.	124	149	197	158,9
Загальне постачання енергії від відновлювальних джерел, тис. т н.е.	3616	3907	4289	118,6
Частка постачання енергії від відновлювальних джерел, %	3,8	4,4	4,6	-

Джерело: побудовано за даними Державної служби статистики України.

мулювання заходів з енерго- та ресурсозбереження; фінансові стимули та державні обмеження; інвестиції та доступні кредитні ресурси тощо [7].

Крім скорочення споживання, перспективним також вважають перехід на відновлювані джерела енергії. Україна володіє достатнім потенціалом для максимального заміщення викопних видів палива та традиційних енергоресурсів на ВДЕ, а саме: вітрову, сонячну, біо- та гідроенергетику. Наразі потенціал країни у цій сфері реалізовано лише у незначній мірі, адже частка ВДЕ у енергетичному балансі країни є меншою за 10%. Дані щодо виробництва та споживання ВДЕ в країні наведено у таблиці 1. Проте, слід зауважити, що наразі Державним управлінням статистики України оприлюднено дані щодо споживання ВДЕ лише за 2018 р. Останні зміни у законодавстві [4] потенційно здатні були вплинути на загальні тенденції у секторі, проте обмеженість статистичних даних не дає можливість прослідкувати повну тенденцію.

Досягнення енергоефективності є важливою умовою для успішного соціально-еконо-

мічного розвитку національної економіки. Інтеграція у світову економічну систему також потребує усвідомлення необхідності енергозбереження та енергоефективності виробництва. Передусім це дає змогу вирішувати питання глобального характеру (обмеженість енергетичних ресурсів, зміни клімату, забруднення довкілля) Не менш важливим є забезпечення енергетичної незалежності та енергетичної безпеки держави.

Загалом Україна має значний потенціал розвитку ВДЕ та заміни традиційних енергетичних та інших ресурсів на них. Проте області країни, через специфічні природно-географічні умови та особливості господарської діяльності, характеризуються дуже нерівномірними показниками потенціалу розвитку ВДЕ. Дослідження [5] засвідчили, що, наприклад, для Житомирської області вищим є потенціал сонячної енергетики та енергетики на основі біомаси. Відтак саме такі проекти будуть більш привабливими для інвесторів та матимуть вищу ефективність у цьому регіоні. Крім потенціалу використання ВДЕ, не менш важливими є також показники споживання енергетичних та теплових ресурсів в області. Адже їх рівень дозволяє оцінити ступінь реалізації проектів з підвищення енерго- та ресурсоефективності та подальші перспективи їх запровадження в регіоні.

У контексті цього дослідження вважаємо за доцільне вивчити динаміку використання теплоенергії та електроенергії у Житомирській обл. за період з 2016 р. по 2019 р. (рис. 3).

З даних, наведених на рисунку 3 видно, що істотних змін у обсягах використання теплоенергії та електроенергії у Житомирській обл.

не спостерігається. Тобто, враховуючи, що до наведених даних не включено обсяги енергії, відпущеної населенню, можна стверджувати, що запроваджені за останні роки заходи щодо енергоефективності не дали запланованих результатів. У таблиці 2 наведено розподіл використання теплоенергії та електроенергії за основними видами економічної діяльності у Житомирській обл. у 2019 р.

З даних, наведених у таблиці 1 видно, що найбільшим споживачем теплової та електроенергії є промисловість (майже 50% та 70% відповідно). Наступним у споживання теплоенергії є осві-

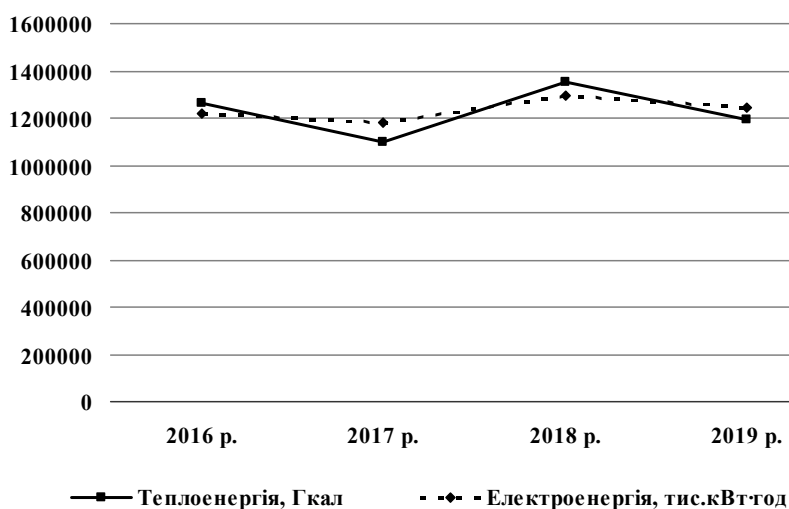

Рис. 3. Динаміка використання теплоенергії та електроенергії у Житомирській обл. у 2016–2019 рр.

та (більше 20%). У процесі оцінки ефективності використання енергетичних ресурсів загальноприйнятою є практика використовувати енергетичної сертифікації [6]. Така процедура передбачає визначення показників та класу енергетичної ефективності споруди, а також розробки рекомендацій щодо підвищення енергоефективності та можливої модернізації. У науковій літературі [1] зазначається, що витрати на опалення будівель бюджетної сфери майже втричі більші ніж у аналогічних будівлях у Європейському союзі. До того ж клас енергоефективності надзвичайно низький, як правило Е та F.

Для більшості міст України характерним є незадовільний стан будівель, зокрема соціальної сфери. Останніми роками активно ведеться робота з заміни вікон, дахів та утеплення стін будівельного фонду соціальної сфери. Першочерговою причиною модернізації вважається недостатність бюджетного фінансування на покриття комунальних витрат. Загальновідомо, що обсяги витрат на опалення приміщень систематично зростають починаючи з 2014 р. За даними звітів така діяльність позитивно впливає на обсяги споживання теплової енергії.

Слід зауважити, що на сьогодні питання енергоефективності окрім витрат на опалення та електрифікацію має включати витрати на охолодження. Значні зміни температурного режиму та поява островів тепла у містах спричиняють необхідність системного охолодження будівель для підтримання комфорту працівників. За різними даними підтримання оптимальної температури у приміщеннях можливо при умові утеплення фасадів будинків.

Загальновідомо, що 30—40 % тепла будівлі втрачається через стіни, 10—15% — через вікна, 15—20 — через дах, і лише 5—10% тепла втрачається через неутоплений фундамент. Більшу частину приміщень складають саме стіни, тому основну увагу необхідно звернути на термомодернізацію останніх. Підвищення енергетичної ефективності будівель окрім покращення теплотехнічних показників огорожувальних конструкцій будівель забезпечується також встановленням засобів обліку споживання енергії, а також використанням відновлювальних джерел енергії.

Відповідно до вимог нормативних документів (ДБН В.2.6-33: 2008 "Конструкції зовнішніх стін із фасадні теплоізоляцією. Вимоги до проектування, улаштування та експлу-

Таблиця 2. Використання теплоенергії та електроенергії за основними видами економічної діяльності у Житомирській обл. в 2019 р.

Вид економічної діяльності	Теплоенергія		Електроенергія	
	Гкал	%	тис. кВт·год	%
Сільське, лісове та рибне господарство	110 473	9,27	66 845	5,38
Промисловість	563 307	47,28	848 422	68,27
Будівництво	330	0,03	4 676	0,38
Транспорт, складське господарство, пошта та кур'єрська діяльність	17 939	1,51	104 190	8,38
Фінансова та страхова діяльність	15 024	1,26	13 218	1,06
Державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування	67 267	5,65	41 050	3,30
Освіта	269 273	22,60	42 498	3,42
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	105 327	8,84	28 706	2,31
Інші види діяльності	42 553	3,57	93 076	7,49
Всього	1 191 493	100	1 242 681	100

атації", ДБН В.1.1-7-2002" Захист від пожежі. Пожежна безпека об'єктів будівництва") житлові будівлі до 26,5 м (до восьми поверхів включно) для зовнішнього утеплення стін можна застосовувати пінополістирол (пінопласт) і мінеральну вату з синтетичних і натуральних волокон. Ці матеріали вважаються подібними за більшістю технічних характеристик. Проте слід зауважити, що мінеральна вата є більш екологічною. До того ж вона вважається пожежобезпечною та паропроникною (вільне виведення вологи назовні), що, на нашу думку, є надзвичайно важливими характеристиками для приміщень житлового фонду та соціальної сфери.

Слід зауважити, що у процесі реалізації енергетичної політики, у соціальній сфері зокрема, надається перевага запровадженню пріоритетних заходів, нехтуючи перевагами системного підходу використанні енергетичного менеджменту. Серед причин вищенаведеного науковці виокремлюють брак знань щодо реалізації енергетичних проєктів на різних рівнях управління. Стратегія енергоефективного розвитку має включати оцінку ефективності інвестицій в енергозберігаючі заходи різного рівня.

Заходи з енергозбереження реалізуються з метою раціонального споживання енергії за рахунок її заощадження. Водночас важливо задовольнити потреби споживачів щодо комфортних умов проживання та роботи. Компанії, що надають послуги з термомодернізації приміщень зазначають, що утеплення фасадів стін приміщень та заміна вікон і дверей на енергоефективні забезпечить зниження витрат теплової енергії майже вдвічі за рахунок мінімізації втрат тепла. Проте, на нашу думку, необхідним є запровадження комплексу заходів, включа-

ючи засоби регулювання та обліку витрат енергії.

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ЦЬОМУ НАПРЯМІ

У контексті цього дослідження встановлено, що промисловість та сфера освіти на сьогодні є найбільшим споживачем теплової та електроенергії. За останні чотири роки динаміка використання наведених видів енергії не мала особливих змін. В умовах постійного удорожчання та вичерпності енергоресурсів важливим питанням є термомодернізація та досягнення енергоефективності у всіх сферах діяльності, зокрема соціальній.

Україна характеризується високим рівнем енергоемності виробництва, порівняно зі світовими показниками. Скорочення споживання енергетичних та інших ресурсів потребує удосконалення та модернізації господарської діяльності, техніки та технологій, споживчих практик, транспортного та житлового сектору тощо. Нами визначено, що для запровадження проектів з енергоефективності в областях країни доцільно враховувати: потенціал переходу на ВДЕ, рівень споживання теплової та електроенергії, успішність реалізації подібних проектів. У подальшому планується обґрунтувати необхідність проведення комплексу заходів щодо енергозбереження у соціальній сфері.

Література:

1. Дешко В.І. Енергетична сертифікація будівель закладів соціальної сфери / В.І. Дешко, О.М. Шевченко, І.Ю. Білоус, О.П. Красовський // Наука та будівництво. — 2016. — № 2. — С. 14—20.
2. Енергетична ефективність України. Кращі проектні ідеї [електронне видання]: Проект "Професіоналізація та стабілізація енергетичного менеджменту в Україні" / Уклад.: С.П. Денисюк, О.В. Коцар, Ю.В. Чернецька. — К.: КІП ім. Ігоря Сікорського, 2016. — 79 с.
3. Інтелектуальні електричні мережі електроенергетичних систем та їхнє технологічне забезпечення / Б.С. Стогній, О.В. Кириленко, С.П. Денисюк // Технічна електродинаміка. — 2010. — № 6. — С. 44—50.
4. Міністерство енергетики України. Офіційний сайт. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://mpe.kmu.gov.ua/minugol/control/uk/publish/article?art_id=245462528&cat_id=35109 (дата звернення 02.11.2020).

5. Олейко В.М. Енергетичний потенціал НВДЕ областей України / В.М. Олейко, Н.Є. Стрельбицька // Энергосбережение. Энергетика. Энергоаудит. — 2011. — № 3. — С. 35—42. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/esee_2011_3_8

6. Праховник А.В. Енергетична сертифікація будівель / А.В. Праховник, В.І. Дешко, О.М. Шевченко // Наукові вісті НТУУ "КПІ". — 2011. — № 1. — С. 140—153.

7. Усенко Н., Шаповаленко В. та ін. Зелена книга "Стимулювання промислових підприємств до енергоефективності та захисту клімату". — Київ, 2019. — 110 с.

References:

1. Deshko, V.I. Shevchenko, O.M. Bilous, I.Yu. and Krasovs'kyj, O.P. (2016), "Energy certification of buildings of social institutions", *Nauka ta budivnytstvo*, vol. 2, pp. 14—20.
 2. Denysiuk, S.P. Kotsar, O.V. and Chernets'ka, Yu.V. (2016), *Enerhetychna efektyvnist' Ukrainy. Kraschi proektni idei. Proekt "Profesionalizatsiia ta stabilizatsiia enerhetychnoho menedzhmentu v Ukraini"* [Energy efficiency of Ukraine. The best design ideas. Project "Professionalization and stabilization of energy management in Ukraine"], KPI im. Ihoria Sikors'koho, Kyiv, Ukraine.
 3. Stohnij, B.S. Kyrylenko, O.V. and Denysiuk, S.P. (2010), "Intelligent electric networks of electric power systems and their technological support", *Tekhnichna elektrodynamika*, vol. 6, pp. 44—50.
 4. Ministry of Energy of Ukraine (2020) "The President signed a law on improving the conditions for supporting "green" energy. What changes does it envisage?", available at: http://mpe.kmu.gov.ua/minugol/control/uk/publish/article?art_id=-245462528&cat_id=35109 (Accessed 3 Nov 2020).
 5. Olejko, V.M. and Strelbits'ka, N.Ye. (2011), "Energy Potential Nonconventional and Renewable Energy Sources Of Areas Of Ukraine", *Enerhosberezhennye. Enerhetyka. Enerhoaudyt*, vol. 3, pp. 35—42, available at: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/ (Accessed 3 Nov 2020).
 6. Prakhovnyk, A.V. Deshko, V.I. and Shevchenko, O.M. (2011), "Energy certification of buildings", *Naukovi visti NTUU "KPI"*, vol. 1, pp. 140—153.
 7. Usenko, N. and Shapovalenko, V. (2019), *Zelena knyha "Stymuliuvannia promyslovykh pidpriemstv do enerhoefektyvnosti ta zakhystu klimatu"* [Green Paper "Stimulating industrial enterprises for energy efficiency and climate protection"], Kyiv, Ukraine.
- Стаття надійшла до редакції 03.11.2020 р.*

УДК 338.431.4

М. А. Місевич,

к. е. н., доцент кафедри менеджменту організацій і адміністрування імені М. П. Поліщука,
Поліський національний університет, м. Житомир

ORCID ID: 0000-0002-2018-4834

О. О. Залужна,

магістрант кафедри економіки і підприємництва,
Поліський національний університет, м. Житомир

ORCID ID: 0000-0002-0504-872X

DOI: 10.32702/2306-6792.2020.22.78

УДОСКОНАЛЕННЯ ЯКОСТІ ПРОДУКЦІЇ ЗА РАХУНОК ФАКТОРІВ ВИРОБНИЦТВА

M. Mysevych,

PhD in Economics, Associate Professor of the Department of management organizations
and administration by M. Polishchuk, Polissya National University, Zhytomyr

O. Zaluzhna,

Master student, Polissya National University, Zhytomyr

IMPROVING PRODUCT QUALITY THROUGH FACTORS OF PRODUCTION

У статті визначено актуальність та практичне значення в підприємницькій діяльності факторів впливу на якість продукції. Зазначено основні напрями удосконалення системи управління якістю продукції на виробничих підприємствах. Визначено, що фактори впливу на якість продукції залежать від характеру виробництва та сфери діяльності. В статті висвітлено технологічний процес виготовлення хліба і хлібобулочних виробів. Визначено основні характеристики якості і безпеки хлібних виробів. За основу органолептичних показників якості хліба в статті взято зовнішній вигляд, форма подового, поверхня, колір, стан м'якушки, смак та запах. При оцінці фізико-хімічних показників якості хліба визначено вологість м'якушки, кислотність та пористість у відсотках та градусах. Визначено показники безпеки хлібних виробів повинні за рівнем вмісту токсичних елементів, мікротоксинів, пестицидів, радіонуклідів нормам. Узагальнено дефекти зовнішнього вигляду хлібних виробів за зовнішнім виглядом хліба, його м'якушки, смаку та аромату дали змогу сформувати класифікацію дефектів. Розглянуто основні фактори, які впливають на якість хлібобулочної продукції, в системі менеджменту якістю на всіх стадіях життєвого циклу продукції і мають місце на всіх стадіях її формування. Аналіз таких факторів, як рівень матеріально-технічної бази, якість сировини, якість роботи працівників, рівень організації виробництва та рівень контролю якості дозволив виявити основні закономірності управління якістю в системі менеджменту, що демонструють надійні, систематичні причинно-наслідкові зв'язки між ними. Визначені основні закономірності управління якістю в системі менеджменту, які необхідно враховувати при управлінні якістю продукції та плануванні заходів для її підвищення. Здійснено класифікацію факторів на підприємствах хлібобулочної галузі та проаналізовано їх наслідки впливу на якість кінцевої продукції. Запропоновано основні перспективні напрями, які повинні постійно плануватися на досліджуваних підприємствах для ефективного управління якістю продукції, що виступають попереджувальними та коригувальними діями.

The article the relevance and practical significance of the factors influencing the quality of products in business activity are determined. The basic directions of improvement of system of management of quality of production at the industrial enterprises are specified. It is defined that factors of influence on quality of production depend on character of manufacture and sphere of activity. The article covers the technological process of making bread and bakery products. Determined on the basis of bone characteristics and safety of bread products. The basis of organoleptic indicators of bread quality in the article is the appearance, shape of the hearth, surface, color, condition of the crumb, taste and smell. When assessing the physico-chemical parameters of bread quality, the moisture content of the crumb, acidity and porosity in percent and degrees were determined. Determined safety indicators of bread products should be based on the level of toxic elements, microtoxins, pesticides, radionuclides. Generalized defects in the appearance of bread products. appearance of bread products by the appearance of bread, its crumbs, taste and aroma allowed to form a classification of defects. Main factors which have influence on product quality of bakery produce in the system of product quality management on all stages of product lifecycle. Are considered in the article. Analysis of such factors as the level of material and technical base, quality of raw materials, quality of work, level of production organization and level of quality control revealed the basic patterns of quality management in the management system, demonstrating reliable, systematic causal links between them. The basic laws of quality management in the management system are determined, which must be taken into account when managing product quality and planning measures to improve it. The main

classification of such factors in bakery enterprises are researched, their consequences and influence on the quality of the product are analysed. The basic perspective directions which should be constantly planned at the investigated enterprises for effective management of quality of the products acting as the preventive and corrective actions are offered.

Ключові слова: конкурентоспроможність продукції, якість, управління якістю, контроль якості, стандартизація, сертифікація.

Key words: competitiveness, quality, quality management, quality control, standardization, certification.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

За сучасних умов господарювання на підприємствах актуальність управління якістю визначається її спрямованістю на забезпечення такого рівня якості продукції й послуг, який може в найбільшій мірі задовольняти всі потреби споживачів. Виходячи з цього, без постійного поліпшення якості неможливе досягнення і підтримка ефективної економічної діяльності підприємства. Тому дослідження факторів впливу на якість продукції, які є безпосередніми резервами поліпшення якості є актуальним і має практичне значення в підприємницькій діяльності.

Питання, пов'язані з аналізом факторів, які впливають на якість хлібобулочної продукції, завжди залишаються актуальними серед науковців та аудиторів системи менеджменту якості. Дані дослідження свідчать про те, що підприємство значною мірою залежить від факторів, вплив яких породжує внутрішні зміни в системі управління якістю, щоб створювати та підтримувати надійне підґрунтя для ефективного функціонування організаційних та економічних засад.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ, В ЯКИХ ЗАПОЧАТКОВАНО РОЗВ'ЯЗАННЯ ДАНОЇ ПРОБЛЕМИ І НА ЯКІ СПИРАЄТЬСЯ АВТОР, ВИДІЛЕННЯ НЕ ВИРІШЕНИХ РАНІШЕ ЧАСТИН ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ, КОТРИМ ПРИСВЯЧУЄТЬСЯ ОЗНАЧЕНА СТАТТЯ

Питання якості продукції в умовах розвитку ринкових відносин привертають до себе увагу відомих вчених, а саме: Г. Азоєв, В. Барбанов, Р. Бичківський, С. Білобловський, В. Герасименко, В. Гиссин, О. Дацій, В. Дикань, О. Дубров, Т. Загорна, В. Корінь, М. Корецький, В. Кривощоков, В. Лапідус, Ф. Найт, А. Машков, О.В. Трифонова, М. Шаповал та інші.

ЗАВДАННЯ СТАТТІ

Завданнями дослідження є: визначити та обґрунтувати основні фактори, які впливають

на якість хлібобулочної продукції, а також їх аналіз та виявлення їх впливу на хлібобулочну продукцію. Доречно зазначити, що невирішеними залишається обсяг питань, які потребують реалізації ефективних заходів з метою адаптації підприємства до постійних змін ринкового середовища.

Об'єктом дослідження є процес пошуку та удосконалення резервів поліпшення якості продукції за рахунок факторів виробництва.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ З ПОВНИМ ОБґРУНТУВАННЯМ ОТРИМАНИХ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

У наш час не рідко виникають питання, пов'язані з якістю продукції, яка значною мірою впливає на ефективність функціонування підприємств та має різносторонній характер.

До основних напрямів удосконалення системи управління якістю продукції ТОВ "Барви Полісся" слід віднести підвищення рівня матеріально-технічної бази виробництва, підвищення якості сировини, вдосконалення контролю якості, підвищення продуктивності праці та кваліфікації кадрів, удосконалення організації виробництва й праці.

Якість залежить від великої кількості факторів організаційного, технічного, економічного, соціального, правового та іншого характеру. Вони мають місце на всіх стадіях її формування: проектування — виробництво — споживання. Тому їх умовно можна по ділити на декілька груп залежно від характеру виробництва та сфери діяльності. Багато авторів демонструють підходи до їх класифікації по-різному, від чого і виникають розбіжності у поглядах.

Отож, єдиного переліку факторів у сучасних економічних джерелах не існує. Це впливає на подальші наукові експерименти і породжує інтерес дослідників щодо аналізу факторів. Оскільки умови, від яких залежить виробництво продукції, мають тенденції до коливань, тому й фактори, які діють на якість, також змінюються.

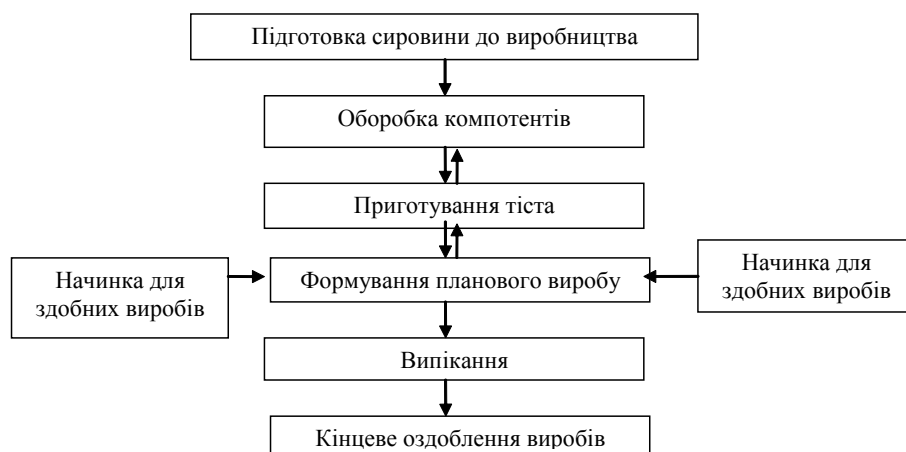

Рис. 1. Технологічний процес виготовлення хліба і хлібобулочних виробів

Джерело: складено авторами за даними підприємства.

Хлібні вироби є одним з основних продуктів харчування людини. У хлібі міститься багато харчові речовини, необхідні людині, серед них білки вуглеводи, вітаміни, мінеральні речовини, харчові волокна. На стадії безпосереднього виробництва об'єктами виробничого контролю є:

— якість сировини, напівфабрикатів, енергоресурсів і товарної продукції;
— параметри технічного режиму.

Технологічний процес виготовлення хліба та хлібобулочних виробів є також одним із основних факторів, що впливає на формування якості хліба. На рисунку 1 узагальнено технологічний процес процес хліба і хлібобулочних виробів обраного нами для дослідження підприємства ТОВ "Барви Полісся".

Гарантією якості продукції є сертифікат якості та штамп на товарно-транспортній накладній "Продукція стандартна" для кожної партії продукції, що відпускається споживачам. Якість хлібобулочних та кондитерських виробів у 2019 р. перевірялась управлінням по захисту прав споживачів та міською санепідемстанцією. Було перевірено 108 тонн продукції вибравок, економічних санкцій, штрафів за випуск неякісної продукції і порушення технологічних параметрів приготування хліба не було.

Якість хліба оцінюють органолептично за зовнішнім виглядом, станом м'якушки, смаком і запахом, які повинні відповідати встановленим вимогам (табл. 1).

При визначенні ступеня переваги одного товару над іншим у тих умовах, в яких здійснюється експлуатація або використання товару споживачем, застосовується метод кваліметричної оцінки, який дає змогу отримати показник якості у вигляді деякої цифрової величини.

Для забезпечення об'єктивної оцінки якості товару необхідно формалізувати критерії якості, тобто подати їх у вигляді масиву цифрових даних. Отже, при оцінці фізико-хімічних показників якості, зокрема білого хліба визначають вологість м'якушки, кислотність і пористість (табл. 2).

Показники безпеки хлібних виробів повинні відповідати за рівнем вмісту токсичних елементів, мікротоксинів, пестицидів, радіонуклідів нормам (табл. 3).

Таблиця 1. Органолептичні показники якості хліба

Найменування показника	Характеристика
Зовнішній вигляд	Відповідна хлібній формі, в якій проводилася випічка, з дещо випуклою верхньою кіркою, без бічних випливаючи
Форма подового	Відповідна хлібній формі, в якій проводилася випічка, з дещо випуклою верхньою кіркою, без бічних випливаючи. Округла, овальна чи подовжена – овальна, не розпливчаста без притиска
Поверхня	Допускається при виробленні на тунельних печах з механізованим пересадкою 1–2 невеликих сліпа. Без великих тріщин і підривів, з наколами або надрізами, або без них у відповідності з технічним описом. Допускається наявність шва від дільника
Колір	Від світло – жовтого до темно – коричневого (на верхній скоринці)
Стан м'якушки: пропеченого промеса пористість	Пропечений не вологий на дотик. Еластичний, після легкого натиснення пальцями м'якуш повинен приймати початкову форму. Без грудочок та слідів непромеса. Розвинена без пустот і ущільнень
Смак	Властивий даному виду виробу, без стороннього присмаку
Запах	Властивий даному виду виробу, без стороннього запаху

Джерело: складено авторами за даними підприємства.

Таблиця 2. Фізико-хімічні показники якості хліба

Найменування показників	Хліб пшеничний з борошна вищого гатунку подовий	Хліб пшеничний з борошна вищого гатунку формовий
Вологість м'якушки, %, не більше	43,0	44,0
Кислотність м'якушки, град, не більше	3,0	3,0
Пористість м'якушки, %, не менше	70,0	72,0

Джерело: складено авторами за даними підприємства.

З метою аналізу причин браку та розробки заходів щодо поліпшення якості продукції складають класифікатори причини дефектності виробів. Використовуючи такі класифікатори, втрати від браку розподіляють по їх причинам для виявлення найбільшої питомої ваги того чи іншого фактору. Дефекти хліба обумовлені різними причинами: якістю основного і допоміжного сировини, порушенням його дозування і технічного процесу, недбалістю поводження з хлібом після випічки. Бувають дефекти зовнішнього вигляду, м'якушки, смаку і запаху (табл. 4).

Проведені дослідження в даному на прямі показали, що основними факторами, які впливають на якість хлібобулочних виробів у системі менеджменту якості, є технічні, організаційні, соціально-економічні, правові. Вони мають різний вплив на якість хлібобулочної продукції, тому вона постійно знаходиться в їх залежності. А саме: рівень матеріально-технічної бази, якість сировини, якість роботи працівників, рівень організації виробництва, рівень контролю якості та інші фактори.

Розглянемо вплив кожного із вище перерахованих факторів, але зауважимо, що зазначений вище фактор — рівень контролю якості — в цьому аналізі окремо не виділений через відсутність однозначних даних на підприємствах галузі, яка досліджується. Він у певній мірі впливає й на інші фактори та має тісний взаємозв'язок з ними [2, с. 154].

Фактори, які впливають на якість хлібобулочних виробів в системі менеджменту якості згрупуємо в таблиці 5.

Аналіз даних факторів дозволяє виявити такі основні закономірності управління якістю в системі менеджменту, що демонструють надійні, систематичні причинно-наслідкові зв'язки між ними:

1. Рівень матеріально-технічної бази характеризується технічною готовністю обладнання до роботи, технологічною оснащеністю та рівнем обслуговування виробництва, а також ступенем його автоматизації. Стан зазначеного фактора відіграє рішуче значення для забезпечення високої якості продукції, так як він викликає в середньому 43% браку та дефектів, що пов'язано передусім з моральним та фізичним зносом обладнання [6, с. 149]. Результати досліджень дають усі підстави стверджувати, що за наявності дещо застарі-

Таблиця 3. Показники безпеки хлібних виробів

Найменування показників	Допустимі рівні, мг/кг, не більше
Токсичні елементи:	0,55
Свинець	0,15
Миш'як	0,07
Кадмій	0,015
Ртуть	0,005
Мікротоксини:	
Афлотоксин У	0,7
Дезоксініваленон	0,1
Т – 2 токсин	0,2
Зеараленон	0,5
Пестициди:	
Гексахлорциклопексан (α, Я, ф ізомери)	0,01
Ртутьорганічні пестициди 2, 4 – Д кислота, її солі, ефіри	Не допускається
Радіонукліди:	
Цезій – 137	40 Бк / кг
Стронцій – 90	20 Бк / кг
Забрудненість, зараженість шкідниками хлібних запасів (комахи, кліщі)	Не допускається

Джерело: складено авторами за даними підприємства.

лого обладнання на рівні матеріально-технічної бази виникають періодичні простої технологічного процесу, пов'язані із зупинкою печей, нестачею пари в печах, порушенням часового режиму випікання, що своєю чергою, призводить до дефектів хліба, а саме: підрив, бокові розриви, відсутність глянцевої, підгорілість поверхні скоринки та інші.

Таблиця 4. Дефекти хліба

Дефекти	Характеристика
1	2
Дефекти зовнішнього вигляду	Неправильна форма – виходить якщо хліб випечений з Недоброби або ферментованого тесту або якщо тісто під час випікання прогрівається не рівномірно Дефекти поверхні – відсутність кірки, великі тріщини, темна кірка, з'являються при недостатній розстойки тіста або при дуже високій температурі, або при відсутності пари в печі
Дефекти м'якушки відносяться	Непромеса – це ділянки м'якушки, що містять борошно, шматочки солі, виходить в результаті порушення режиму замісу тіста Загартування – безпористу вологий шар м'якушки, розташований біля нижньої палітурки; в результаті відстоювання хліба на холодній поверхні, при посадці в недостатньо розігріту піч Лепкий м'якуш – при використанні борошна з пророслого і морозобойного зерна, малого терміну випічки
Дефекти смаку і аромату	Наявність хрускоту при розжовування, присутність сторонніх домішок, використання ферментованого тесту З-за високої вологості хліб швидко псується, є середовищем для розвитку мікроорганізмів Пліснявиння після випічки – неправильне зберігання. Хліб при цьому покривається нальотом різних квітів і неприємного смаку Картопляна хвороба – викликається бактерією картопляною паличкою. М'якушка набуває неприємного запаху і перетворюється на темну тягучу масу Крейдяна хвороба – виникає при зберіганні хліба в целофанових пакетах. Розповсюджується у вигляді сухих, білих плям. Такий хліб в їжу не використовується

Джерело: складено авторами за даними підприємства.

Таблиця 5. Основні фактори, які впливають на якість хлібобулочної продукції

Фактори	Основна характеристика факторів
1	2
Рівень матеріально-технічної бази	Технологічне оснащення, автоматизація виробництва, технологічне обслуговування, знос виробництва
Якість сировини	Відповідність нормативним вимогам, умови зберігання, умови транспортування
Якість роботи працівників	Трудова дисципліна, відношення до роботи, рівень кваліфікації кадрів, технологічна дисципліна
Рівень організації виробництва	Структура виробництва, умови праці, ритмічність і своєчасність поставок сировини, методи стимулювання праці
Рівень контролю якості	Організація роботи підрозділів, відповідальність за якість, засоби контролю, оперативність, систематичність, надійність
Інші фактори	Виробництво експериментальних партій нової продукції, апробація нової продукції

Джерело: власні узагальнення за [2; 5; 8].

2. Основною сировиною для виробництва хлібобулочної продукції на підприємствах є мука, якість якої, за оцінкою спеціалістів хлібопекарських підприємств, на 70% визначає якість готової продукції. Однак за рахунок високої ефективності вхідного контролю сировини: перевірки підлягає кожна партія сировини, навіть якщо остання купується у відомих, з позитивною репутацією поставальників, а при невідповідності нормативним вимогам не допускається у виробництво. Таким чином, попри високу якість сировини, трапляються окремі партії, які містять приховані дефекти та властивості, що проявляються в процесі надходження у виробництво і в подальшому можуть стати причиною браку. Таке явище трапляється рідко, але уникнення його появи має регулювати служба матеріально-технічного забезпечення. Таким чином, рівень впливу такого фактора, як якість сировини, на дефектність хлібобулочних виробів відносно невисокий — не перевищує 12% [6, с. 149].

3. Якість роботи працівників, як організаційний фактор, включає передусім, рівень кваліфікації персоналу задіяного у виробництві продукції, досвід роботи, професійну майстерність кадрів, а також загальне відношення до роботи і зацікавленість у високих результатах, підвищення рівня кваліфікації, дотримання трудової та технологічної дисципліни, наявність високої культури виробництва. Ступінь впливу даного фактора високий, на нього припадає від 26% до 36% втрат загального браку, причому в останні роки спостерігається ріст таких втрат. Дослідження складу та кваліфікації робочого персоналу показав, що на підприємствах, які виробляють хлібобулочну продукцію, почали приділяти більше

уваги підвищенню кваліфікації кадрів (більшість працівників підвищують свій рівень кваліфікації в процесі роботи) [6, с. 150].

4. Рівень організації виробництва характеризує ефективну організацію виробничого процесу загалом, включаючи: структуру виробництва, умови праці, своєчасне надходження сировини та матеріалів, безперебійність роботи обладнання, методи матеріального та морального стимулювання праці. Частка цього фактора в структурі втрат від браку коливається від 11 до 17%. Поява дефектів обумовлена частково зовнішніми причинами — проблема доставки сировини, а в більшій мірі — не високим рівнем контролю якості робіт. Такі причини мають прямий вплив на

організацію виробництва, і тому відбувається більшість випадків браку, а зменшення рівня контролю над якістю робіт, як і в попередньому факторі, призводить до його зростання. Цей фактор впливає на систему менеджменту та якість продукції взагалі. Тому необхідно простежувати та враховувати зміни, які він викликає, а особливо спостерігати і звертати увагу керівництву підприємства [6, с. 150].

5. Велике число дефектів та браку в його рамках пов'язано з недостатнім контролем технологічного процесу виробництва, що проявляється в порушенні рецептури виробів, не повній вазі та не правильній формі для випікання, неувважності на робочому місці та низькому контролю за роботою обладнання. Збільшення таких дефектів свідчить про низький рівень процесу контролю над виробництвом, що в кінцевому результаті впливає на якість готової продукції. Рівень контролю якості має неопосередкований вплив на якість кінцевої продукції і прямий вплив на інші фактори. Основна закономірність управління якістю хлібобулочної продукції полягає в залежності якості від невідривності й комплексності контролю по всіх напрямках: вхідного контролю якості сировини, контролю за перебігом технологічного процесу виробництва, контролю готової продукції та контролю за продукцією після її випуску [4, с. 85].

Ураховуючи вищезазначене, необхідне введення статистичних методів контролю якості продукції за основними органолептичними та фізико-хімічними показниками на досліджуваних підприємствах під час здачі її виробничими підрозділами на склад або торговельним підприємствам. Статистичний метод контролю засновано на використанні вибіркової пере-

вірки, за якої контролюється тільки відібрана продукція, що дозволяє заощаджувати час та грошові ресурси під час контролю. Вважаємо за доцільне проведення статистичного приймального контролю за альтернативною ознакою, яка буде мати результативність за двома взаємовиключними випробуваннями, тобто віднесення продукції до дефектної чи придатної.

6. Остання група факторів об'єднує випадки, які не ввійшли в попередні групи та пов'язані в основному з виробництвом випробуваних партій нової продукції або апробацією нових видів сировини. В середньому цей фактор є причиною браку в 3,5 випадках із 100, що несуттєво в порівнянні з впливом інших та виправдано технологічним процесом виробництва [6, с. 150].

Таким чином, із сукупності факторів, що впливають на якість хлібобулочної продукції, першочерговими необхідно вважати чотири фактори, а також фактор контролю якості, який відіграє значну роль для забезпечення високої якості продукції та має безпосередній вплив на інші. На стадії безпосереднього виробництва об'єктами виробничого контролю підприємств хлібобулочної галузі є: якість сировини, напівфабрикатів, енергоресурсів і товарної продукції; параметри технічного режиму. Доцільно при цьому підвищувати рівень матеріально-технічної бази виробництва, раціонально своєчасно поновлювати старе та зношене обладнання, систематично покращувати технологічне оснащення виробництва, бо це найбільшою мірою впливає на якість виробів.

На сьогодні споживчі властивості хлібобулочних виробів в основному визначаються хлібопекарськими перевагами борошна, значні коливання яких створюють складнощі при виробленні хлібозаводами продукції з точки зору існуючих стандартів і вимагають використання покращувачів якості. Певну роль у регулюванні технологічних процесів хлібопекарського виробництва можуть зіграти білкові концентрати, виділені з продуктів переробки рослинної сировини, отримання яких освоєно вітчизняною промисловістю.

Зазначимо, що важливо спрямовувати зусилля на підвищення якості роботи працівників, їх кваліфікацію та професійні навички, дотримуватися трудової дисципліни. З ним тісно взаємопов'язані такі фактори, серед яких — покращення організації праці, забезпечення безперервного технологічного циклу виробництва. Отже, технологам та майстрам потрібно постійно покращувати організацію

праці та дотримуватися технологічної дисципліни.

Посилення рівня контролю за якістю сировини, процесом виробництва, а також підвищення забезпечення координації контролю на кожному етапі виробничого циклу з підсумковим контролем якості готової продукції, дасть змогу попередити появу браку та дефектів. Ефективність такої пропозиції пов'язана з роботою підрозділу, що відповідає за якість, через це необхідно збільшити його чисельність та покращити організацію роботи в напрямку комплексного контролю.

Для зменшення втрат від браку та підвищення ефективності управління якістю продукції, необхідно покращити умови пристосування системи управління якістю до постійно-змінних основних факторів, що впливають на якість та направити першочергові зусилля на усунення дефектів.

Аналіз факторів, що впливають на якість продукції, дозволяє виявити такі основні закономірності управління якістю в системі менеджменту, що демонструють надійні, систематичні причинно-наслідкові зв'язки між ними.

По-перше, це ступінь відповідності якості продукції технічному рівню виробництва та стану матеріально-технічної бази. Тобто якість продукції знаходиться в прямій залежності від даного фактора: чим вищий технічний рівень виробництва, тим більш високоякісна продукція буде вироблятися. А подальше удосконалення якості продукції пов'язане з підвищенням рівня виробництва за рахунок модернізації обладнання, впровадження нових технологій та зміцнення матеріально-технічної бази в цілому.

По-друге, залежність якості продукції від рівня організації виробництва та пов'язаної з нею якості виконання робіт. У наш час цей фактор важко переоцінити, тому що він відіграє велику роль, як і технічний фактор. Тому, чим краще та ефективніше організовано технологічний процес, забезпечено його безперервність, необхідні умови, тим вищою буде якість виконання робіт та менше дефектів і браку на підприємстві.

По-третє, взаємозв'язок та пряма залежність рівня якості виконуваних робіт та виготовленої продукції від рівня кваліфікації кадрів. А саме: чим вищий рівень кваліфікації кадрів, тим більш високого рівня якості продукції можна досягнути при інших факторах (якість сировини, матеріалів, технології виробництва).

У цій ситуації одним із основних напрямів підвищення якості продукції є підвищення

кваліфікації кадрів, трудової та технологічної дисципліни і контролю якості за виготовленою продукцією.

Важливе місце посідає ще одна закономірність. Вона пов'язана із забезпеченням високої якості, а точніше із безперебійністю та комплексністю контролю якості за всіма напрямками: вхідний контроль сировини, контроль технологічного процесу виробництва, готової продукції, продукції після випуску її з виробництва. Чим вища частота та комплексність контролю, тим вища якість кінцевої продукції [1, с. 46].

Отже, необхідно враховувати всі закономірності при управлінні якістю продукції та плануванні заходів для її підвищення. Матеріали та інформацію про аналіз факторів необхідно ставити до відому персоналу по управлінню та використовувати при розробці планів організаційно-технічних заходів для підвищення якості продукції, а отже, і ефективності виробництва. Крім того, об'єми та причини браку потрібно вивчати у всіх цехах та відділах підприємства з ціллю попередження їх повторення.

Одним із фундаментальних елементів підтримки функціонування системи менеджменту якості на досліджуваних підприємствах хлібопекарської галузі та способом покращення процесів управління виступають комплекс заходів з метою уникнення виробництва неякісної продукції. Їх застосування передбачає реалізацію, саме коригувальних та попереджувальних заходів для усунення мір або мінімізації випадків повторного виникнення браку та дефектів хлібобулочної продукції. Значення пов'язаних з якістю коригувальних дій, визначається з точки зору їх можливого впливу на такі аспекти, як витрати виробництва, додаткові витрати на якість, безпека та задоволення споживача і інших зацікавлених сторін. Коригувальні дії плануються та проводяться у відповідності із наслідками та по мірі їх виникнення на підприємстві. Для управління процесом розробки та реалізації коригувальних дій на досліджуваних підприємствах розроблена та впроваджена документована процедура, в якій встановлені вимоги до [4, с. 160]:

- а) аналізу встановлених невідповідностей (в тому числі скарг споживачів);
- б) визначення причин виникнення невідповідностей;
- в) оцінювання необхідності проведення коригувальних дій, для впевненості в тому що невідповідність продукції стандарту, не виникне наступний раз;

г) визначення та проведення необхідних та реєстрація їх результатів;

д) аналіз результату коригувальних дій на підприємстві, а також відповідальності працівників, які забезпечують таку роботу та планування заходів.

Попереджувальні дії відповідають можливим наслідкам потенційних проблем і зареєстровані у документованій процедурі "Коригувальні та попереджувальні дії", що визначає обов'язки працівників, які відповідають за їх планування й реалізацію.

Для усунення причин виникнення невідповідності продукції встановленим стандартам та процесів системи менеджменту якості, а також мотивів їх виникнення з ціллю попередження її повторного виникнення, на підприємствах також проводяться та реалізуються попереджувальні дії.

Проводиться оцінка якості продукції, з ціллю визначення виникнення потенційних невідповідностей та причин їх виникнення, а потім планується проведення попереджувальних дій, направлених на усунення причин виникнення можливих невідповідностей, які відповідають можливим наслідкам потенційних проблем. Документована процедура під назвою "Коригувальні та попереджувальні дії" визначає обов'язки працівників, які відповідають за планування та реалізацію процесу і конкретні вимоги до: визначення потенційних невідповідностей з ціллю попередження появи невідповідності; оцінювання необхідних дій з метою попередження появи невідповідності; визначення та реалізації необхідних дій; реєстрації результатів реалізованих заходів; аналіз результативності прийнятих попереджувальних заходів.

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ЦЬОМУ НАПРЯМІ

Таким чином, значний вплив на якість способу життя має матеріальне середовище — якість товарів та послуг. У зв'язку з цим проблема якості продукції та послуг постійно залишається актуальною. Вона має стратегічний характер, а процес удосконалення якості залежить від багатьох факторів впливу. Він необхідний не тільки для отримання максимального прибутку від реалізації товарів, а головне — для суспільства та забезпечення його інтересів загалом. Тому аналіз факторів, які впливають на якість хлібобулочної продукції в системі менеджменту якості, має

проводитися систематично. Це дає змогу виявити ряд потенційно можливих загроз, скорити їх усунення та мінімізувати негативний вплив на систему управління якості хлібобулочної продукції і, як наслідок, задовольнити всі вимоги споживачів, тому що споживач оцінює якість продукції з точки зору потреб, які для нього першочергові та вкрай необхідні.

Процес удосконалення якості залежить від багатьох факторів впливу. Він необхідний не тільки для отримання максимального прибутку від реалізації товарів, а головне — для забезпечення його інтересів суспільства в цілому. Тому аналіз факторів повинен здійснюватися для того щоб, оцінити економічні, соціальні, політичні, екологічні умови, до яких повинна адаптуватися система менеджменту якості на підприємствах хлібобулочної галузі в Україні та функціонувати паралельно з ними ефективно.

Нами пропонуються основні перспективні напрямки, які повинні постійно плануватися на досліджуваних підприємствах для ефективного управління якістю продукції, що виступають попереджувальними та коригувальними діями:

1) виконання замовлень на постачання продукції (постійно);

2) забезпечення високої якості продукції підприємства за рахунок контролю сировини, матеріалів, напівфабрикатів виробництва та готових виробів (постійно);

3) для максимального розвитку виробництва та росту авторитету підприємства, розвивати, документувати та впроваджувати систему менеджменту якості у відповідності із міжнародними стандартами ISO 9000:2008;

4) сертифікувати розроблену систему управління якістю у сертифікаційному центрі;

5) провести навчання всього персоналу підприємства по документації системи управління якістю;

6) формувати позитивний імідж підприємства, як кращого виробника хлібобулочних виробів за допомогою участі у виставках;

7) проводити внутрішні аудити та розробляти та впроваджувати нові вироби хлібобулочної продукції;

8) проводити ремонтні роботи обладнання та перевірку засобів моніторингу.

Зазначені проблемні питання і будуть предметом наших подальших досліджень.

Література:

1. Барабанов В.В. Проблеми підвищення якості і конкурентоспроможності продукції в сучасних умовах / В.В. Барабанов // Довідник. Інженерний журнал. — 2008. — № 4. — С. 45—48.

2. Гиссин В.И. Управление качеством продукции / В.И. Гиссин. — Р.-на-Дону: Феникс, 2005. — 477 с.

3. Кривошочков В.І. Управління якістю: навч. посіб. / В.І. Кривошочков. — Д.: Наука і освіта, 2008. — 307 с.

4. Лапідус В.А. Загальна якість в українських компаніях / В.А. Лапідус. — К.: "Знання", 2009. — 432 с.

5. Менеджмент якості: підручник / М.І. Шаповал. — 3-тє вид., випр. і доп. — К.: Т-во "Знання", КОО, 2007. — 471 с.

6. Трифонова О.В. Основні чинники забезпечення якості продукції на підприємстві / О.В. Трифонова, Ю.С. Болотова // Вісник Донецького економіко-гуманітарного інституту МОНМС України. — Донецьк: ДЕГІ, 2011. — Вип. 2 (35). — С. 148—151.

7. Труш Ю.А. Аналіз факторів, що впливають на якість хлібобулочної продукції / Ю.А. Труш // Формування ринкових відносин в Україні. — 2011. — № 4. — С. 172—175.

8. Управління якістю: навчальний посібник / Р. Бичківський. — Л.: ДУ "Львівська політехніка", 2008. — 329 с.

References:

1. Barabanov, V. (2008), "Problems of improving the quality and competitiveness of products in modern conditions", Handbook. Engineering Journal, vol. 4, pp. 45—48.

2. Gissin, V.I. (2005), Upravlnia yakisty produkci [Product quality management], Phoenix, Rostov on Don, Ukraine.

3. Krivoschokov, V.I. (2008), Upravlnia yakisty [Quality management], Science and Education, Donetsk, Ukraine.

4. Lapidus, V.A. (2009) Zagal'na yakisty v ukrainiskich kompaniyax [General quality in Ukrainian companies], Knowledge, Kyiv, Ukraine.

5. Shapoval, M.I. (2007), Menedgnt yakjsti [Quality management], 3rd ed., corr. and sup., Knowledge, Kyiv, Ukraine.

6. Trifonova, O. and Bolotova, Yu. (2011), "Basic factors of product quality assurance at the enterprise", Bulletin of Donetsk Economic and Humanitarian Institute of the Ministry of Education and Science of Ukraine, vol. 2 (35), pp. 148—151.

7. Trush, Yu. (2011), "Analysis of factors influencing the quality of bakery products", Formation of market relations in Ukraine, vol. 4, pp. 172—175.

8. Bychkivsky, R. (2008), Upravlnia yakisty [Quality management], Lviv Polytechnic State University, Lviv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 03.11.2020 р.

УДК 658.167

Н. В. Рощина,

к. е. н., доцент, Національний технічний університет України "КПІ імені І. Сікорського"
ORCID ID: 0000-0003-2035-8846

Л. С. Борданова,

к. е. н., старший викладач, Національний технічний університет України
"КПІ імені І. Сікорського"
ORCID ID: 0000-0001-8159-3909

А. І. Старовойт,

студентка гр. КА 71 ІПСА,
Національний технічний університет України "КПІ імені І. Сікорського"
ORCID ID: 0000-0003-2505-792X

DOI: 10.32702/2306-6792.2020.22.86

ЗРОСТАЮЧА СКЛАДНІСТЬ ЕКОНОМІЧНИХ КРИЗ

N. Roshchina,

PhD in Economics, National technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Politechnic Institute"

L. Bordanova,

PhD in Economics, Associate Professor, National technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Politechnic Institute"

A. Starovoit,

student of group KA 71 ІПСА, National technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Politechnic Institute"

THE GROWING COMPLEXITY OF ECONOMIC CRISES

Світова економіка — це неймовірно складна динамічна система, на яку впливають мільйони і мільйони різних факторів, взаємозв'язок яких є дуже різним, а тому ми не можемо стовідсотково знати, як одна маленька подія вплине на стан речей у цілому світі(той самий ефект метелика в хаотичних системах, коли "Помах крил метелика в Бразилії може викликати торнадо в Техасі" [1]). Через таку складність постійний економічний ріст не є можливим, а тому економічні кризи є явищем неминучим. Вплив кожної з економічних криз минулого століття на стан речей у світі(як з економічної точки зору, так і з соціальної) був абсолютно різний: від ситуацій, коли чверть населення величезної країни залишалася безробітною і ця країна більше 10 років намагалася подолати цю кризову ситуацію з впровадженням реформ та важливих змін у політиці самої держави до тих, які закінчилися більш-менш швидко і "безболісно". Але при цьому можна помітити, що структурна складність кожної великої економічної кризи, що переживає людство, є більшою, ніж складність минулих криз. Однозначної відповіді на питання "Чому відбувається саме так?" нема, але все ж можна виділити декілька основних причин: по-перше, світ та стан речей у ньому стає все більш складним, адже зростає абсолютно все: населення, його потреби, технічний прогрес і багато всього іншого. По-друге, так чи інакше, але кожна економічна рецесія стає певним уроком для людства, ми виносимо з неї певні знання і досвід, що допомагає нам розвиватися та уникати помилок, які ми допускали раніше.

У статті розглянуто найбільші світові економічні кризи — Велика Депресія 1930-х років, енергетична криза 1970-х років та економічна криза кінця 2000-х років, що слідувала за фінансовою кризою 2008 року; також розглянуто певні пункти стосовно рецесії 1990-х років [2]. По кожній з криз особливо важливо поглянути на її причини, способи виходу з неї, порівняти кризи за статистичними даними та побачити, які нові напрями розвитку економіки (а особливо макроекономіки) дала кожна з них. Також дуже цікаво розглянути розвиток економічної науки під час або після криз, провести певні паралелі між тим, що відбувалося в світі і як на це "реагувала" економічна наука.

The world economy is an incredibly complex dynamic system, influenced by millions and millions of different factors, the relationship of which is very different, and therefore we can not know one hundred percent how one small event will affect the state of the world (the same butterfly effect in chaotic systems, when "The flutter of butterfly wings in Brazil can cause a tornado in Texas" [1]). Due to this complexity, sustainable economic growth is not possible, and therefore economic crises are inevitable. The influence of every economic crisis on the world(both from economic and social points of view) differed a lot: from situations, when the quarter of country's population became unemployed and the country were trying to overcome this crisis for a long 10 years by means of reforms and severe government changes, to

those situations, that ended soon and without severe losses. It can be seen that the complexity of every major economic crisis that humanity is experiencing is greater than the complexity of past crises. There is no unambiguous answer to the question "Why is this happening?", But there are several main reasons: first, the world and the state of affairs in it is becoming more complex, because everything is growing: the population, its needs, technological progress and much more. Secondly, one way or another, but every economic recession becomes a lesson for humanity, we learn from it certain knowledge and experience that helps us to develop and avoid the mistakes we made before.

The article examines the world's largest economic crises — the Great Depression of the 1930s, the energy crisis of the 1970s and the economic crisis of the late 2000s, which followed the financial crisis of 2008; we will also consider certain points regarding the recession of the 1990s [2]. For each of the crises, it will be especially interesting for us to look at its causes, ways out of it, compare crises according to statistics and see what new directions of economic development (especially macroeconomics) each of them has given. It is also very interesting to observe, how economic science developed in the periods of crisis, which ideas were dominating then and find consequences between events in the world and some important break-throughs in the economics.

Ключові слова: економічна криза, Велика Депресія, енергетична криза, фінансова криза.
Key words: economic crisis, Great Depression, energy crisis, financial crisis.

ВСТУП ТА ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

У сучасних кризових умовах все більшої актуальності набуває вивчення однієї з основних прикладних проблем в економіці країни, а саме дослідження джерел виникнення та пошук шляхів подолання кризових явищ і зменшення масштабів їх наслідків. Прояви кризи в конкурентних економічних системах стають довготривалими, важкопередбачуваними і, як правило, загальносистемними за масштабами охоплення. В умовах сучасної економічної кризи держава не має права відмовлятися від активної антикризової політики, що спирається на апробовані в розвинутих країнах засоби [3]. Сьогодення економіки України доводить неадекватність антикризового управління як на рівні підприємств, так і на рівні країни загалом: велика кількість підприємств перебуває в стані кризи, експортоорієнтовані галузі почали занепадати, вітчизняні підприємства та інші галузі економіки держави не в змозі працювати стабільно без використання інструментів антикризового управління. У сучасній науковій літературі триває полеміка щодо визначення сутності та природи криз у розвитку соціально-економічної системи. Існувала точка зору, що кризи є характерною рисою капіталістичного способу виробництва і повинні бути відсутні за соціалістичного ладу [4].

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідженню проблематики кризових явищ, їх причин і наслідків в економіці присвятили свої праці видатні вітчизняні та зарубіжні науковці, як-от: А.М. Ткаченко, Л. Бартон, В.Г. Сибіряков, В.Н. Крутько, О.Д. Чернявський, І.В. Дацюк, С. Брю, А. Крутик, П.С. Грін, О.І. Галушко, К. Макконел, О.П. Єлець, В.Є. Лан-

кіна, Г.П. Іванов, В.О. Василенко, М. Джон Кейнс, Т. Гренц, Ю. Розенталь, Б. Піджненбург, А.М. Штангрет, В.Н. Крутько, Р. Хіт, С. Фішер та інші. Попри підвищену увагу вітчизняних і зарубіжних дослідників до науково-практичних проблем виникнення та наслідків економічних криз, переважна більшість наукових думок залишається дискусійними та потребує подальших досліджень.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Велика Депресія 1929—1939 років — це економічна криза, що залишила величезний слід в історії, одна з тих подій, що стала визначною для бурхливого 20-го ст. І хоча говорять про неї найчастіше в контексті США, ця криза вплинула на неймовірно велику кількість тогочасних країн і принесла дуже багато змін у світ, що починав потроху відходити від Першої Світової війни. На прикладі США можна дуже добре побачити, що відбулося, адже в країні, де економіка зростала досить швидко у 1920 році [5], спад, що призвів до падіння ВВП на приблизно 30% [6] та ріст рівня безробіття на 20% [7], не очікував ніхто.

Криза почалася в США в 1929 році з різкого краху на біржі: досить відома історія про те, як у так званий "чорний четвер" біржі в США дуже різко впали, за день були продані більше 12 млн акцій, а капіталізація впала на 9 млрд доларів США [9]. Цей біржовий крах до сих пір не є поясненим, але кажучи про нього, варто пам'ятати, що після Першої Світової війни економіка США невпинно зростала [5], був так званий спекулятивний бум і утворилася "економічна бульбашка", коли справжня ціна акти- ва суттєво відрізнялася від його справедливої вартості [5]. Водночас багато інвесторів купляли акції, беручи кредити в банках і розрахову-

Таблиця 1. Порівняльна характеристика економічних параметрів США та Великобританії в період 1929—1938 рр.

БРИТАНІЯ				
Рік	Реальний ВВП	Дефлятор ВВП	Рівень безробіття, %	Ціни на біржі
1929	100.0	100.0	8.0	100.0
1930	99.9	99.6	12.3	80.5
1931	94.4	97.2	16.4	62.8
1932	95.1	93.7	17.0	60.2
1933	96.0	92.5	15.4	74.3
1934	102.8	91.7	12.9	90.3
1935	106.6	92.6	12.0	100.0
1936	109.9	93.1	10.2	115.9
1937	114.7	96.6	8.5	108.0
1938	118.2	99.3	10.1	88.5
США				
Рік	Реальний ВВП	Дефлятор ВВП	Рівень безробіття, %	Ціни на біржі
1929	100.0	100.0	2.9	100.0
1930	91.4	96.4	8.9	69.4
1931	85.7	86.3	15.6	35.8
1932	74.4	76.2	22.9	30.8
1933	73.4	74.2	20.9	46.2
1934	81.3	78.4	16.2	45.8
1935	88.6	79.9	14.4	63.1
1936	100.0	80.7	10.0	79.8
1937	105.3	84.1	9.2	50.5
1938	101.6	81.7	12.5	61.7

Джерело: [14].

ючи повернути їх, коли ціна на куплений ними актив виросте. Але ціни не могли рости постійно і відбувся спад цін [9], який для нас зараз здається досить очікуваним, але на той момент викликав паніку й значно погіршив ситуацію. Ми знаємо, що економіка США в 20-ті роки було слабо державно регульована [10] і вважають, що це було однією з причин кризи: кількість вироблених товарів значно перевищувала кількість товарів, які економіка могла спожити або продати [5].

Досить цікавою була ситуація й в Європі в той час, адже у 20-ті роки більшість країн намагалася повернутися до так званого "золотого стандарту", який був чинним до Першої Світової війни. Для багатьох країн цей перехід був складним і тому такі країни, як Великобританія та Німеччина були досить сильно залежними від американських кредитів [11]. Саме через це криза, що почалася в США, так швидко розповсюдилася на весь світ. Цей же золотий запас призвів до того, що золото "перетікало" до США і Франції, що спричиняло дефляцію в цих країн [8]. Цікавим є також те, що є певна емпірична залежність між тим, коли країна відмовилася від золотого стандарту, та складністю економічної кризи в цій країні: держави, що раніше відмовилися від золотого стандарту, постраждали набагато менше [12].

Таблиця 2. Зміни рівнів промислового виробництва, цін, міжнародної торгівлі та рівня безробіття в США, Великобританії, Франції та Німеччині в період 1929—1933 рр.

	США	Велика Британія	Франція	Німеччина
Промислове виробництво	-46%	-23%	-24%	-41%
Роздрібні ціни	-32%	-33%	-34%	-29%
Іноземна торгівля	-70%	-60%	-54%	-61%
Безробіття	+607%	+129%	+214%	+232%

Джерело: [15].

Статистика по цій кризі є більш ніж шокуючою: сумарний рівень ВВП у світі в 1933 році впав до 16.3% у порівнянні з 1929 роком [13], а сумарний рівень безробіття виріс на майже 23% і досяг рівню 29.8% у 1933 році [13]. Ці ж показники у США та Великобританії мали ось такий вигляд (табл. 2).

Вихід з цієї кризи у різних країн був зовсім різним: ті, що постраждали менше, впоралися куди швидше, а ось країнам типу США, Великобританії чи Німеччині знадобилося до 10 років, щоб подолати цей важкий період [14]. Варто зазначити, що для кожної з цих країн криза стала досить визначною в історичному сенсі подією, що вплинула на ключові фігури політичної арени 1930—1940 років: в 1933 році до влади в США прийшов Франклін Делано

1972	\$3.60
1973	\$4.75
1974	\$9.35
1975	\$12.21

Рис. 1. Ціна за барель нафти (в доларах США) в період з 1972—1975 рр.

Джерело: [21].

Рузвельт [16], у Німеччині — Адольф Гітлер [16], а у Великобританії були суттєві зміни як у уряді [16].

У контексті виходу з кризи цікаво говорити про досвід США, а саме так званий "Новий курс" [17], запропонований та впроваджений президентом Рузвельтом. Це була ціла низка чітко розпланованих та розрахованих заходів, що мали на меті допомогу тим, хто постраждав від кризи найбільше. Ідейним підґрунтям усіх цих заходів була нова економічна система поглядів, сформована Джоном Мейнардом Кейнсом [18], на його ж честь вона отримала назву кейнсіанство. Її основна думка, яка була ключовою для "Нового курсу" Рузвельта, полягала в тому, що держава має регулювати та впливати на попит: збільшувати грошову масу, знижувати процентні ставки, замовляти громадські роботи у компаній та фінансово допомагати їм, наймати безробітних на громадські роботи. І в США 30-х років, разом із низкою інших заходів, як-от: зменшення заробітних плат в державному секторі й армії та відхід від золотого стандарту [17], це спрацювало: як ми

можемо бачити у таблиці 1 показники безробіття стрімко знизилися, а ось ВВП почало потроху рости.

Велика Депресія, що стала дуже яскравою подією першої половини 20-го століття, змусила економістів переосмислити свої погляди, адже для пояснення того, що відбулося, потрібна була нова економічна теорія. З одного боку, ми бачимо появу кейнісанства, яке наголошує на важливості досить жорсткого державного регулювання економіки. Але ж це ще далеко не все: в 1960-ті роки американським вченим Мілтоном Фрідманом були проведені емпіричні дослідження та на їх основі була створена нова економічна течія під назвою монетаризм. Фрідман вважав, що причиною Великої Депресії була банківська криза і неправильна реакція уряду на неї і що саме це перетворило звичайну рецесію на гігантську економічну кризу. Монетаристи вважали, що економіка здатна повністю регулювати себе сама, а задача держави — вчасно на в потрібній кількості "друкувати" гроші, щоб запобігти дефляції та інфляції, яку Фрідман вважав найстрашнішим явищем економіки [19].

Економічна криза 1929—1939 років була такою складною, передусім, через те, що це була криза нового характеру, яка кидала нові виклики та ставила під питання всю економічну теорію, що була розроблена до цього. Уряди не завжди розуміли, як впоратися з кризою, бо не мали релевантних історичних прикладів; вони були такими собі першопроходцями, які пробували, помилялися й вчилися на своїх помилках. Саме тому Велика Депресія така важлива: це колосальний досвід, який підняв ба-

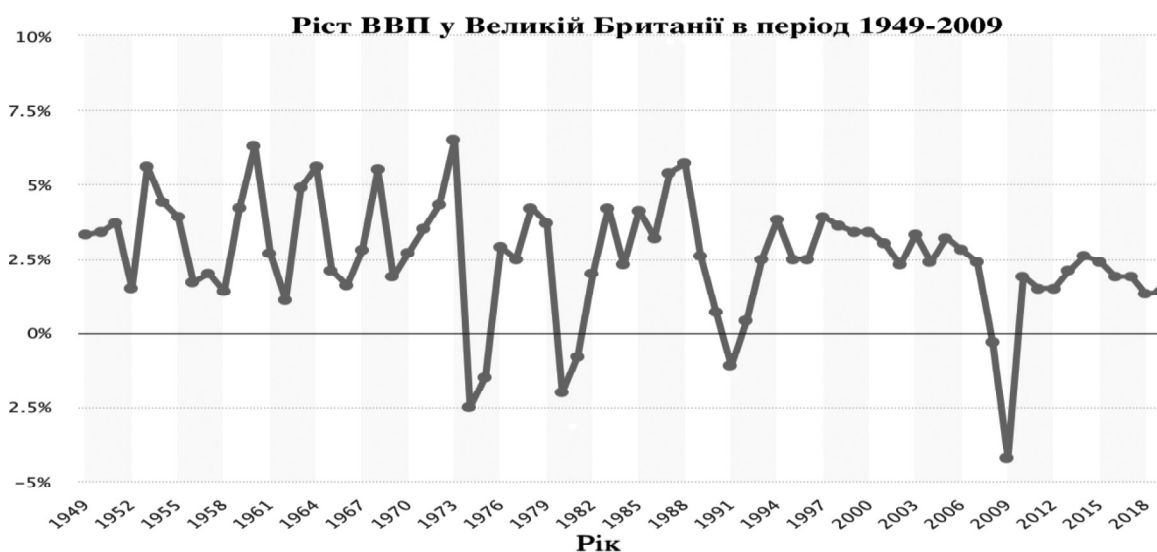

Рис. 2. Ріст ВВП в Великій Британії в період 1949—2009 рр.

Джерело: [24].

гато нових питань і змусив шукати відповіді на них.

Енергетична криза 1970-х років, в рамках якої виділяють економічну рецесію 1973—1975 років [2], була світовою економічною кризою, яка й близько не рівняється з Великою Депресією за складністю для звичайного населення. Вона була спровокована низкою політичних факторів, коли після втручання країн Європи та США в війну в Ізраїлі в 1973 році, країни ОПЕК оголосили ембарго на продаж нафти в Канаду, Велику Британію, США, Японію та Нідерланди, що діяло до 1974 року [20]. Очевидно, що це призвело до різкого зменшення кількості наявної нафти в країні та підвищення ціни на неї: на рисунку 1 ми бачимо, як різко підскочили ціни за барель нафти, майже вдвічі за рік (1973—1974).

Різде підвищення цін на нафту значно вплинуло на країни, які сильно залежали від імпортованої нафти: Великобританія, США, Франція, Швеція, Японія та ще низка країн Європи. До прикладу, в Швеції галузь суднобудування, що була другою у світі, скоротилася на 25% і отримала збитків на 3 мільйони крон. А скорочення цієї галузі промисловості потягло за собою скорочення сталелитійної та інших галузей [22].

Є досить зрозумілим, чому криза найбільше вдарила по тим країнам, чия економіка й без того була в якомусь хиткому стані чи переживала певні зміни. Саме тому досить цікаво розглянути приклад Великої Британії в цей момент, в якій, згідно з даними Національного бюро статистики, рівень ВВП за період кризи падав щорічно на показник, що доходив до 3.9% [23] (нижчим цей показник після періоду 1970-х років був лише в 2009 році).

У період 1970—1973 років у країні було помітне досить різке зростання ВВП (рис. 2). Але водночас ми бачимо ріст інфляції в країні.

Наприкінці 60-х почав спад економіки, почало рости безробіття, а ріст ВВП потроху зменшувався [23]. Слідуючи ідеям кейнсіанської теорії, уряд на чолі з Едвардом Хітом спробував стимулювати економіку, знизивши податки та підвищуючи бюджетні витрати на медицину, освіту і добробут людей (це був також політичний крок, адже очевидно це допомогло торі перемогти на виборах) [25]. Отже, був короточасний економічний ріст, але він дуже швидко закінчився, а ось стан речей лише погіршився, адже країна мала неймовірну інфляцію, борги, а тому була змушена піти на так зване "замороження зарплат" (щоб призупинити інфляцію), коли під час обезцінення фунта

Таблиця 3. Рівень безробіття, приріст ВВП та інфляція в 1969—1977 рр.

Рік	Рівень безробіття, %	Приріст ВВП, %	Інфляція, %
1969	3.5	3.1	6.2
1970	6.1	0.2	5.6
1971	6.0	3.3	3.3
1972	5.2	5.3	3.4
1973	4.9	5.6	8.7
1974	7.2	-0.5	12.3
1975	8.2	-0.2	6.9
1976	7.8	5.4	4.9
1977	6.4	4.6	6.7

Джерело: [27].

стерлінгів, зарплати робітників залишалися такими ж [26]. Це викликало невдоволення профспілок, зарплати все ж підняли, але рівень життя британців погіршився і наприкінці 70-х влада в Британії змінилася, а уряд очолила Маргарет Тетчер [25]. Треба також згадати той факт, що в країні в 70-ті роки почалося масове використання кредитних карток та кредитних коштів і воно було дещо неконтрольоване, що також негативно впливало на стан речей [25]. Така ситуація в Британії показала, що кейнсіанство "працює" далеко не завжди, а макро-економічну теорію треба розвивати й змінювати.

Економічна ситуація США в той час також була досить складною і впливала на неї не лише нафтова криза. Там ми бачимо явище, яке пізніше назвали стагфляцією. Це період, коли одночасно майже відсутній ріст ВВП, високий рівень безробіття та високий рівень інфляції [27]. Ця ситуація є досить неприродною з точки зору кейнсіанства, згідно з яким високе безробіття і висока інфляція одночасно неможливі (крива Філіпса [28]). Економісти вважають, що стагфляцію можуть викликати цінові шоки на сировину або дії уряду, пов'язані з грошовою політикою [27]. В принципі, обидва ці фактори ми бачимо в США 1970-х років. Уряд спровокував стагфляцію серією реформ, запропонованою президентом Річардом Ніксоном, яку пізніше назвали "Ніксоновським шоком" і вона була спрямована на покращення торгового балансу країни, зниження рівня безробіття та уповільнення темпів інфляції [27]. Основними пунктами цих реформ були наступні:

1. "Замороження" всіх цін та заробітних плат на 90 днів.
2. 10% податок на імпортні товари.
3. Відмова від зв'язку долара і золота.

Перший пункт викликав прямо протилежний ефект від очікуваного — він мав призупинити інфляцію, а натомість роботодавці, які не

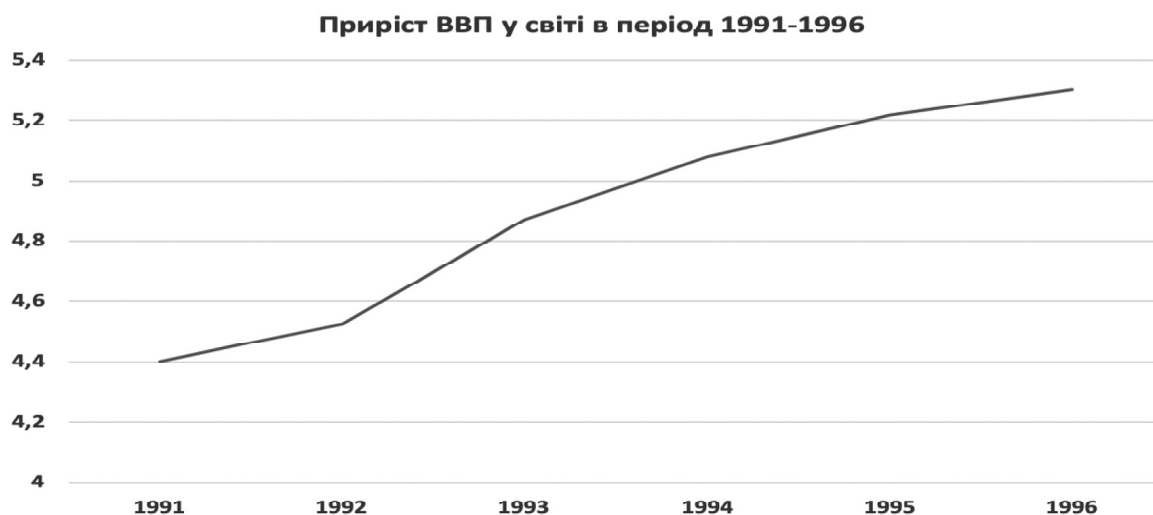

Рис. 3. Щорічний приріст ВВП у відсотка у світі у період 1989—1996 рр.

Джерело: [33].

могли змінити ціни на товар або заробітні плати, змушені були звільняти працівників. 10% податок на імпорту мав знизити рівень імпортованих товарів, але він лише підняв на них ціну. Це також загнало у глухий кут підприємців, які якось залежали від імпортованих товарів, і єдиний можливий вихід для них був звільнення працівників. Також користуючись пунктом 3, у США було фактично надруковано забагато грошей, які фактично стали так званими "фіатними", бо вони не були підкріплені золотом чи іншим дорогоцінним металом. Це пришвидшило інфляцію в рази [27]. Маємо таку статистику по рівню безробіття, ВВП та інфляції на період 1969—1977 років (табл. 3).

Ця економічна криза в США наочно пояснила, чому не можна просто так брати і друкувати більше грошей, а також вивела наперед теорію монетаризму, згідно з якою грошей в економіці має бути рівно стільки, скільки потрібно, а не більше чи менше, а намагання штучно "вкинути" більше грошей в економіку не будуть мати довготривалого ефекту. І хоча ідеї реформ Ніксона звучали дуже логічно на папері в той момент, їх реальні наслідки виявилися протилежними.

Криза 1970-х років не була такою тяжкою для звичайних людей, як Велика Депресія. Але зі структурної точки зору вона не була легшою, адже тут було задіяно куди більше факторів:

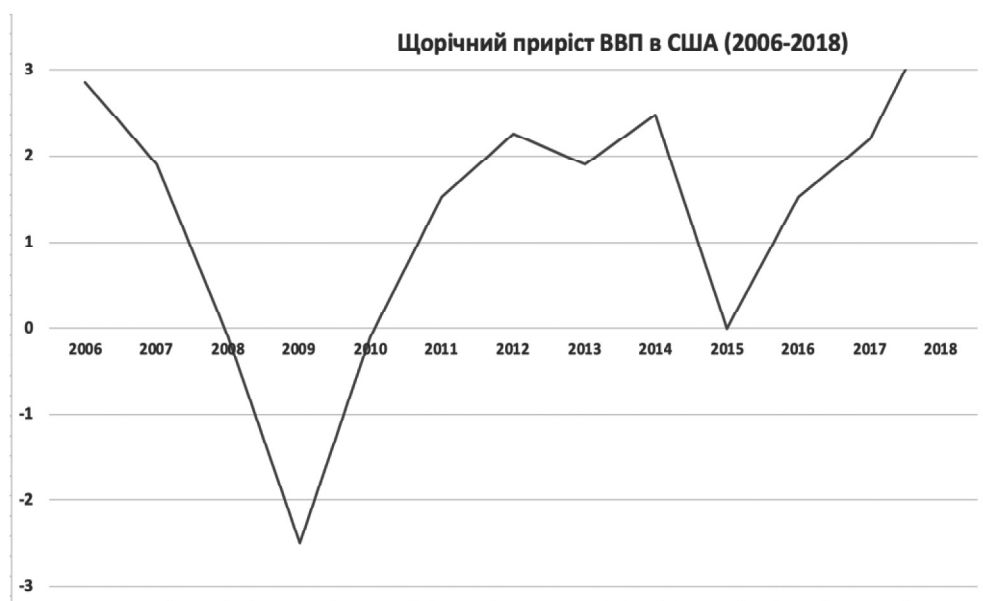

Рис. 4. Приріст ВВП США у відсотках в період 2006—2018 рр.

Джерело: [38].

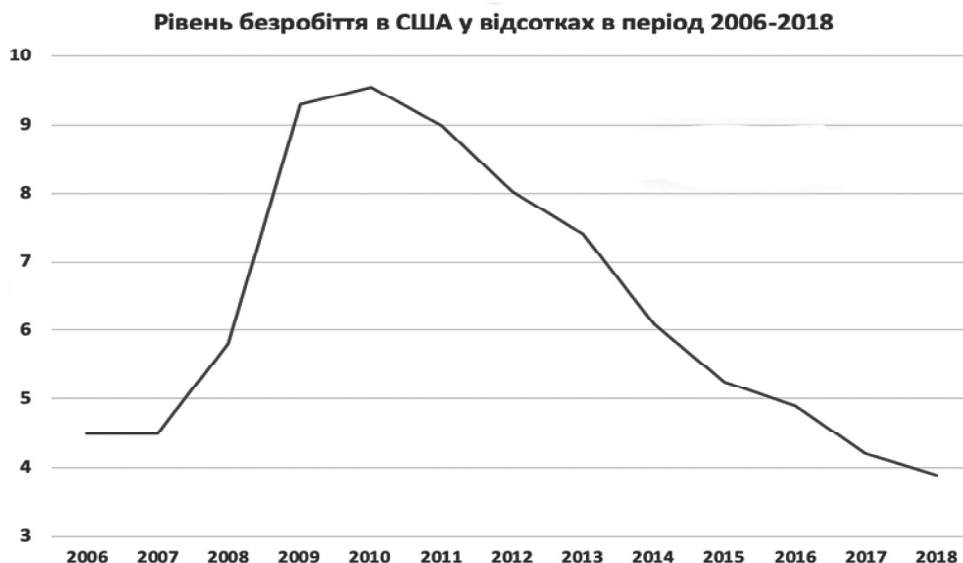

Рис. 5. Рівень безробіття серед економічно активного населення США у відсотках у період 2006—2018 рр.

Джерело: [40].

профспілки, ціни на нафту відіграли колосальну роль, міжнародна торгівля мала більше значення ніж у 1930-х роках. А те, що уряди вже не допустили ті жахаючі показники в 25% безробіття і падіння ВВП на 20—25% [9] скоріше свідчить про те, що на досвіді Великої Депресії ми навчилися багатьом речам та вдосконалили наше розуміння економіки в цілому. І енергетична криза так само стала поштовхом для розвитку цієї науки, спростуванням одних теорій і появи інших.

Рецесія початку 1990-х років. Економічна криза початку 1990-х років у різних країнах відбулася зовсім по-різному, а тому розглядати її можна з різних сторін. Так, до прикладу, США та Канада подолали кризу досить швидко, Великобританія взагалі майже не постраждала, а ось країни, що отримали незалежність після розпаду Радянського Союзу, навпаки переживали цю кризу досить тяжко і виходили з неї багато-багато років [29]. Якщо казати про загальні події, які сколихнули економіку в той час, то напевно варто згадати, що в 1990 році відбувся різкий скачок цін на нафту (з 15 доларів за барель в липні до 36 доларів в жовтні [29]) через вторгнення Іраку в Кувейт [31]. А як ми вже бачили, ціни на нафту здатні досить серйозно впливати на економіку. Також деякі кажуть про зв'язок кризи з обвалом на фондових ринках 1987 року (знаний як Чорний понеділок) [32], у США економічну кризу пов'язують з банківською кризою (так званий "savings and loans crisis").

Тепер розглянемо статистику по зростанню ВВП у світі (рис. 3) і можемо побачити, що світ більш-менш швидко повернувся до нормальних показників, хоча в кожній країні, знову ж таки, все відбувалося зовсім по-різному.

Світова економічна криза. Почнемо з того, що ця тема є дуже складною і охопити її в рамках цієї роботи буде доволі складно, а тому обмежимося, перш за все, розглядом статистичних даних та факторів, що відігравали важливу роль, а також порівняємо з тими кризами 20-го ст., які були розглянуті нами раніше.

Світова економічна криза кінця 2000-х почалася з іпотечної кризи в США в 2007 році [33], втрати від якої в квітні 2008 року оцінювалися МВФ у 1 триліон доларів [34]. Іпотечна криза похитнула ринки, ділова активність впала, а це потягло за собою фінансову кризу в США, що переросла в світову економічну кризу [33]. Про причини можна говорити дуже довго та багато, навіть серед вчених не має одностайної думки, чому відбулося саме так, але серед основних причин іпотечної кризи виділяють випуск іпотечних продуктів з великим рівнем ризику, неспроможність власників житла виплачувати іпотечні кредити (через зміну процентної ставки в кредитах з плаваючою процентною ставкою), надлишкове будівництво в період буму початку 2000-х, неадекватне державне регулювання і багато інших причин [35]. Навіть на етапі розгляду лише однієї, початкової ланки економічної кризи, причому в одній країні, ми бачимо дуже багато різних факторів, складних і пов'язаних один з одним; це саме по собі свід-

чить про зростаючу складність криз, адже у Великій Депресії були кредити, був спекулятивний бум, але не була усіх цих складних іпотечних кредитів з плаваючою процентною ставкою, не було тіньової банківської системи і ще багато всього іншого. Навіть розбиратися і розуміти всі ці речі вже набагато складніше.

У принципі, ми знаємо, що живемо в світі, в якому всі або майже всі країни пов'язані між собою, а тому те, що серйозна криза в одній країні, похитнула економіки всіх інших країн — досить очікуваний ефект. Питання ще й в тому, що економіки всіх цих країн не були готові й зовсім не очікували кризи, а тому одразу ж стало видно всі слабкі місця фінансових систем.

Приріст ВВП у 2009 році у багатьох країнах був від'ємним, а ось загальний приріст ВВП у світі в цей же рік був -1,69% [37]. Це був пік кризи. Водночас рівень безробіття піднявся до позначки 6,03% [39] і він до сьогоднішнього дня не опустився до рівня 2008 року [39], тож вплив цієї кризи ми відчуваємо й досі.

Для порівняння цієї кризи з іншими розглянемо статистику по США за 2008—2010 роки.

Як бачимо на рисунках 4, 5 у 2009 році помітне різке підвищення рівня безробіття (до більш ніж 9%) та від'ємний приріст ВВП у розмірі -2,5%. Дійсно, таких показників по ВВП ми не бачили з часів Великої Депресії, а ось безробіття біля 9% було під час енергетичної кризи 1970-х. Саме тому світову економічну кризу кінця 2000-х порівнювали та продовжують порівнювати з Великою Депресією. Але це навряд чи була друга Велика Депресія. Ця криза за кількістю параметрів та впливаючих факторів була в рази складнішою, але й ми були краще підготовлені. Як пам'ятаємо, в 1930 році уряд США просто мовчки спостерігав, за тим, як руйнується фінансова система, банківська система та економіка. В 2007—2008 роках одразу ж були прийняті певні заходи, щоб пом'якшити удар кризи [41]. Так, не всі ці заходи були вдалі, уряди багатьох країн до сих пір критикують за це і кажуть, що кризи можна було уникнути, якщо б ми зробили інакше, але з ретроспективної точки зору завжди все здається набагато простішим, а правильне рішення здається очевидним. Ще однією колосальною різницею між світовою економічною кризою та Великою Депресією є те, що на момент 2008 року ми мали резервні фонди, як певну подушку, яка так чи інакше, але все ж таки пом'якшила удар [41]. У 1930 році цього не було взагалі, а звідти і голод, і кожен четвертий безробітний, і спад економіки на 30%.

Як і Велика Депресія, криза 2008 року дала нам повчальний урок, показала наші слабкі

місця і змусила нас далі розвивати науку, щоб бути в змозі протистояти таким викликам.

ВИСНОВКИ

Кризи є явищем неминучим, а тому їх треба досліджувати та бути готовими до них. І навіть провівши огляд економічних криз, ми побачили, що вони дійсно стають набагато складнішими зі структурної точки зору, а знайти з кризи вихід, що буде оптимальним, стає дедалі важче. Але й людство вже набагато швидше та результативніше реагує на кризи — від'ємний приріст ВВП під час кризи ми бачимо набагато рідше, як і безробіття вище 10%. Будь-яка боротьба з кризою чи намагання її уникнути здійснюється спільними зусиллями науковців-економістів та урядовців.

Література:

1. Butterfly effect. Grammarist: веб-сайт. URL: <https://grammarist.com/phrase/butterfly-effect/> (дата звернення: 04.11.2020).
2. List of Economic Crisis Since 1900 — 2015. Caproasia: веб-сайт. URL: <https://www.caproasia.com/2016/04/12/economic-crisis-since-1900-2015/> (дата звернення: 04.11.2020).
3. Демчук Н.І. Циклічність та негативні наслідки фінансово-економічної кризи в Україні. Ефективна економіка. 2009. Вип. 4. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua> (дата звернення: 04.11.2020).
4. Короткова Э.М. Антикризисное управление: учебник. Москва. ИНФРА-М, 2009. 620 с.
5. 1920s Economy What Made the Twenties Roar. The Balance: веб-сайт. URL: <https://www.thebalance.com/roaring-twenties-4060511> (дата звернення: 04.11.2020).
6. GDP and Other Major NIPA Series, 1929—2012:II: веб-сайт. URL: https://apps.bea.gov/scb/pdf/2012/08%20August/0812%20gdp-other%20nipa_series.pdf (дата звернення: 04.11.2020).
7. United States Unemployment Rate. Info-please: веб-сайт. URL: <https://www.infoplease.com/business-finance/labor-and-employment/united-states-unemployment-rate> (дата звернення: 04.11.2020).
8. Great Depression By Gene Smiley. Econlib: веб-сайт. URL: <https://www.econlib.org/library/Enc/GreatDepression.html> (дата звернення: 04.11.2020).
9. Stock Market Crash of October 1929. Social Welfare History Project: веб-сайт. URL: <https://socialwelfare.library.vcu.edu/eras/great-depression/beginning-of-great-depression-stock-market-crash-of-october-1929/> (дата звернення: 04.11.2020).

10. Crafts N. Lessons from the 1930s Great Depression: періодичне видання. Oxford Review of Economic Policy. Vol. 26. Number 3. 2010. Pp. 285—317.

11. How Did the Gold Standard Contribute to the Great Depression? The History: веб-сайт. URL: <https://www.history.com/news/how-did-the-gold-standard-contribute-to-the-great-depression> (дата звернення: 04.11.2020).

12. International depression: веб-сайт. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/File:International_depression.png (дата звернення: 04.11.2020).

13. Great Depression By Gene Smiley. Britannica: веб-сайт. URL: <https://www.britannica.com/event/Great-Depression> (дата звернення: 04.11.2020).

14. The UK economy in the 1930s. Economicshelp. URL: <https://www.economicshelp.org/blog/7483/economics/the-uk-economy-in-the-1930s/> (дата звернення: 04.11.2020).

15. Blum J., Cameron R., Barnes T. The European world: a history, Boston, 1970. 885 с.

16. World Events. Living History Farm: веб-сайт. URL: https://livinghistoryfarm.org/farminginthe30s/worldevents_01.html (дата звернення: 04.11.2020).

17. New Deal Summary, Programs, Policies, and Its Success. The Balance: веб-сайт. URL: <https://www.thebalance.com/fdr-and-the-new-deal-programs-timeline-did-it-work-3305598> (дата звернення: 04.11.2020).

18. Keynesian Economics Theory. The Balance: веб-сайт. URL: <https://www.thebalance.com/keynesian-economics-theory-definition-4159776> (дата звернення: 04.11.2020).

19. Friedman M., Schwartz A. The Great Contraction: монографія. Princeton: Princeton University Press, 1933. 279 с.

20. Oil crisis of the 1970s. Energy Education: веб-сайт. URL: https://energyeducation.ca/encyclopedia/Oil_crisis_of_the_1970s#cite_note-3 (дата звернення: 04.11.2020).

21. Historical Crude Oil Prices. Inflation Data: веб-сайт. URL: <https://inflationdata.com/articles/inflation-adjusted-prices/historical-crude-oil-prices-table/> (дата звернення: 04.11.2020).

22. How an oil shortage in the 1970s shaped today's economic policy. Marketplace: веб-сайт. URL: <https://www.marketplace.org/2016/05/31/how-oil-shortage-1970s-shaped-todays-economic-policy/> (дата звернення: 04.11.2020).

23. Research and statistics. The government of the UK: веб-сайт. URL: https://www.gov.uk/search/research-and-statistics?content_store_

document_type=upcoming_statistics (дата звернення: 04.11.2020).

24. The Economy of the 1970s: веб-сайт. URL: <https://econ.economicshelp.org/2010/02/economy-of-1970s.html> (дата звернення: 04.11.2020).

25. Why does the 1970s get painted as such a bad decade? BBC: веб-сайт. URL: <https://www.bbc.com/news/magazine-17703483> (дата звернення: 04.11.2020).

26. A Return to Barber's Boom? The Back Bench: веб-сайт. URL: <http://thebackbencher.co.uk/return-barbers-boom/> (дата звернення: 04.11.2020).

27. Stagflation and Its Causes. The Balance: веб-сайт. URL: <https://www.thebalance.com/what-is-stagflation-3305964/> (дата звернення: 04.11.2020).

28. Phillips Curve. Econlib: веб-сайт. URL: <https://www.econlib.org/library/Enc/Phillips-Curve.html> (дата звернення: 04.11.2020).

29. Unemployment Rate by Year Since 1929 Compared to Inflation and GDP. The Balance: веб-сайт. URL: <https://www.thebalance.com/unemployment-rate-by-year-3305506> (дата звернення: 04.11.2020).

30. PETROLEUM & OTHER LIQUIDS: веб-сайт. URL: <https://www.eia.gov/dnav/pet/hist/LeafHandler.ashx?n=PET&s=RBRT&f=M> (дата звернення: 04.11.2020).

31. The Recession of the Early 1990s. The Study: веб-сайт. URL: <https://study.com/academy/lesson/the-recession-of-the-early-1990s.html> (дата звернення: 04.11.2020).

32. Black Monday in 1929, 1987, 2015, and 2020. The Balance: веб-сайт. URL: <https://www.thebalance.com/what-is-black-monday-in-1987-1929-and-2015-3305818> (дата звернення: 04.11.2020).

33. Subprime Mortgage Crisis, Its Timeline and Effect. The Balance: веб-сайт. URL: <https://www.thebalance.com/subprime-mortgage-crisis-effect-and-timeline-3305745> (дата звернення: 04.11.2020).

34. Unemployment, total (% of total labor force) (modeled ILO estimate). Data World Bank: веб-сайт. URL: <https://data.worldbank.org/indicator/SL.UEM.TOTL.ZS?end=1996&start=1991> (дата звернення: 04.11.2020).

35. IMF says worldwide losses stemming from the US subprime mortgage crisis could run to \$945 billion. FinFacts: веб-сайт. URL: http://www.finfacts.com/irishfinancenews/article_1013133.shtml (дата звернення: 04.11.2020).

36. Jeff Holt. Summary of the Primary Cause of the Housing Bubble: The Journal of Business Inquiry. 2009. 8. 1. 120—129.

37. Economic Growth. Our World in data: веб-сайт. URL: <https://ourworldindata.org/economic-growth#all-charts-preview>. (дата звернення: 04.11.2020).

38. GDP growth. Data World Bank: веб-сайт. URL: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.МКТР.KD.ZG?end=2018&start=2006> (дата звернення: 04.11.2020).

39. Unemployment, total (% of total labor force) (modeled ILO estimate). Data World Bank: веб-сайт. URL: <https://data.worldbank.org/indicator/SL.UEM.TOTL.ZS?end=1996&start=1991> (дата звернення: 04.11.2020).

40. Unemployment, total (% of total labor force) (modeled ILO estimate) — United States. Data World Bank: веб-сайт. URL: <https://data.worldbank.org/indicator/SL.UEM.TOTL.ZS?locations=US> (дата звернення: 04.11.2020).

41. 2008 Financial Crisis Causes, Costs, and Whether It Could Happen Again. The Balance: веб-сайт. URL: <https://www.thebalance.com/2008-financial-crisis-3305679> (дата звернення: 04.11.2020).

References:

1. Grammarist (2020), "Butterfly effect", available at: <https://grammarist.com/phrase/butterfly-effect/> (Accessed 04 Nov 2020).

2. Caproasia (2016), "List of Economic Crisis Since 1900—2015", available at: <https://www.caproasia.com/2016/04/12/economic-crisis-since-1900-2015/> (Accessed 04 Nov 2020).

3. Demchuk, N.I (2009), "Cyclicity and negative consequences of the financial and economic crisis in Ukraine", *Efektivna ekonomika*, vol. 4, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua> (Accessed 04 Nov 2020).

4. Korotkova, E.M. (2009), *Antykryzysnoe upravlenye* [Anti-crisis management], YNFRA-M, Moscow, Russia.

5. The Balance (2020), available at: 1920s Economy What Made the Twenties Roar <https://www.thebalance.com/roaring-twenties-4060511> (Accessed 04 Nov 2020).

6. Bureau of Economic Analysis (BEA) (2012), "GDP and Other Major NIPA Series, 1929-2012", available at: https://apps.bea.gov/scb/pdf/2012/08%20August/0812%20gdp-other%20nipa_series.pdf (Accessed 04 Nov 2020).

7. Infoplease (2020), "United States Unemployment Rate", available at: <https://www.infoplease.com/business-finance/labor-and-employment/united-states-unemployment-rate> (Accessed 04 Nov 2020).

8. Econlib (2020), "Great Depression By Gene Smiley", available at: <https://www.econlib.org/>

[library/Enc/GreatDepression.html](https://www.econlib.org/library/Enc/GreatDepression.html) (Accessed 04 Nov 2020).

9. Social Welfare History Project (2020), "Stock Market Crash of October 1929", available at: <https://socialwelfare.library.vcu.edu/eras/great-depression/beginning-of-great-depression-stock-market-crash-of-october-1929/> (Accessed 04 Nov 2020).

10. Crafts, N. (2010), "Lessons from the 1930s Great Depression", *Oxford Review of Economic Policy*, Vol. 26, No. 3, pp. 285—317.

11. The History (2020), "How Did the Gold Standard Contribute to the Great Depression?", available at: <https://www.history.com/news/how-did-the-gold-standard-contribute-to-the-great-depression> (Accessed 04 Nov 2020).

12. wikipedia (2020), "International depression", available at: https://en.wikipedia.org/wiki/File:International_depression.png (Accessed 04 Nov 2020).

13. Britannica (2020), "Great Depression By Gene Smiley", available at: <https://www.britannica.com/event/Great-Depression> (Accessed 04 Nov 2020).

14. Economicshelp (2017), "The UK economy in the 1930s.", available at: <https://www.economicshelp.org/blog/7483/economics/the-uk-economy-in-the-1930s/> (Accessed 04 Nov 2020).

15. Blum, J. Cameron, R. and Barnes, T. (1970), *The European world: a history*, Boston, USA.

16. Living History Farm (2020), "World Events", available at: https://livinghistoryfarm.org/farminginthe30s/worldevents_01.html (Accessed 04 Nov 2020).

17. The Balance (2020), "New Deal Summary, Programs, Policies, and Its Success", available at: <https://www.thebalance.com/fdr-and-the-new-deal-programs-timeline-did-it-work-3305598> (Accessed 04 Nov 2020).

18. The Balance (2020), "Keynesian Economics Theory", available at: <https://www.thebalance.com/keynesian-economics-theory-definition-4159776> (Accessed 04 Nov 2020).

19. Friedman, M. and Schwartz, A. (1933), *The Great Contraction*, Princeton University Press, Princeton, USA.

20. Energy Education (2020), "Oil crisis of the 1970s.", available at: https://energyeducation.ca/encyclopedia/Oil_crisis_of_the_1970s#cite_note-3 (Accessed 04 Nov 2020).

21. Inflation Data (2020), "Historical Crude Oil Prices", available at: <https://inflationdata.com/articles/inflation-adjusted-prices/historical-crude-oil-prices-table/> (Accessed 04 Nov 2020).

22. Marketplace (2016), "How an oil shortage in the 1970s shaped today's economic policy",

available at: <https://www.marketplace.org/2016/05/31/how-oil-shortage-1970s-shaped-todays-economic-policy/> (Accessed 04 Nov 2020).

23. The government of the UK (2020), "Research and statistics", available at: https://www.gov.uk/search/research-and-statistics?content_store_document_type=upcoming_statistics (Accessed 04 Nov 2020).

24. Economics Help (2020), "The Economy of the 1970s", available at: <https://econ.economicshelp.org/2010/02/economy-of-1970s.html> (Accessed 04 Nov 2020).

25. BBC (2012), "Why does the 1970s get painted as such a bad decade?", available at: <https://www.bbc.com/news/magazine-17703483> (Accessed 04 Nov 2020).

26. The Back Bencher (2013), "A Return to Barber's Boom?", available at: <http://thebackbencher.co.uk/return-barbers-boom/> (Accessed 04 Nov 2020).

27. The Balance (2020), "Stagflation and Its Causes", available at: <https://www.thebalance.com/what-is-stagflation-3305964/> (Accessed 04 Nov 2020).

28. Econlib (2020), "Phillips Curve", available at: <https://www.econlib.org/library/Enc/PhillipsCurve.html> (Accessed 04 Nov 2020).

29. The Balance (2020), "Unemployment Rate by Year Since 1929 Compared to Inflation and GDP", available at: <https://www.thebalance.com/unemployment-rate-by-year-3305506> (Accessed 04 Nov 2020).

30. EIA (2020), "PETROLEUM & OTHER LIQUIDS", available at: <https://www.eia.gov/dnav/pet/hist/LeafHandler.ashx?n=PET&s=-RBRTE&f=M> (Accessed 04 Nov 2020).

31. The Study (2020), "The Recession of the Early 1990s", available at: <https://study.com/academy/lesson/the-recession-of-the-early-1990s.html> (Accessed 04 Nov 2020).

32. The Balance (2020), "Black Monday in 1929, 1987, 2015, and 2020", available at: <https://www.thebalance.com/what-is-black-monday-in-1929-1987-2015-and-2020-3305818> (Accessed 04 Nov 2020).

33. The Balance (2020), "Subprime Mortgage Crisis, Its Timeline and Effect", available at: <https://www.thebalance.com/subprime-mortgage-crisis-effect-and-timeline-3305745> (Accessed 04 Nov 2020).

34. Data World Bank (2020), "Unemployment, total (% of total labor force) (modeled ILO estimate)", available at: <https://data.worldbank.org/indicator/SL.UEM.TOTL.ZS?end=1996&start=1991> (Accessed 04 Nov 2020).

35. FinFacts (2009), "IMF says worldwide losses stemming from the US subprime mortgage crisis

could run to \$945 billion", available at: http://www.finfacts.com/irishfinancenews/article_1013133.shtml (Accessed 04 Nov 2020).

36. Jeff Holt (2009), "Summary of the Primary Cause of the Housing Bubble", The Journal of Business Inquiry, vol. 8, no. 1, pp. 120—129.

37. Our World in data (2020), "Economic Growth", available at: <https://ourworldindata.org/economic-growth#all-charts-preview> (Accessed 04 Nov 2020).

38. Data World Bank (2020), "GDP growth", available at: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG?end=2018&start=2006> (Accessed 04 Nov 2020).

39. Data World Bank (2020), "Unemployment, total (% of total labor force) (modeled ILO estimate)", available at: <https://data.worldbank.org/indicator/SL.UEM.TOTL.ZS?end=1996&start=1991> (Accessed 04 Nov 2020).

40. Data World Bank (2020), "Unemployment, total (% of total labor force) (modeled ILO estimate) — United States", available at: <https://data.worldbank.org/indicator/SL.UEM.TOTL.ZS?locations=US> (Accessed 04 Nov 2020).

41. The Balance (2020), "2008 Financial Crisis Causes, Costs, and Whether It Could Happen Again", available at: <https://www.thebalance.com/2008-financial-crisis-3305679> (Accessed 04 Nov 2020).

Стаття надійшла до редакції 06.11.2020 р.

www.dy.nayka.com.ua

Електронне фахове видання

**ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ
удосконалення та розвитку**

Виходить 12 разів на рік

**включено до переліку наукових фахових видань України
з питань ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ
(Категорія «Б»)**

**Наказ Міністерства освіти і науки України
від 28.12.2019 №1643**

Спеціальність 281

**e-mail: economy_2008@ukr.net
тел.: (044) 223-26-28, (044) 458-10-73**

УДК 657: 658.62

Ю. В. Подмешальська,

к. е. н., доцент, доцент кафедри обліку, аналізу, оподаткування та аудиту,
Запорізький національний університет, м. Запоріжжя

ORCID ID: 0000-0001-6353-4542

О. В. Парнюк,

магістрант кафедри обліку, аналізу, оподаткування та аудиту,
Запорізький національний університет, м. Запоріжжя

ORCID ID: 0000-0002-6074-877X

DOI: 10.32702/2306-6792.2020.22.97

ДОКУМЕНТАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОБЛІКУ ТОВАРИХ ЗАПАСІВ НА ПІДПРИЄМСТВІ

Yu. Podmeshalska,

PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of the Department
of Accounting, Analysis, Taxation and Audit, Zaporizhzhia National University, Zaporizhzhya

O. Parniuk,

Master student of the Department of Accounting, Analysis, Taxation and Audit,
Zaporizhzhia National University, Zaporizhzhya

DOCUMENTARY ACCOUNTING OF INVENTORIES AT THE ENTERPRISE

Для ефективної організації обліку товарних запасів важливим значенням є його документальне забезпечення. З реформуванням обліку, впровадженням міжнародних стандартів фінансової звітності, використанням ІТ-технологій виникають особливі вимоги до оформлення, змісту документів, якими оформлюються факти та операції з товарними запасами. Документальне оформлення операцій з товарними запасами повинно бути якісним, корисним, інформативним та змістовним. Саме тому документальне забезпечення обліку товарів потребує удосконалення.

У статті розглянуті актуальні питання документального забезпечення обліку товарних запасів на торговельних підприємствах. Визначено практичні аспекти удосконалення документального забезпечення обліку товарів.

Визначено організаційно-методологічні аспекти організації документального забезпечення обліку товарів, а саме: систематизовані основні елементи облікової політики обліку товарів, запропоновані та обґрунтовані форми документів для практичного використання, розглянуто процес документального забезпечення на всіх стадіях обліку товарів в бухгалтерії суб'єкта господарювання та на складі.

Проведений аналіз типових форм, які використовуються для обліку запасів. За результатами такого аналізу запропонований перелік документів для оформлення операцій з надходження товарів, складського обліку та внутрішнього переміщення. Як приклад, запропонована форма накладної — вимоги на відпуск (внутрішнє переміщення) товарів. Також запропоновано форму книги складського обліку як одного із важливих аспектів організації складського обліку.

Розглянуто процес уцінки товарів з визначенням послідовності дій та необхідних документів, розглянуті методи списання уцінки в обліку відповідно до національних стандартів та МСФЗ, а також проаналізовано їх вплив на фінансові результати діяльності суб'єкта господарювання.

Запропоновано підхід щодо організації документального забезпечення обліку товарів на підприємствах дозволить суб'єктам господарювання удосконалювати документальне забезпечення з метою ефективної організації обліку, забезпечувати управлінський персонал достовірною, правдивою та своєчасною інформацією для прийняття якісних управлінських рішень.

For the effective organization of inventory accounting, its documentation is important. With the reform of accounting, the introduction of international financial reporting standards, the use of IT — there are special requirements for the design, content of documents, which formalize the facts and transactions with inventories. Documenting transactions with inventories should be high quality, useful, informative and meaningful. That is why the documentation of goods accounting needs to be improved.

The article considers topical issues of documentary accounting of inventories at commercial enterprises. The practical aspects of improving the documentation of goods accounting are identified.

The organizational and methodological aspects of the organization of documentary support of accounting of goods are defined, namely: the basic elements of accounting policy of accounting of goods are defined, the forms of documents for practical use are offered and substantiated, the process of documentary support at all stages of accounting of goods in accounting warehouse.

The analysis of standard forms used for inventory accounting is carried out. Based on the results of such analysis, a list of documents for registration of operations on receipt of goods, warehousing and internal movement is proposed. As an example, the proposed form of the invoice — the requirement for the release (internal movement) of goods. Also, the form of the book of the warehouse account as one of important aspects of the organization of the warehouse account is offered.

The process of valuation of goods with the definition of the sequence of actions and the necessary documents, methods of writing off the markdown in accounting in accordance with national standards and their impact on the financial performance of the entity is analyzed.

The proposed approach to the organization of documentary support for accounting of goods in enterprises will allow businesses to improve documentation in order to effectively organize accounting, to provide management with reliable, truthful and timely information for quality management decisions.

Ключові слова: товарні запаси, товар, документальне забезпечення, первинні документи, облік, складський облік, уцінка

Key words: inventories, goods, documentation, primary documents, accounting, inventory, discount.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Торговельна сфера є однією зі складових сфер економіки. Підвищення ефективності торговельної сфери стає складовою розвитку економіки України в сучасних умовах. Впровадження міжнародних стандартів фінансової звітності вимагає удосконалення обліку товарних запасів, метою якого є методологічне, облікове, інформаційне забезпечення прийняття ефективних управлінських рішень для планування, контролю та стратегічного розвитку суб'єкта господарювання.

На сучасному етапі розвитку обліку товарних запасів торговельні підприємства самотужки намагаються вирішити питання документального забезпечення операцій з товарними запасами внаслідок відсутності їх методичного забезпечення з урахуванням сучасних вимог до оптимальності, ефективності, впровадження МСФЗ.

АНАЛІЗ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Питання обліку товарних запасів в торговельній сфері висвітлюються в наукових дослідженнях, статтях, підручниках вченими, практикуючими бухгалтерами, як-от: С.Ф. Головим, Н.М. Ткаченко, В.В. Сопко, В.В. Новодворською, М.В. Кужельним, Н.В. Хоменко, А.П. Макаренко, Т.О. Меліховою, Ю.В. Подмешальською та ін.

Аналіз публікацій свідчить, що автори розглядають питання обліку товарних запасів відповідно до законодавчо-нормативних документів обліку України, рекомендацій МСФЗ, пропонують свої вирішення проблемних питань

щодо організації обліку та його інформаційного забезпечення. Сучасні дослідження полягають у вирішенні теоретичних та практичних аспектів обліку товарних запасів, оскільки саме товарні запаси торговельних підприємств складають значну частину активів суб'єктів господарювання. Але слід мати на увазі, що кожна сфера торговельної діяльності потребує індивідуального підходу до організації обліку та його документального забезпечення й ці питання актуальні натеper.

МЕТА СТАТТІ

Мета статті — надання пропозицій щодо удосконалення документального забезпечення обліку товарних запасів на торговельних підприємствах.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Для ефективної організації обліку товарних запасів важливим значенням є його документальне забезпечення. З реформуванням обліку, впровадженням міжнародних стандартів фінансової звітності, використанням ІТ-технологій виникають особливі вимоги до оформлення, змісту документів, якими оформлюються факти та операції з товарними запасами. Документальне оформлення операцій з товарними запасами повинно бути якісним, корисним, інформативним та змістовним. Саме тому документальне забезпечення обліку товарів потребує удосконалення.

Як відомо, постановка та ведення обліку розпочинається з Наказу про облікову політику, в якому й відображаються методологічні

Таблиця 1. Елементи облікової політики в частині обліку товарів для торговельних підприємств

Елементи облікової політики	Пояснення
Робочий план рахунків	Включає повний перелік синтетичних та аналітичних рахунків обліку товарних запасів відповідно до Інструкції № 291, а також відкритих до них субрахунків, відповідно до вимог управлінського обліку, адаптації до міжнародних стандартів
Форма бухгалтерського обліку	Визначають реєстри обліку, методику відображення господарських операцій, їх реєстрацію, узагальнення. Суб'єкти господарювання обирають форму обліку відповідно до фінансової та технічної забезпеченості з урахуванням її ефективності для конкретного торговельного підприємства
Документальне забезпечення бухгалтерського, управлінського обліку	Визначаються форми первинних документів типової форми, самостійно розроблених відповідно до чинного законодавства для забезпечення управлінського персоналу правдивою та достовірною інформацією для управління, аналізу, контролю за товарними запасами
Порядок документообігу	Складання графіків документообігу з визначенням термінів обробки первинних документів, відповідальних за складання первинних документів
Оцінка товарних запасів	Визначається відповідно до методологічних принципів П(С)БО 9 «Запаси»: <ul style="list-style-type: none"> - первісна оцінка при надходженні – визначається перелік витрат, який включається для визначення первісної вартості; - оцінка вибуття товарних запасів – обирається один з методів оцінки вибуття запасів; - оцінка товарних запасів на дату балансу
Порядок визначення торговельної націнки	Визначається методика розрахунку, документальне забезпечення, організація обліку
Порядок обліку транспортних витрат	Визначається методика обліку транспортно-заготівельних витрат, рахунки обліку
Порядок обліку тари	Визначається технологія обліку тари
Порядок переоцінки товарних запасів	Визначаються умови проведення переоцінки, методика розрахунку уцінки, обрання методу списання уцінки товарних запасів, дооцінки, документальне забезпечення, порядок відображення в синтетичному та аналітичному обліку
Порядок проведення інвентаризації	Визначається склад інвентаризаційної комісії, терміни проведення, документальне забезпечення проведення інвентаризації та її результатів, відображення в обліку
Порядок відшкодування завданих збитків та нестач	Визначається методика розрахунку, документальне забезпечення, відображення в обліку

принципи обліку об'єктів обліку. І хоча, на теперішній час, багато публікацій, рекомендацій щодо складання Наказу про облікову політику, але, як показує практика, бухгалтер все одно стикається з труднощами при його складанні, не винятки й торговельні підприємства.

У таблиці 1 пропонуємо до використання торговельними підприємствами основних елементів облікової політики товарних запасів, які необхідно обов'язково відображати в Наказі про облікову політику.

Для ефективної організації обліку товарних запасів на торговельних підприємствах велике значення має організація первинного обліку надходження, руху та визначення залишків товарних запасів, як правило, на кінець звітного періоду, але є важливим також для оцінки товарних запасів на певну поточну дату для прий-

няття управлінських рішень. Натепер у зв'язку з впровадженням автоматизованих систем бухгалтерського обліку, на першому плані є відображення обліку товарних запасів на рахунках обліку та мало уваги приділяється документальному оформленню операцій з товарними запасами. Слід зазначити, що якщо в бухгалтерії працівники розуміють значення та необхідність документування, то менеджерський персонал не вбачає, не розуміє, не вважає доцільним, не володіє переліком необхідних документів для оформлення операцій з товарними запасами. І це означає, що організація документообігу на торговельних підприємствах або зовсім відсутня, або використовується тільки обліковим персоналом. Така ситуація виникає внаслідок того, що документування є трудомістким процесом, а методичне забезпечення організації документування товарних запасів на торговельних підприємствах відсутнє, що призводить до неможливості організації контролю, аналізу, планування, прийняття стратегічних рішень щодо управління товарними запасами.

Автоматизація обліку товарних запасів спрощує процес накопичення інформації на стадії документування та подальшого її відображення в реєстрах обліку. На базі інформації щодо документального оформлення господарських операцій з товарними запасами створюється інформаційне забезпечення управлінського персоналу.

Процес організації документування товарних запасів передбачає використання типових форм та розробку власних форм документів, перелік осіб, відповідальних за їх створення, обробку, графік документообігу. Процес документування операцій з товарними запасами пропонуємо розглядати у такій послідовності, як наведено на рисунку 1.

Документування операцій з товарними запасами слід формувати за певними ознаками, наприклад, можна класифікувати документи відповідно до етапів, пов'язаних з рухом та обліком товарних запасів, а саме:

- надходження товарних запасів на склад;
- надходження товарних запасів у торгівельну мережу;

- внутрішнє переміщення товарних запасів;
- реалізація товарних запасів;
- переоцінка товарних запасів;
- інвентаризація товарних запасів;
- визначення залишків товарних запасів на кінець звітної періоду;
- надання інформації про товарні запаси управлінському персоналу;
- складання фінансової звітності.

Відповідно до кожної запропонованої групи встановлюється необхідний перелік документів типової форми або власно розроблених. Відповідно до кожного етапу, пов'язаного з рухом та обліком товарних запасів, необхідно визначити перелік документального забезпечення господарських операцій. Правильно сформована система документування операцій з руху товарних запасів створює базу даних інформаційного забезпечення управління товарними запасами та інформаційну систему торгівельного підприємства.

Перелік документів для оформлення руху товарів на етапі надходження, складського обліку та внутрішнього переміщення систематизовано в таблиці 2.

Таким чином, набір документів за технологічними ознаками обліку товарів, надає змогу суб'єкту госпо-

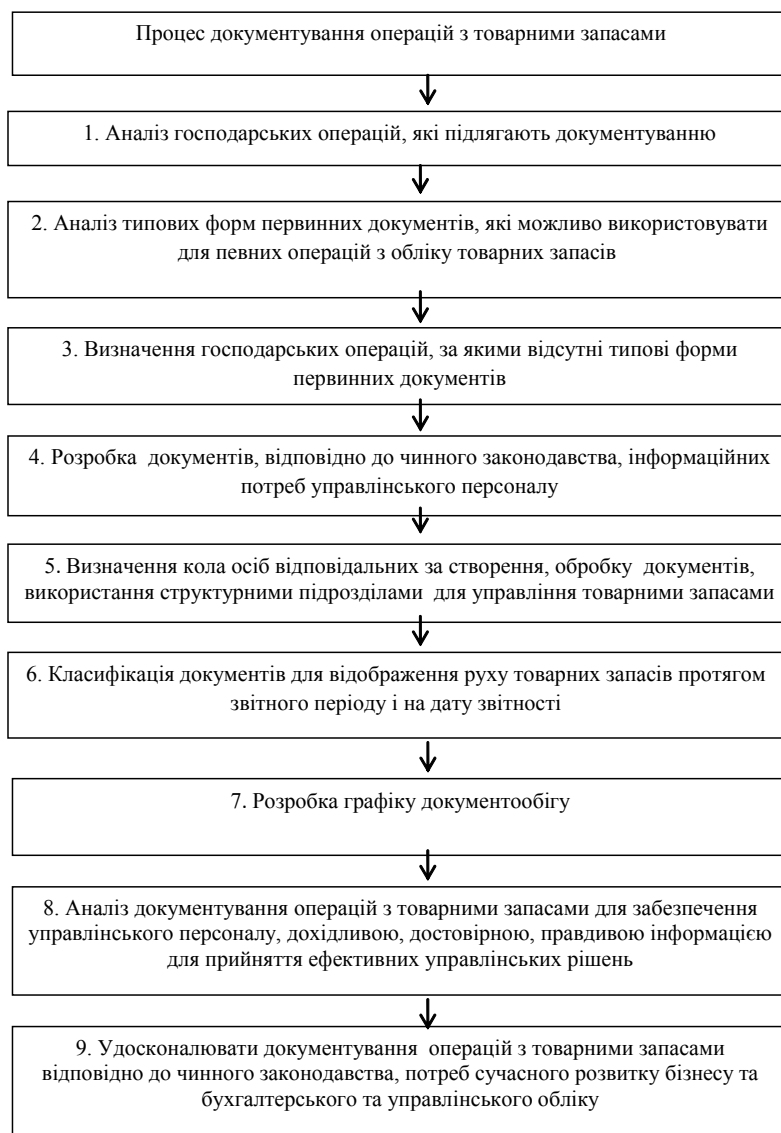

Рис. 1. Запропоновані складові процесу документування операцій з товарними запасами

Таблиця 2. Перелік документів для оформлення руху товарів на етапі надходження, складського обліку та внутрішнього переміщення

Надходження товарів	Складський облік і внутрішнє переміщення товарів
Первинний облік	
- рахунок-фактура	- картка складського обліку
- накладна на відпуск товарно-матеріальних цінностей	- книга складського обліку
- прибутковий ордер	- матеріальний ярлик
- товарно-транспортна накладна	- накладна-вимога на відпуск (внутрішнє переміщення)
- митні декларації	- накладна на відпуск товарно-матеріальних цінностей
- сертифікат відповідності (якості)	- реєстр приймання – здачі документів
- акт приймання товарів за кількістю	
- акт приймання товарів за якістю	- відомість обліку залишків товарів на складі
- журнал обліку надходження товарів	- товарний звіт
- платіжні документи	- матеріальний звіт
Синтетичний та аналітичний облік	
- синтетичні рахунки	
- аналітичні рахунки	
- журнали	
- відомості	
- оборотна відомість	
- фінансова звітність	

**Накладна-вимога
на відпуск (внутрішнє переміщення) товарів**

Номер документа	Дата складання	Код (назва)		Підстава (назва документа, номер, дата)
		відправника	одержувача	

Відпуск дозволив: посада _____ ПІБ _____ підпис _____

Найменування товару	Код складського обліку	Одиниця виміру	Кількість	Ціна, грн	Сума, грн
1	2	3	4	5	6
1. Надходження товару					
2. Відпуск товару					

Усього відпущено: кількість _____ на суму _____
Відпустив: ПІБ _____ підпис _____
Прийняв: ПІБ _____ підпис _____

Довідка бухгалтерії:

Зміст операції	Відображення у синтетичному обліку		Відображення в аналітичному обліку	
	Дебет	Кредит	Дебет	Кредит

ПІБ _____ Підпис _____

Рис. 2. Запропонована форма накладної-вимоги на відпуск (внутрішнє переміщення) товарів

дарювання мати повний перелік документального забезпечення щодо надходження, руху, оцінки товарів, який можна взяти за основу, а також допоможе у визначенні документів, які можна використовувати без змін, та ті, які необхідно змінити чи розробити. Пакет документального забезпечення обліку товарних запасів повинен переглядатися відповідно до змін законодавчо-нормативних актів, облікової політики, вимог сучасного розвитку бухгалтерського обліку, впровадження новітніх технологій, міжнародних стандартів.

Торговельні підприємства, як правило, використовують типові форми первинних документів, затверджені Наказом Міністерства статистики, за причиною відсутності інших. Враховуючи, що первинні документи повинні відображати корисну інформацію саме про такий вид активу, як товари, а не про сировину та матеріали, для яких вони призначені, виникає потреба вносити зміни в типові форми.

Аналізуючи документальне забезпечення технологічного процесу обліку товарних запасів, слід відзначити, що не всі операції з товарними запасами забезпечені типовими формами обліку та потребують розробки для прак-

тичного використання. Це стосується, наприклад, накладної-вимоги на відпуск (внутрішнє переміщення) матеріалів, книги складського обліку, документування процесу використання знижок, переоцінки товарних запасів.

Накладна-вимога на відпуск (внутрішнє переміщення) матеріалів типової форми № М-11 використовується для відпуску матеріалів у середині підприємства, відповідно до Наказу Міністерства статистики, яка теж не призначена для відпуску товарів на торговельних підприємствах.

Торговельне підприємство може розробити свою форму накладної-вимоги, але з урахуванням вимог нормативних документів щодо інформації в первинних документах. Пропонуємо форму накладної-вимоги на відпуск (внутрішнє переміщення) товарів (рис. 2).

Важливе значення для ефективної організації обліку товарних запасів має складання графіків документообігу. Фрагмент графіку документообігу для запропонованої накладної — вимоги (внутрішнє переміщення) на відпуск товарів наведено в таблиці 3.

Натепер з урахуванням розвитку новітніх технологій, виникає потреба у перегляді доку-

Таблиця 3. Фрагмент графіку документообігу накладної-вимоги (внутрішнє переміщення) на відпуск товарів

Назва документу	Створення документу		Обробка документа		Передача в архів
	Підрозділ	Кількість примірників	Підрозділ	Термін виконання	Відповідальний
...					
Накладна – вимога на відпуск (внутрішнє переміщення) товарів	Склад	2	Склад Бухгалтерія	Щоденно	Бухгалтер
...					

ментального забезпечення складського обліку товарів. Одним із невирішених питань є форма книги складського обліку запасів. Як показує практика, форма книги складського обліку запасів не обговорюється взагалі, суб'єкти господарювання використовують різні форми внаслідок відсутності методичних рекомендацій. Книга складського обліку товарів для торговельних підприємств є одним із важливих напрямків раціоналізації обліку внаслідок акумуляції інформації про постійний рух товарів. Книга складського обліку товарів повинна містити корисну інформацію для управління товарними запасами, відображати повну, достовірну інформацію про товари на складі протягом звітного періоду, а саме про: кількість товару, первісну оцінку, переоцінену вартість, рух товарів, залишок на кінець звітного періоду в кількісному та вартісному значенні, іншу інформацію, яка може знадобитися для ефективного управління запасами.

На нашу думку, книгу складського обліку доречно поділити на окремі частини, відповідно до умов роботи певного торговельного підприємства. Наприклад, надходження товару від постачальників за договорами поставки, від інших постачальників, з інших джерел або надходження товарів за їх видами, незалежно від якого постачальника чи інших джерел надійшов товар. Перший варіант має певні переваги, а саме: контроль поставок, проведення переоцінок, надання знижок визначеної партії товару відповідно до джерел надходження товару. Відображення корисної інформації про надходження та рух товарів у книзі складського обліку пропонуємо проводити за формою, яку наведено на рисунку 3.

Наступним питанням, що з нашої точки зору, заслуговує на особливу увагу, є процес переоцінки товарів. Торговельні підприємства переоцінку товарів проводять відповідно до чинного законодавства, обраної облікової політики. На кожно-

Надходження товару						
Дата	Назва товару	Постачальник	Первинний документ (назва, дата, номер)	Кількість (одиниця виміру)	Ціна одиниці	Сума, грн
1	2	3	4	5	6	7
Вибуття товару						
Дата	Реалізація (замовник) / списання	Первинний документ (назва, дата, номер)	Кількість (одиниця виміру)	Ціна (одиниці)	Сума, грн	
8	9	10	11	12	13	
Повернення товару						
Дата	Відправник товару	Первинний документ (назва, дата, номер)	Кількість (одиниця виміру)	Ціна (одиниці)	Сума, грн	
14	15	16	17	18	19	
Переоцінка товару				Залишок на кінець звітного періоду		
Дата	Кількість (одиниця виміру)	Ціна (одиниці)	Сума, грн	Кількість (одиниця виміру)	Ціна (одиниці)	Сума, грн
20	21	22	23	24	25	26

Рис. 3. Запропонована форма книги складського обліку для торговельних підприємств

Таблиця 4. Документальне забезпечення процесу уцінки товарів

№	Зміст дій	Документальне забезпечення
1.	Затвердження комісії для проведення уцінки	Розпорядження керівника
2.	Проведення інвентаризації	Інвентаризаційний опис
Дії комісії		
3.	Складання переліку товарів, що підлягають уцінці, визначення суми уцінки товарів	Довідка, відомість (вільна форма вибору)
Керівник		
4.	Затверджує документ з переліком товарів, що підлягають уцінці	
5.	Приймає рішення про проведення уцінки товарів	Наказ
Дії комісії		
6.	Оформлення результатів уцінки	Опис - Акт
Керівник		
7.	Затвердження результатів уцінки	Опис - Акт
Бухгалтерія		
8.	Відображення уцінки товарів в бухгалтерському обліку	Рахунки обліку товарів
Склад		
9.	Відображення уцінки товарів	Документи складського обліку товарів
Торговельна мережа		
10.	Відображення уцінки	Перемаркування цін

му підприємстві існує свій порядок проведення переоцінки товарів, але який обов'язково повинен оформлюватися відповідними документами.

В таблиці 4 узагальнено та систематизовано документальне забезпечення процесу уцінки товарів, а саме: перелік послідовності оформлення документів уцінки товарів відображає й послідовність процесу уцінки товарів.

Відповідно до П(С)БО 9 "Запаси" сума уцінки товарних запасів списується на витрати діяльності. Відповідно до МСФЗ суб'єкти господарювання мають право обирати метод списання сум уцінки ще за одним методом — через створення резерву уцінки товарних запасів.

Таким чином, торговельні підприємства, які використовують МСФЗ, уцінку товарних запасів в обліку мають право відображати з використанням одного з двох методів:

— прямого списання суми уцінки на витрати діяльності;

— списання суми уцінки через формування резерву уцінки запасів.

Обираючи метод списання уцінки товарних запасів суб'єкт господарювання повинен визначити ефективність обраного методу, а саме: трудомісткість відображення інформації в обліку, документальне забезпечення, доцільність створення резерву уцінки запасів, вплив на фінансовий стан та фінансовий результат.

Для використання першого методу відображення уцінки товарних запасів суб'єкт господарювання повинен оцінити доцільність обра-

ного методу, його переваги та недоліки. До переваг першого методу можна віднести: не використовуються додаткові рахунки обліку, не здійснюються додаткові розрахунки (нарахування резерву, списання за рахунок резерву, визначення суми резерву на дату балансу), не потребує додаткового документального забезпечення первинними документами та обліковими регістрами. В обліку така господарська операція відображається проводкою:

Дебет 946 "Втрати від знецінення запасів"
Кредит 281 "Товари на складі".

Другий метод списання уцінки товарних запасів передбачає створення резерву уцінки товарних запасів, який передбачає відкриття відповідного субрахунку. Нами досліджено, що авторами публікацій пропонуються різні варіанти субрахунків для обліку резерву уцінки запасів, а саме: пропонується субрахунок 474 "Забезпечення інших витрат і платежів", пропонується відкрити субрахунок до рахунку 38 "Резерв сумнівних боргів".

Автори цієї статті вважають, що для обліку резерву уцінки товарних запасів необхідно відкрити субрахунок до рахунку 28 "Товари", а саме субрахунок з назвою 287 "Резерв уцінки товарних запасів", який є контрактивним. Відповідно створення резерву уцінки товарних запасів буде відображатися за кредитом рахунка, а списання суми уцінки за рахунок створеного резерву буде відображатися за дебетом рахунка. Таким чином, створений резерв буде

коригувати балансову вартість товарних запасів на кінець звітної періоду.

У випадку створення резерву уцінки товарних запасів, при відображенні в обліку операцій з реалізації, будуть формуватися наступні бухгалтерські проводки:

— реалізація товару:

Дебет 902 "Собівартість реалізованих товарів".

Кредит 281 "Товари на складі"

— списання уцінки товару за рахунок резерву:

Дебет 287 "Резерв уцінки товарних запасів".

Кредит 902 "Собівартість реалізованих товарів".

Таким чином, від обраного методу обліку уцінки товарів залежить оцінка товарів в поточному періоді, а саме:

— товари оцінюються за переоціненою вартістю при використанні методу прямого списання уцінки товарів на витрати періоду;

— товари оцінюються за первісною вартістю при використанні методу уцінки товарів зі створенням резерву уцінки товарів.

ВИСНОВКИ

У статті систематизовані основні елементи облікової політики товарних запасів, які, на нашу думку, необхідно обов'язково відображати в Наказі про облікову політику. Запропонований порядок документального забезпечення обліку товарних запасів з переліком операцій з товарними запасами, які потребують документального оформлення.

Проведений аналіз типових форм, які використовуються для обліку запасів. За результатами такого аналізу запропонований перелік документів для оформлення операцій з надходження товарів, складського обліку та внутрішнього переміщення. Як приклад, запропонована форма накладної — вимоги на відпуск (внутрішнє переміщення) товарів. Також, запропонована форма книги складського обліку, як одного із важливих аспектів організації складського обліку.

Більш детально розглянутий процес уцінки товарів, як приклад для оформлення документального забезпечення в частині інших облікових процесів щодо товарів. Проведений аналіз методів відображення результатів уцінки в обліку відповідно до П(С)БО та МСФЗ. Розглянуті методи відображення уцінки товарних запасів в обліку відповідно до національних стандартів — метод прямого списання уцінки товарів на витрати періоду, та відповідно міжнародних стандартів — метод створення резерву уцінки товарних запасів.

Вважаємо, що запропонований методичний підхід в створенні ефективного документального забезпечення обліку фактів і господарських операцій з товарними запасами мають практичне значення та можуть бути використані в обліку товарних запасів на торговельних підприємствах.

Література:

1. Макаренко А.П., Меліхова Т.О., Подмешальська Ю.В., Чакалова Н.С. Бухгалтерський облік: навч.-метод. посібник. Запоріжжя: ЗДІА, 2018. 602 с.

2. Меліхова Т.О., Чакалова Н.С., Мисливка К.А. Удосконалення обліку доходів від реалізації товарів, як інструмент ефективного управління підприємством. Ефективна економіка. 2019. № 2. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6888> (дата звернення: 11.11.2020). DOI: 10.32702/2307-2105-2019.2.38

References:

1. Makarenko, A.P. Melikhova, T.O. Podmeshalska, Y.V. and Chakalova, N.S. (2018), *Bukhgalters'kyi oblik [Accounting]*, ZDIA, Zaporizhzhya, Ukraine.

2. Melikhova, T.O. Chakalova, N.S. and Myslyvka, K.A. (2019), "Improving the account of income from the implementation of goods, as a tool of effective management of the enterprise", *Efektivna ekonomika*, vol. 2, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6888> (Accessed 11 Nov 2020). DOI: 10.32702/2307-2105-2019.2.38.

Стаття надійшла до редакції 10.11.2020 р.

www.dy.nayka.com.ua

Електронне фахове видання

**ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ
удосконалення та розвиток**

Виходить 12 разів на рік

**включено до переліку наукових фахових видань України
з питань ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ
(Категорія «Б»)**

**Наказ Міністерства освіти і науки України
від 28.12.2019 №1643**

Спеціальність 281

**e-mail: economy_2008@ukr.net
тел.: (044) 223-26-28, (044) 458-10-73**

УДК 311.75

Н. Г. Фатюха,

к. е. н., доцент, доцент кафедри фінансів, банківської справи та страхування,
Національний університет "Запорізька політехніка"

ORCID ID: 0000-0002-1026-6713

В. В. Малахов,

магістрант, Національний університет "Запорізька політехніка"

ORCID ID: 0000-0001-8366-2963

DOI: 10.32702/2306-6792.2020.22.105

ОЦІНКА ПРОМИСЛОВОЇ ТА СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ПРОДУКЦІЇ ПІДПРИЄМСТВ ЗАПОРІЗЬКОЇ ОБЛАСТІ

N. Fatiukha,

PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of finances, banking and insurance,
National University "Zaporozhye Polytechnic"

V. Malakhov,

6th year master student, National University "Zaporozhye Polytechnic"

EVALUATION OF INDUSTRIAL AND AGRICULTURAL PRODUCTS OF ENTERPRISES OF ZAPOROZHIA REGION

Розглянуто застосування методів статистики у теорії й практиці управління підприємствами Запорізької області.

Визначено, що промисловість та сільське господарство — це одні з найбільших сфер суспільного виробництва області, які визначають рівень соціально-економічного розвитку, спеціалізацію економіки і масштаби участі в територіальному поділі праці.

Структура промисловості Запорізької області є висококонцентрованою — близько 40% у ній припадає на металургію та понад 21% на постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря. Найбільшу питому вагу за обсягами реалізованої продукції у переробній промисловості Запорізької області за результатами 2019 році мають такі види економічної діяльності як металургійне виробництво, виробництво готових металевих виробів, крім машин і устаткування, виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів, машинобудування, крім ремонту і монтажу машин і устаткування, виробництво коксу та продуктів нафтоперероблення.

Розрахунки лінійного коефіцієнта абсолютних структурних зрушень та квадратичного коефіцієнта абсолютних структурних зрушень дають змогу оцінити інтенсивність структурних зрушень промислової продукції за видами діяльності регіону. Проведене прогнозування обсягу реалізації промислової продукції дає можливість дослідити майбутні оцінки економічних процесів.

У сільському господарстві Запорізької області формується основна частина продовольчих ресурсів та майже три чверті роздрібно-товарообігу, що має визначальний вплив на гарантування продовольчої безпеки як регіону, так і держави загалом.

Запорізька область має достатній виробничий потенціал для забезпечення населення основними продуктами харчування. Основна технічна культура Запорізької області — соняшник. Водночас розвивається і ринок нішевих культур. Основними напрямками спеціалізації в галузі тваринництва є м'ясомолочне скотарство, свинарство та виробництво яєць. У регіоні здійснюється робота з реалізації інвестиційних проєктів у галузі тваринництва, а саме: по створенню сімейних молочних міні-ферм, реконструкції тваринницьких приміщень у галузі свинарства. Стабілізація та подальший розвиток галузі тваринництва є перспективою економічного розвитку регіону, яка дає можливість створення нових робочих місць, покращення благополуччя та підняття життєвого рівня сільського населення області.

The application of statistics methods in the theory and practice of enterprise management in Zaporizhia region is considered.

It is determined that industry and agriculture are one of the largest spheres of social production in the region, which determine the level of socio-economic development, specialization of the economy and the scale of participation in the territorial division of labor.

The structure of industry in Zaporizhia region is highly concentrated — about 40% of it is metallurgy and more than 21% for the supply of electricity, gas, steam and air conditioning. According to the results of 2019, such types of economic activity as metallurgical production, production of finished metal products, except for machinery and equipment, production of food products, beverages and tobacco products, mechanical engineering, except for repair and installation, have the largest share in terms of sales in the processing industry of Zaporizhia region. machinery and equipment, production of coke and refined petroleum products.

Calculations of the linear coefficient of absolute structural shifts and the quadratic coefficient of absolute structural shifts make it possible to estimate the intensity of structural shifts of industrial products by types of activity in the region. The conducted forecasting of the volume of sales of industrial products makes it possible to investigate future estimates of economic processes.

In agriculture of Zaporizhia region the main part of food resources and almost three quarters of retail trade is formed, which has a decisive influence on ensuring food security of both the region and the state as a whole.

Zaporizhia region has sufficient production potential to provide the population with basic foodstuffs. The main technical crop of Zaporizhia region is sunflower. At the same time, the market of niche crops is developing. The main areas of specialization in the field of animal husbandry are meat and dairy cattle breeding, pig breeding and egg production. The region is working on the implementation of investment projects in the field of animal husbandry, namely, the creation of family dairy mini-farms, the reconstruction of livestock facilities in the field of pig farming. Stabilization and further development of the livestock industry is a prospect for economic development of the region, which provides an opportunity to create new jobs, improve the well-being and raise the living standards of the rural population of the region.

Ключові слова: структура, структурні зрушення, трендовий аналіз, промисловість, сільськогосподарська продукція.

Key words: structure, structural changes, trend analysis, industry, agricultural products.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ ТА ЗВ'ЯЗОК З НАУКОВИМИ ТА ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Впродовж останніх років Україна перебуває в складній геополітичній та соціально-економічній ситуації.

На економіку Запорізької області має вплив і розірвання економічних зв'язків вітчизняних підприємств як з партнерами на території країн СНД, так і зокрема з РФ, також і з підприємствами Донецької і Луганської областями. Все це призвело до погіршення основних економічних показників області.

Промисловість та сільське господарство — це одні з найбільших сфер суспільного виробництва області, які визначають рівень соціально-економічного розвитку, спеціалізацію економіки і масштаби участі в територіальному поділі праці. Аналіз статистичних даних, які описують економічні процеси в регіоні, застосування методів статистики дозволяють здійснити оцінку розвитку Запорізької області.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Питанням оцінки та використання прогнозних методів в системі управління досліджені в роботах вітчизняних вчених-економістів: Б. Грабовецького, А.Данильченка, Т.М. Качали, А.О. Мармұль, Б. Панасюка, В. Царьова та

ін. Необхідність подальшого вивчення з метою дослідження проблематики в регіональному розрізі є очевидною.

МЕТА СТАТТІ

На основі статистичних даних дослідити структуру промислової та сільськогосподарської продукції Запорізької області, визначити закономірність розвитку регіону, здійснити прогнозу оцінку.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Запорізька область — один з найпотужніших промислових регіонів України. В структурі випуску за видами економічної діяльності домінуючу частку мають промисловість (65%), сільське, лісове та рибне господарство (7,6%), оптова та роздрібна торгівля, ремонт автотранспортних засобів та мотоциклів (6,6%), державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування (3,1%), операції з нерухомим майном (2,8%) [1, с. 160].

Промисловість є найбільш важливим для економіки Запорізької області видом економічної діяльності. За обсягом реалізованої промислової продукції регіон стабільно посідає третє місце в Україні після Дніпропетровської та Донецької областей.

Порівнюючи структуру промисловості високоіндустріальних регіонів України, слід на-

голосити на суттєво кращій позиції Запорізької області. На тлі сучасної "неоіндустриалізації" в Україні, яка відбувається через нарощення обсягів та частки добувної промисловості та зменшення частки переробної в регіонах України (що посилює сировинну орієнтацію вітчизняної промисловості, а відтак, стає додатковим бар'єром на шляху до підвищення рівня її конкурентоспроможності на світових ринках) у Запорізькій області відбуваються зворотні процеси, тобто має місце нарощення потенціалу саме переробної промисловості за рахунок зменшення внеску інших видів промисловості. Структура промисловості Запорізької області є висококонцентрованою — близько 40% у ній припадає на металургію та понад 21% на постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря [2].

Найбільшу питому вагу за обсягами реалізованої продукції у переробній промисловості Запорізької області за результатами 2019 р. мають такі види економічної діяльності як металургійне виробництво, виробництво готових металевих виробів, крім машин і устаткування (35,2% загального обсягу реалізованої промислової продукції області), виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів (11,9%), машинобудування, крім ремонту і монтажу машин і устаткування (11,4%), виробництво коксу та продуктів нафтоперероблення (4,7%) [3].

Проведемо аналіз структури та структурних зрушень обсягу реалізованої промислової продукції підприємств Запорізької області.

Структурні зрушення виявляються зміною часток розподілу і вимірюються процентними пунктами [4]:

$$\Delta_d = d_{j1} - d_{j0} \quad (1),$$

де d_{j1} та d_{j0} — частки відповідно поточного та базисного періодів.

Для оцінки інтенсивності структурних зрушень загалом по сукупності, яка поділяється на m складових, найчастіше використовують середнє лінійне відхилення часток:

$$I_{C3} = \frac{\sum |d_{j1} - d_{j0}|}{m} \quad (2),$$

Таблиця 1. Розрахунок індексу структурних зрушень обсягу реалізованої промислової продукції підприємств Запорізької області

Обсяг реалізованої промислової продукції, млн грн	Млн грн		У % до підсумку		Відхилення часток $ d_{j1} - d_{j0} $	$(d_{j1} - d_{j0})^2$
	2015 р.	2019 р.	2015 р. d_{j0}	2019 р. d_{j1}		
Добувна промисловість і розроблення кар'єрів	2745,2	7084,8	2,0	3,5	1,5	2,25
Переробна промисловість	98195,0	144870,9	72,6	71,6	1,0	1,0
Постачання електроенергії, газу пари та кондиційованого повітря	33361,4	48937,3	24,7	24,2	0,5	0,25
Водопостачання; каналізація, поводження з відходами	1012,4	1473,2	0,7	0,7	-	-
Промисловість	135314,0	202366,2	100,0	100,0	3,0	3,5

Джерело: розраховано за даними [1, с. 186; 3, с. 160].

та розрахунок квадратичного коефіцієнту абсолютних структурних зрушень:

$$\sigma_a = \sqrt{\frac{\sum (d_{s1} - d_{s0})^2}{n}} \quad (3).$$

Провідну роль в формуванні випуску промислової продукції в Запорізькій області відіграє переробна промисловість, на цей показник припадає — 71,6%. На другому місці стоїть постачання електроенергії, газу пари та кондиційованого повітря — 24,2%, на добувну припадає — 3,5%, на водопостачання; каналізація, поводження з відходами — 0,7%.

Розрахунок індексу структурних зрушень обсягу реалізованої промислової продукції підприємств Запорізької області наведено у таблиці 1.

Розрахуємо лінійний коефіцієнт абсолютних структурних зрушень, використовуючи формулу (2):

$$I_{C3} = \frac{3,0}{4} = 0,75 \text{ в.п.}$$

Розрахунок квадратичного коефіцієнту абсолютних структурних зрушень (формула 3):

$$\sigma_a = \sqrt{\frac{3,5}{4}} = 0,94 \text{ в.п.}$$

Лінійний коефіцієнт абсолютних структурних зрушень становить 0,75 в.п., тобто структура реалізованої промислової продукції підприємств Запорізької області у 2019 р. відрізняється від структури 2015 р. у середньому на 0,75 в.п. або на 0,94 в.п.

Тобто, можна зробити висновок про зміни у структурному відношенні за досліджуваний

період, а саме частка структурних компонентів за видами у загальному обсязі реалізованої промислової продукції підприємств області, протягом 2015—2019 роки років має незначні зміни.

Найбільш ефективним способом виявлення основної тенденції є аналітичне вирівнювання. Водночас рівні ряду динаміки розглядаються як функція часу $\hat{y}_t = f(t)$, а задача вирівнювання зводиться до знаходження того виду функції, координати точок якої були б найбільш близькі до значень фактичного динамічного ряду. При застосуванні аналітичного вирівнювання обсягу реалізованої промислової продукції підприємств Запорізької області використовується лінійна функція. Знайдемо параметри a та b за допомогою складання і розв'язання такої системи нормальних рівнянь [5]:

$$\begin{cases} \sum y = na + b \sum t \\ \sum yt = a \sum t + b \sum t^2 \end{cases} \quad (4),$$

де n — кількість рівнів ряду динаміки.

Розв'язання цієї системи спрощується, якщо відлік значень t перенести у середину ряду динаміки. У цьому випадку $\sum t = 0$. Система рівнянь спрощується і параметри a та b обчислюються за формулами:

$$a = \frac{\sum y}{n} \quad (5),$$

$$b = \frac{\sum yt}{\sum t^2} \quad (6),$$

Вихідні дані для розрахунку та самі розрахунки представлені в таблиці 2.

Підставивши значення в формули (5, 6) знаходимо параметри:

$$a = \frac{903684,7}{5} = 180736,9 \text{ млн грн};$$

$$b = \frac{210399,8}{10} = 21040,0 \text{ млн грн}.$$

Підставивши результати розрахунків в рівняння тренду, отримаємо нове рівняння:

$$Y_t = 180736,9 + 21040,0 \cdot t.$$

Підставивши значення t в рівняння тренду розрахуємо теоретичні рівні лінійного тренду.

У нашому випадку $\sum Y_t = \sum Y_t$, що говорить про правильність розрахунків.

Проведемо екстраполяцію, тобто при $t = 3$ знайдемо прогнозний рівень обсягу реалізованої промислової продукції підприємств Запорізької області 2020 року:

$$Y_{2020} = 180736,9 + 21040,0 \cdot 3 = 243856,9 \text{ млн грн}.$$

Таблиця 2. Розрахунок теоретичних рівнів лінійного тренду

Рік	Обсяг реалізованої промислової продукції, млн грн, y_t	t	Розрахункові показники				
			t^2	$y_t t$	Y_t	$(y_t - Y_t)^2$	$(y_t - \bar{y})^2$
2015	130758,4	-2	4	-261516,8	138656,9	62386302,3	2497850462,3
2016	152940,3	-1	1	-152940,3	159696,9	45651643,6	772650971,6
2017	197495,3	0	0	0	180736,9	280843970,6	280843970,6
2018	220124,5	+1	1	220124,5	201776,9	336634425,8	1551383033,8
2019	202366,2	+2	4	404732,4	222816,9	418231130,5	467826618,5
Разом	$\sum y = 903684,7$	0	10	210399,8	903684,7	1143747472,8	5570555056,8

Для оцінки адекватності трендового рівняння використовують:

$$\text{стандартну похибку } S_e = \sqrt{\frac{\sum_{i=1}^n (y_i - Y_i)^2}{n - m}} \quad (7);$$

$$\text{коефіцієнт детермінації } R^2 = 1 - \frac{\sum (y_i - Y_i)^2}{\sum (y_i - \bar{y})^2} \quad (8),$$

де n — довжина ряду,

m — кількість параметрів функції (для лінійної функції $m = 2$).

Необхідні дані для розрахунку цих характеристик наведено в таблиці 2.

За даними таблиці, стандартна похибка:

$$S_e = \sqrt{\frac{1143747472,8}{5 - 2}} = 19525,6 \text{ млн грн}.$$

Про адекватність лінійного тренду характеру динаміки обсягу реалізованої промислової продукції підприємств Запорізької області свідчить достатньо високе значення коефіцієнта детермінації:

$$R^2 = 1 - \frac{1143747472,8}{5570555056,8} = 0,795, 75,9\%.$$

Екстраполяція тренду. Методом екстраполяції визначається точковий прогноз показника; довірчі його межі залежать від похибки прогнозу S_p та імовірності висновку t , тобто $Y_{t+v} \pm t S_p$. Похибка прогнозу s_p є функцією стандартної похибки s_e , довжини динамічного ряду (передісторії) і періоду упередження. В такому прикладі:

$$S_p = S_e \sqrt{\frac{n+1}{n} + \frac{3(n+2v-1)^2}{n(n^2-1)}} \quad (9).$$

$$S_p = 19525,6 \sqrt{\frac{5+1}{5} + \frac{3(5+2 \cdot 1-1)^2}{5(5^2-1)}} = 28295,3.$$

Звідси довірчий інтервал для прогнозного рівня обсягу реалізованої промислової продукції підприємств з імовірністю 0,95 ($t = 2,02$) буде в межах $243856,9 \pm 2,02 \cdot 28295,3$.

Отже, обсяг реалізованої промислової продукції підприємств Запорізької області у

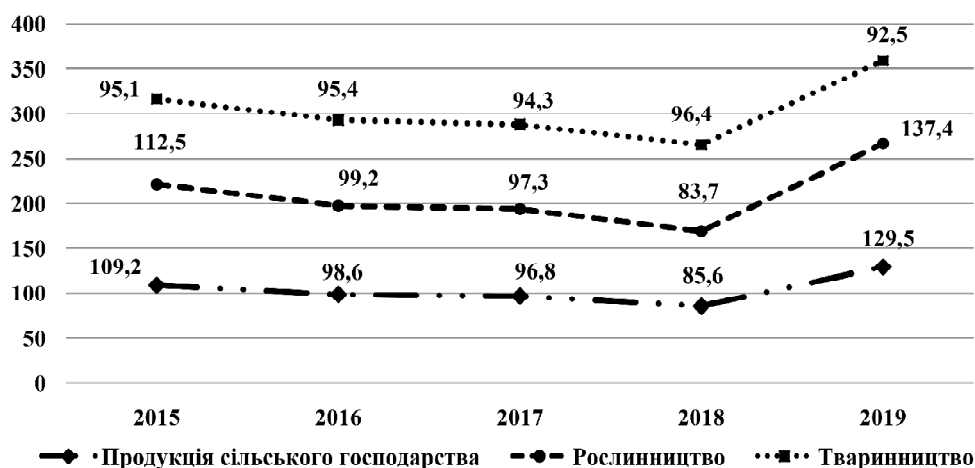

Рис. 1. Динаміка індексу обсягів сільськогосподарського виробництва у 2015–2019 роках, %

Джерело: побудовано самостійно за даними [3, с. 193].

2020 році буде знаходитись в інтервалі від 186700,4 до 301013,4 млн грн.

У сільському господарстві Запорізької області формується основна частина продовольчих ресурсів та майже три чверті роздрібного товарообігу, що має визначальний вплив на гарантування продовольчої безпеки як регіону, так і держави загалом [2].

У структурі продукції сільського господарства за категоріями виробників за 2019 рік рослинництво становить — 87,5 %, тваринництво — 12,5 % [3, с.193].

Запорізька область має достатній виробничий потенціал для забезпечення населення основними продуктами харчування. У регіоні є багатогалузева харчова та переробна промисловість, яка здатна переробляти сільськогосподарську продукцію, вироблену в області, забезпечувати населення регіону харчовими продуктами, а також здійснювати поставки їх

за межі області та України. На сьогодні внутрішня потреба населення області повністю забезпечується за рахунок власного виробництва зерна, олії, яєць, овочів та баштанних культур [2].

Основна технічна культура Запорізької області — соняшник, збір якої у 2019 році становив 1020,6 тис. тонн (на 41,6% більше ніж у 2018 році) [3, с. 200]. До 80 % валового виробництва соняшнику переробляється на олієжирових комбінатах Запорізької та сусідніх областей. В останні роки в області активно розвивається виробництво інших олійних культур — сої, ріпаку, гірчиці та льону

Водночас розвивається і ринок нішевих культур. Нут, сочевиця, коріандр, квасоля, волоський горіх, фундук, гарбуз, шафран, лікарські трави (душиця лікарська, м'ята лимонна, тимін, шалфей лікарський, лаванда та інші) — все це перспективні напрямки [2].

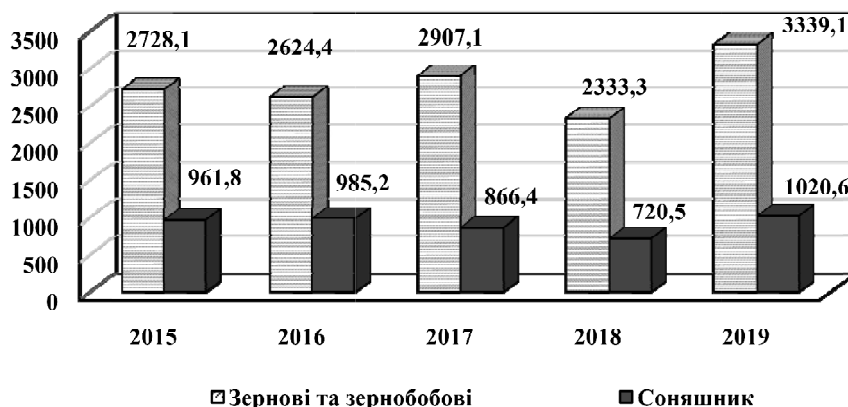

Рис. 2. Валовий збір зернових і зернобобових культур та соняшнику, тис. т, 2015–2019 рр.

Джерело: побудовано за даними [3, с. 201].

Основними напрямками спеціалізації в галузі тваринництва є м'ясомолочне скотарство, свинарство та виробництво яєць. У продовж останніх років в регіоні має місце скорочення поголів'я великої рогатої худоби, що зумовлено низькими закупівельними цінами на молоко та м'ясо яловичини, низькою рентабельністю ведення галуззю молочного скотарства, бо прибутки від реалізації продукції не покривають затрат на її виробництво і, як наслідок небажанням сільгосптоваровиробників займатися виробництвом молока.

У регіоні здійснюється робота з реалізації інвестиційних проектів у галузі тваринництва, а саме: по створенню сімейних молочних міні-ферм, реконструкції тваринницьких приміщень у галузі свинарства.

Стабілізація та подальший розвиток галузі тваринництва є перспективою економічного розвитку регіону, яка дає можливість створення нових робочих місць, покращення благополуччя та підняття життєвого рівня сільського населення області.

Проблемні аспекти:

— моноспеціалізація рослинництва області на вирощуванні пшениці та соняшника — екстенсивний шлях розвитку, який посилює залежність регіону від кон'юнктури на світових ринках сільськогосподарської сировини (зважаючи на безальтернативність експортно-орієнтованої моделі зернового господарства);

— зростання в 2,24 раза з 1995 р. посівних площ соняшника, який є виснажливою культурою, за рахунок зниження посівних площ інших видів рослинництва (за винятком пшениці). Це призвело до суттєвого перевищення норм частки ріллі під посівами соняшника;

— сільськогосподарські угіддя області розташовані в зоні недостатнього та нестійкого зволоження. Кожні 6—8 років з 10 оцінюються як сухі та посушливі. За останні 10 років на 7% розширилась площа сухої та дуже сухої зони, що ускладнює умови розвитку сільського господарства в регіоні;

— скорочення поголів'я великої рогатої худоби впродовж останніх років, що зумовлено низькими закупівельними цінами на молоко та м'ясо яловичини, низькою рентабельністю ведення галуззю молочного скотарства [2].

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження демонструє, що використання методів статистики дає змогу дослідити стан пріоритетних видів діяльності

економіки регіону, структуру та виявити тенденції розвитку. На цій основі здійснити прогностичну оцінку. Стратегічним завданням регіону сьогодні є ефективне використання наявного потенціалу для поліпшення соціально-економічного його становища.

Література:

1. Запорізька область за 2018 рік. Статистичний щорічник / За редакцією Шийко М. — Запоріжжя: Головне управління статистики у Запорізькій області, 2019. — 379 с.
2. Стратегічний аналіз соціально-економічного розвитку Запорізької області (виконано в межах розробки проекту Стратегії регіонального розвитку Запорізької області на період до 2027 року) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://www.zoda.gov.ua/files/WP_Article_File/original/000122/122545.pdf
3. Запорізька область за 2019 рік. Статистичний щорічник / За редакцією Шийко М. — Запоріжжя: Головне управління статистики у Запорізькій області, 2020. — 363 с.
4. Статистика: підручник / С.С. Герасименко, А.В. Головач, А.М. Єріна та ін.; під. ред. д-ра екон. наук С.С. Герасименка. — 2-ге вид., перероб. і доп. — К.: КНЕУ, 2000. — 467 с.
5. Теорія статистики: навчальний посібник / Вашків П.Г., Пастер П.І., Сторожук, Ткач Є.І. — [2-ге вид., стереотип.]. — К.: Либідь, 2004. — 320 с.

References:

1. Shyjko, M. (2019), Zaporiz'ka oblast' za 2018 rik [Zaporozhye region for 2018], Holovne upravlinnia statystyky u Zaporiz'kij oblasti, Zaporizhzhia, Ukraine.
 2. Zaporizhzhia Regional State Administration (2019), "Strategic analysis of socio-economic development of Zaporizhzhia region (performed within the framework of the draft Strategy of regional development of Zaporizhzhia region for the period up to 2027)", available at: https://www.zoda.gov.ua/files/WP_Article_File/original/000122/122545.pdf (Accessed 30 Oct 2020).
 3. Shyjko, M. (2020), Zaporiz'ka oblast' za 2019 rik [Zaporozhye region for 2019], Holovne upravlinnia statystyky u Zaporiz'kij oblasti, Zaporizhzhia, Ukraine.
 4. Herasymenko, S.S. Holovach, A.V. and Yerina, A.M. (2000), Statystyka [Statistics], KNEU, Kyiv, Ukraine.
 5. Vashkiv, P.H. Paster, P.I. and Tkach, Ye.I. (2004), Teoriia statystyky [Theory of statistics], Lybid', Kyiv, Ukraine.
- Стаття надійшла до редакції 12.11.2020 р.